

R. VOLNAITĖ-HULINAUSKIENĖ

**LIETUVOS
ARCHEOLOGINIAI PAMINKLAI
IR JŲ TYRINĖJIMAI**

R. VOLKAITE-KULIKAUSKIENE

LIETUVOS
ARCHEOLOGINIAI PAMINKLAI
IR JU TYRINĖJIMAI

VALSTYBINE POLITINES IR MOKSLINES LITERATUROS LEIDYKLA
VILNIUS — 1958

IŽANGA

Archeologija priklauso prie pačių naujausių, sparčiais tempais besivystančių mokslų. Dar ne taip seniai ji buvo traktuojama tik kaip pagalbinė mokslo šaka ir net nebuvo žinoma, kokiai mokslų sričiai ją priskirti. Neretai archeologija būdavo suplakama net su gamtos mokslais, tokiais, kaip biologija, antropologija, geologija. Taip atsitikdavo daugiausia dėl to, kad archeologiniai tyrinėjimai yra susiję su žemės judinimo darbais, o tam tikslui kai kuriais atvejais naudojami gamtos mokslų praktikuojamieji metodai. Tačiau atskirų mokslų paskirtį apsprendžia ne tiek tyrinėjimų metodai, kiek šių tyrinėjimų rezultatai, galutinės jų išvados, kurios šiuo atveju neabejotinai priklauso istorijai.

Ką reiškia pats žodis „archeologija“? Archeologijos terminas yra kilęs iš dviejų graikiškų žodžių: archaios — senas ir logos — žodis, mokslas. Vadinasi, archeologija turėtų reikšti mokslą apie senovę. Taip ji ir buvo suprantama plačiausia prasme antikinėje epochoje, kai iš viso pirmą kartą šį terminą panaudojo Platonas. Vėliau šiam neapibrėžtam terminui suteikiama konkretnė prasmė. Pavyzdžiui, XVIII a., ypač įsivyravus archeologijos terminui, juo pradėta vadinti mokslą, nagrinėjantį klasikinės senovės (graikų ir romėnų) grynojo ir taikomojo meno paminklus bei jų liekanas. Vadinasi, pats terminas „archeologija“ yra labai platus, įvairiais laikotarpiais jam buvo suteikiamas skirtingas turinys, dažnai neatitinkęs paties pavadinimo.

Kai kuriose kapitalistinėse šalyse archeologijos mokslo apimtis net ir šiuo metu yra labai susiaurinama. Jo sričiai tepriskiriami arba tam tikro laikotarpio, pvz., akmens amžiaus, arba tam tikros rūšies paminklų, pvz., klasikinio arba senovės rytų meno, tyrinėjimai. Mokslas, nagrinėjantis pačius ankstyvuosius atskirų tautų

laikus, paprastai yra vadinamas „proistorė“ arba „priešistorija“. Tuo terminu norima nusakyti, kad archeologija tyrinėja pačius ankstyvuosius ikiklasinės visuomenės susikūrimo arba „priešistorinius“ laikus. Tačiau mūsų požiūriu jokių „priešistorinių“ laikų nebuvo ir negalėjo būti. F. Engelsas labai teisingai yra pasakęs, kad „drauge su žmogumi mes įžengiame į istorijos sritį“.

Šiuo metu tarybinė archeologija yra neatskiriama istorijos dalis. Istorijos mokslas, tiriantis žmonių visuomenės vystymąsi kaip vieningą ir dėsningą procesą, naudojami paprastai dvejopais šaltiniais: **rašytiniais ir daiktiniais**. Šis šaltinių skirtingumas kaip tik ir apsprendžia istorijos ir archeologijos mokslų savitumus bei darbo kryptį. Istorikas remiasi rašytiniais šaltiniais, archeologas — daiktiniais šaltiniais, t. y. medžiaginės kultūros paminklais bei jų likučiais, užsikonservavusiais ir išlikusiais žemėje. Kadangi archeologijos ir istorijos šaltiniai yra skirtingi, tuo pačiu skirtingi yra ir jų tyrinėjimų metodai, tačiau abiejų šių mokslų yra vienas uždavinys ir tikslas — pilnutinai pažinti ir atkurti istorinį procesą. Tiesa, archeologija visų pirma tyrinėja tuos laikus, iš kurių nėra rašytinių šaltinių ir kuriuos atkurti tegalima remiantis vien daiktiniais šaltiniais. Iš to aiškėja didžiulė archeologijos mokslo reikšmė. Rašytinė istorija apima tik labai nedidelę visos žmonijos istorijos dalį. Jei visos žmonijos istorija skaičiuojama šimtais tūkstančių metų, tai atskirų tautų rašytinės istorijos laikai skaičiuojami šimtmečiais. Taigi, didžiulis žmonijos istorijos laikotarpis tegali būti pažįstamas tik archeologijos mokslo dėka.

Tačiau archeologijos mokslo reikšmę susiaurintume, teigdami, kad ji nagrinėja tik ikirašytinės istorijos laikus. Patys ankstyvieji rašytiniai šaltiniai yra labai negausūs, jie liečia daugiau politinius įvykius, be to, jie būdavo rašomi daugiausia valdančiųjų klasių atstovų ir dėl to, suprantama, yra šališki. Todėl vien rašytiniai šaltiniai negali duoti pilno atskirų laikotarpių istorijos vaizdo, negali atskleisti liaudies buities, ekonominio gyvenimo pagrindų ir kitų medžiaginės kultūros reiškinių. Čia jau į pagalbą ateina archeologiniai šaltiniai. Dėl to istorikas, nagrinėdamas ankstesnius laikus, jokia būdu neapsieis be archeologinių duomenų. Lygiai taip pat ir archeologas, norėdamas tiksliau suprasti vieną ar kitą archeologinį reiškinį, naudojami ir rašytiniais šaltiniais, jeigu jų yra. Be abejo, archeologinių šaltinių reikšmė didėja, juo mes toliau einame į praeitį, iš kurios nėra išlikę rašytinių šaltinių. O tyrinėjant

vėlesnius laikus, užfiksuotus rašto paminkluose, archeologiniai šaltiniai vaidina daugiau pagalbinių vaidmenį.

Archeologijos reikšmė kas metai didėja. Nauji atidengimai nepaprastai pagausina archeologinius šaltinius, padeda atskleisti daugelį ligi šiol nežinomų istorinių reiškinių. Istoriniai reiškiniai gali nepalikti pėdsakų archyvuose ar metraščiuose, bet jų pėdsakai visada lieka žemėje, ir archeologo tikslas — tuos pėdsakus pasekti.

I DALIS

ARCHEOLOGINIAI PAMINKLAI

Pagrindiniai archeologijos mokslo šaltiniai yra įvairūs daiktiniai paminklai, išlikę žemėje ir turėję tiesioginį ryšį su tuo metu gyvenusiais žmonėmis. Dar daugiau, jie yra buvę jų veiklos rezultatas. Tai įvairūs archeologiniai paminklai ir juose randami radiniai: senieji darbo įrankiai, ginklai, indai, papuošalai, statybų liekanos ir kt. Jie yra tam tikros epochos, kurią archeologas stengiasi atkurti, produktas. Tyrinėjant tuos paminklus, atkuriamą ir žmonijos istorija. Kokie svarbūs yra daiktiniai paminklai vienai ar kitai epochai atkurti, vaizdžiai yra nusakęs K. Marksas: „Tokią pat svarbą, kokią kaulų liekanų sandara turi išnykusių gyvulių rūšių organizacijai tirti, darbo priemonių liekanos turi išnykusioms visuomeninėms-ekonominėms formacijoms tirti. Ekonominės epochos skiriasi ne tuo, kas gaminama, bet tuo, kaip gaminama, kokiomis darbo priemonėmis. Darbo priemonės yra ne tiktai žmogaus darbo jėgos išsivystymo matas, bet ir rodiklis tų visuomeninių santykių, kuriems esant vyksta darbas“¹.

Be abejo, daiktiniai šaltiniai visų pirma leidžia atkurti tam tikros epochos žmonių buitį, nes jie yra medžiaginės kultūros likučiai. O pasekus medžiaginę kultūrą, galima rekonstruoti socialinį bei ekonominį žmonių gyvenimą ir net jų dvasinę kultūrą.

Vadinasi, daiktas, radinys archeologui yra pagrindinis istorinis šaltinis. Dėl to archeologiniam radiniui ir skiriama tiek daug dėmesio. Iš dalies tai bus sukėlę neteisingą nuomonę, jog svarbiausias archeologijos tikslas esąs radiniai ir jų pažinimas. Iš tikrųjų radiniai tėra tik pagalbinių priemonė, šaltinio išstudijavimas, kad, juo remiantis, galima būtų daryti tolesnes išvadas. Norint, kad

¹ K. Marksas, Kapitalas, Vilnius, 1957, I t., 164 psl.

archeologinis radinys būtų patikimas istorinis šaltinis, jis turi būti atitinkamai interpretuojamas. Visų pirma, turi būti nustatyta radinio paskirtis, antra — jis turi būti tiksliai datuotas. Tiesa, šiuo metu tie klausimai nesudaro didelių sunkumų, tačiau reikėjo labai daug laiko, didžiulio patyrimo ir daug žinių, kol buvo pažinti bei gana tiksliai datuoti įvairūs žemėje randami dirbiniai. Toliau, labai svarbu atsekti jo paplitimo plotą, skiriant radinį vienai ar kitai archeologinei kultūrai. Archeologinę kultūrą paprastai sudaro kompleksas radinių, paplitusių tam tikru laikotarpiu tam tikroje apibrėžtoje teritorijoje. Kai kuriais atvejais tokios archeologinės kultūros gali būti susiejamos su atskiromis etninėmis grupėmis, ypač jei turima atramos taškų rašytinėje istorijoje.

Čia pat pastebėtina, kad šie žemėje randami įvairūs radiniai daugiausia sudaro tik vieno ar kito archeologinio paminklo turinio dalį. Labai retai archeologinis radinys yra visai paskiras, dažniausiai jis yra kapo, sodyb vietės, ar kokio kito archeologinio paminklo dalis. Todėl turi būti kreipiamas ypatingas dėmesys į archeologinio radinio radimo aplinkybes, t. y. į vietą bei sąlygas, kuriomis jis buvo aptiktas.

Dalis radinių senovėje buvo į žemę specialiai pakasami, tačiau labai didelė jų dalis savo metu yra buvę žemės paviršiuje, tik laikui bėgant jie buvo užnešti, virš jų susidarė nauji žemės sluoksniai ir taip jie liko gulėti žemėje. Pirmieji yra kilę iš **laidojimo paminklų ir lobių**, o antrieji — iš įvairių gyvenviečių: **stovyklų, sodyb vietės, piliakalnių**.

Aplamai, visus archeologinius paminklus galima būtų suskirstyti į dvi pagrindines grupes: judomuosius ir nejudomuosius. Pirmuosius sudaro įvairūs archeologiniai radiniai, iš kurių paprastai komplektuojami muziejiniai rinkiniai. Antrajai grupei skirtini tie paminklai, kurie gali būti stebimi tik gamtoje, jie negali būti perkelti į muziejus, ir muziejai, paprastai, pasitenkina tik jų rekonstrukcijomis, nuotraukomis, planais ir pan. Toks suskirstymas, be abejo, yra grynai formalus, nes šios dvi paminklų grupės tarpusavyje yra tiesiogiai susijusios. Pavyzdžiui, pats kapas, kaip toks, yra nejudomas paminklas, bet jame rasti radiniai — judomi. Archeologinių tyrinėjimų metu labiausiai nukenčia nejudomieji paminklai, kurie labai dažnai yra visiškai sunaikinami, ypač tai liečia kapinynų tyrinėjimus. Dėl to, tyrinėjant nejudomą paminklą, jis nepaprastai smulkiai ir tiksliai fiksuojamas, kad kiekvienu metu jį ga-

lima būtų rekonstruoti. Stambesniems nejudomiems paminklams, pvz., piliakalniams, juos ištyrus, paprastai stengiamasi gražinti pirminę išvaizdą.

SENOSIOS GYVENVIETĖS

Pagrindiniai šaltiniai, duodą daugiausia ir tiesioginių duomenų seniausių Lietuvos gyventojų medžiaginei kultūrai pažinti, yra senosios gyvenvietės, kurios archeologų kartais vadinamos įvairiais pavadinimais, priklausomai nuo jų laiko ir pobūdžio. Visos gyvenvietės paprastai skirstomos į dvi pagrindines grupes: 1. neįtvirtintos ir 2. įtvirtintos gyvenvietės. Pirmajai grupei skirtinos visos gyvenvietės, neturėjusios jokių įtvirtinimo žymių. Pačios ankstyviausios iš jų, datuojamos akmens amžiumi, paprastai vadinamos „stovyklomis“, nes žmonės, gyvenusieji klajoklinį gyvenimą, gyvenamąją vietą dažnai keisdavo ir dėl to ji buvo laikino, stovyklinio pobūdžio. Visos vėlesniųjų laikų, jau pastovesnės, gyvenvietės vadinamos „sodyb vietėmis“. Antrajai grupei skirtinos tokios gyvenvietės, kurios yra buvusios vienokiu ar kitokiu būdu įtvirtintos. Paprastai archeologų jos vadinamos „piliakalniais“.

Nepriklausomai nuo gyvenvietės laikotarpio ir pobūdžio, visur susiduriama su vadinamuoju „kultūriniu sluoksniu“, susidariusiu žmonėms ilgesnį laiką gyvenant vienoje kurioje nors vietoje. Kultūrinis sluoksnis paprastai susidaro iš organinių ir statybinių liekanų ir yra pagrindinis buvusios gyvenvietės įrodymas. Kartais jis aptinkamas žemės paviršiuje, tačiau dažniausiai — giliau žemėje.

Kokiu būdu susidarė kultūrinis sluoksnis ir kaip atsitiko, kad jis randamas giliau žemėje?

Savo metu gyvenvietė yra buvusi žemės paviršiuje. Dėl įvairių priežasčių žmonėms palikus gyvenvietę, žemės paviršiuje ilgus amžius išlikdavo kai kurių jos likučių. Ilgainiui tokia apleista gyvenvietė būdavo užnešama žemėmis, vandens sąnašomis, organinės medžiagos supūdavo ir tuo būdu susidarydavo sluoksnis, kuriame išlikdavo patvaresnės statybos liekanos, krosnių, židinių, anglių bei pelenų likučiai ir įvairūs pamesti, nebereikalingi arba netikę buitiniai reikmenys, darbo įrankiai, puodų šukės ir kiti apyvokos daiktai, padaryti iš patvaresnės medžiagos.

Po kurio laiko toje pačioje vietoje būdavo vėl iš naujo apsigyvenama. Toks reiškinys galėjo kartotis net kelis sykius, ir dėl to kartais aptinkamas labai storas kultūrinis sluoksnis, išlaikęs net kelių epochų medžiaginės kultūros likučius.

Šitoks kultūrinis sluoksnis ryškiai skiriasi nuo aplinkinės žemės ne tik jame išlikusiais radiniais, bet ir tamsesne, riebesne žeme. Toks žemės pakitimas — organinių medžiagų puvimo rezultatas.

Jeigu apleistoje gyvenvietėje iš naujo būdavo apsigyvenama tik po ilgai trukusio laikotarpio, tai kartais tarp kultūrinių sluoksnių pastebimi tarpusluoksniai, neturintieji jokių medžiaginės kultūros likučių. Tai negyvenamojo laikotarpio išdava. Tačiau tokie atvejai būna reti, nes įrengiant naują gyvenvietę, kad ir po ilgesnio laiko, paprastai tekdavo atlikti įvairius žemės judinimo darbus, todėl ir susidaręs tarpusluoksnis būdavo jei ne visai suardomas, tai bent apardomas.

Tačiau, jei kultūrinis sluoksnis ir yra vientisas, be jokių tarpusluoksnių, kartais jame galime atsekti atskirus horizontus, kurie dažniausiai yra skirtingų laikotarpių išdava. Paprastai jie skiriasi žemės spalva ir ypač randamu inventoriumi. Labiausiai jie išryškėja tyrinėjimų metu, darant kultūrinio sluoksnio skersinį piūvį.

Kultūrinio sluoksnio storis labai nevienodas ir įvairus. Jis priklauso nuo to, kiek ilgai žmonės gyveno toje pačioje vietoje. Juo ilgiau gyvenvietė būdavo gyvenama, tuo kultūrinis sluoksnis storesnis, ir atvirkščiai. Dėl to, suprantama, laikino pobūdžio stovyklos turi labai nežymų kultūrinį sluoksnį, o pastovios, vėlesniųjų laikų gyvenvietės turi storesnį kultūrinį sluoksnį. Pavyzdžiui, tyrinėtoji mezolitinė Eigulių stovykla kultūrinio sluoksnio visai neturėjo, neolitinės tos pačios stovyklos kultūrinis sluoksnis tesiekė 20—25 cm, o Migonių piliakalnyje (Jiezno raj.), datuojamame I-jo m. e. tūkstantmečio viduriu, kultūrinis sluoksnis vietomis siekė 2,6—2,8 m.

Archeologai kaip tik ir tyrinėja kultūrinį sluoksnį. Jis turi būti ištiriamas visas iki pat nejudintos žemės.

Kultūrinio sluoksnio tyrinėjimų rezultatai ne visada yra vienodi. Tai, be abejo, daugiausia priklauso nuo archeologinio paminklo laiko ir ypač nuo jo stovio, nes kultūrinis sluoksnis labai dažnai yra suardomas vėlesniais laikais, atliekant įvairius žemės judinimo darbus. Labai svarbus dar ir tas faktas, kokiomis aplinkybėmis gyvenvietė būdavo paliekama. Jeigu gyventojai išsikeldavo natūraliu būdu, tada kultūrinis sluoksnis paprastai neturtingas radiniais, nes žmonės išsikeldami visą savo turtą pasiimdavo su savimi. Likdavo tik įvairūs netinkami naudoti daiktai. Žymiai daugiau duomenų archeologams duoda kultūrinis sluoksnis, susidaręs gyvenvietėje,

kurią žmonės paliko staiga, dėl karų, gaisrų ar kitokių nelaimių. Tokiu atveju gyventojai nespėdavo iššinešti savo turto, o apdege medžiaginės kultūros likučiai geriau užsikonservuodavo žemėje.

Didelės reikšmės turi ir žemės sudėtis, kurioje susidarė kultūrinis sluoksnis. Aplamai, žemė turi konservuojančių savybių, kurių dėka ilgus šimtmečius ir net tūkstantmečius išlieka įvairūs radiniai, pačių ankstyvųjų istorijos laikų liudininkai. Geriausiai išlieka akmens, kaulo dirbiniai, keramika, tačiau turime atvejų, kai ir mediniai dirbiniai, net kelis tūkstantmečius gulėję žemėje, gana gerai išsilaiko iki mūsų dienų. Medis geriausiai užsikonservuoja tais atvejais, kai žemė yra nepaprastai sausa arba labai drėgna. Ypač durpynuose labai gerai išlieka ne tik mediniai, bet ir kiti įvairūs organinės medžiagos likučiai, kurie paprastomis sąlygomis būtų labai greitai sunykę.

Stovyklos ir sodybvietės

Stovyklos ir sodybvietės yra mažiausiai ištirta ir daugiausia sunaikinta archeologinių paminklų rūšis. Pagrindinė priežastis yra ta, kad šios rūšies paminklai niekuo nesiskiria nuo žemės paviršiaus; apie jų buvimą paprastai sužinoma atsitiktinai, daugiausia atliekant žemės judinimo darbus. Vadinas, jau pats šių paminklų aptikimas yra dalinis jų suardymas. Laiku neatkreipus reikiamo dėmesio, dažniausiai jie yra visai sunaikinami. Geriausiai šios rūšies paminklus, kaip ir aplamai archeologinius paminklus, nuo sunaikinimo apsaugoja miškas. Ypač didelį vaidmenį jis suvaidino išgelbstint ankstyvąsias akmens amžiaus stovyklas, neleisdamas vėjui išpustyti smėlynuose paliktų pačių ankstyvųjų gyventojų pėdsakų.

Stovyklos dažniausiai aptinkamos smėlėtose vietose, upių ar ežerų pakrantėse. Stovykloms parenkama vieta, be abejo, buvo glaudžiai susijusi su pagrindiniu to meto Lietuvos gyventojų verslu: medžiokle, žvejyba bei augalinio maisto rinkimu. Upės, ežerai ir miškai aprūpindavo ankstyvuosius Lietuvos gyventojus maistu.

Buvusių stovyklų vietose, dažniausiai vėjo išpustytuose smėlynuose, šiuo metu paprastai susiduriama su pavieniais titnaginiais dirbiniais bei titnago skalda. Tai ir yra pagrindinis įrodymas, kad prieš kelis tūkstančius metų čia gyventą žmonių. Kadangi stovyklos būdavo laikino pobūdžio, nes žmonės, išnaudoję gamtoje randamas gėrybes, ieškodavo jų kitoje vietoje, tai paprastai tokių sustojimų vietose nespėdavo susidaryti didesnis kultūrinis sluoksnis. Jeigu

toks sluoksnis ir susidarydavo, tai būdavo toks nežymus, jog jį vėjas lengvai išpustydavo. Dėl to daugelyje buvusių stovyklų vietų teaptinkame tik pavienius, išsklaidytus titnaginius dirbinius.

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje iš Nemuno, Neries bei jų intakų Merkio, Ulos, Katros ir kt. pakrančių yra surinkta daug įvairių titnaginių dirbinių, sudarančių didelius akmens amžiaus rinkinius Vilniaus ir Kauno muziejuose. Tai pačių ankstyvųjų Lietuvos teritorijos gyventojų — žvejų ir medžiotojų, apgyvenusių pietinius

1. Eiguliai. Bendras stovyklos vaizdas.

rajonus jau mezolite, arba viduriniame akmens amžiuje (10000—4000 m. pr. m. e.), palikimas. Upių bei ežerų pakrantės dar buvo labai mėgstamos parenkant apsistojimo vietas ir neolite, arba naujajame akmens amžiuje (4000—1800 m. pr. m. e.). Ir tik neolito pabaigoje bei žalvario amžiuje (1800—500 m. pr. m. e.) gyvenvietės įgyja jau aiškiai skirtingą pobūdį.

Nežiūrint į tai, kad šios vietovės mokslui labai svarbios, anksčiau nė viena iš jų nebuvo

tyrinėta. Tik dabar, tarybiniais metais, pradėta sistemingai tirti akmens amžiaus stovyklas.

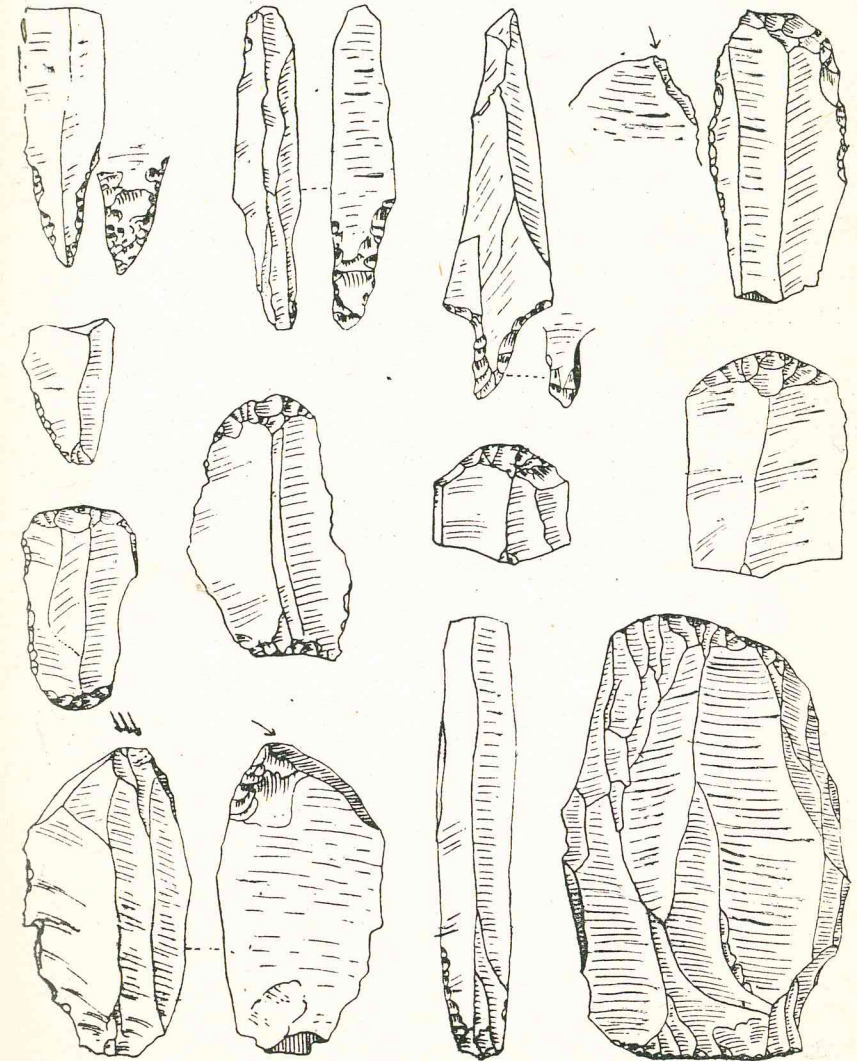
Viena iš tokių sistemingai tyrinėtų akmens amžiaus stovyklų yra Eigulių stovykla prie Kauno¹. Kad aukšta, smėlėta Neries pakrantė ilgą laiką buvusi mėgstama ankstyvųjų Lietuvos gyventojų vietovė, matyti iš to, jog čia susidurta ir su mezolitinės, ir su neolitinės stovyklos liekanomis (1 pav.).

Mezolitinės stovyklos likučiai buvo atidengti maždaug 1 m gilumoje nuo žemės paviršiaus, geltoname smėlyje. Buvo iširtas gana gerai išlikęs židynys, kurį sudarė ovalinės formos, 52 cm skersmens ir 112 cm gilumo duobė, pilna pelenų ir smulkių anglių. Prie židinio surastas mezolitinis vienagalis gremžtukas, nedidelis skaldytinis ir skeltė. Be to, visame apie 1 ha stovyklos plote buvo aptikti 674 titnaginiai radiniai. Didžiausią jų dalį sudarė mezolitiniai skaldytiniai, buvo ir keli rėžtukai, taip pat nemažas kiekis dirbinių,

¹ R. Jablonskytės-Rimantienės 1948, 1952—1953 m. tyrinėjimai (duomenys yra Kauno Valstybiniam M.-K. Čiurlionio vardo Dailės muziejuje).

skirtų retušavimui (2 pav.). Visa tai rodo, kad čia pat vietoje turėjo būti apdirbama titnago žaliava.

Iš tokio didelio radinių kiekio galima spręsti, kad gyventojai čia buvo apsistoję daugelį kartų, bet trumpam laikui, dėl to ir nesusidarė žymesnis kultūrinis sluoksnis. Laikino apsistojimo pėdsakai greitai būdavo vėjo išpustomi, tik židynys ir titnaginiai dirbiniai liko užnešti smėliu.

2. Eiguliai. Mezolitinės stovyklos pagrindiniai titnaginių dirbinių tipai.

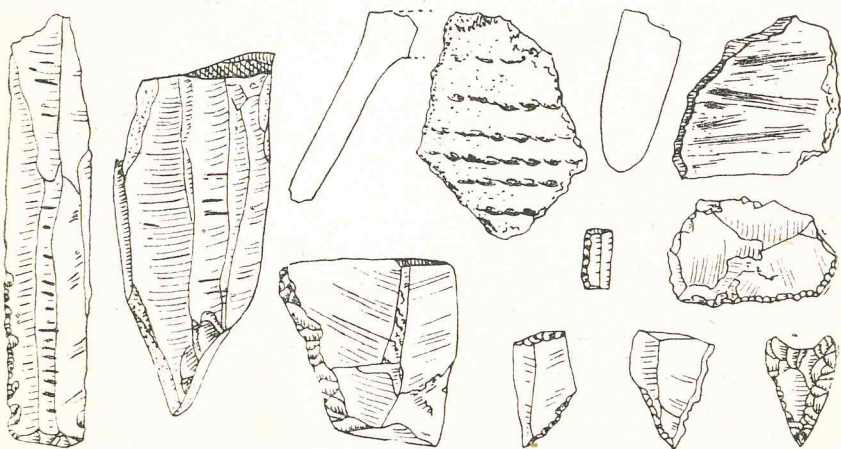
Po kelių tūkstančių metų šioje vietoje apsigyveno neolitiniai gyventojai. Jie čia gyveno jau ilgesnį laiką, dėl to iš šio laikotarpio išliko ir kultūrinis sluoksnis, siekias 20—25 cm storio. Šiame

3. Eiguliai. Židynys II, nuėmus kultūrinį sluoksnį.

kultūriniame sluoksnyje buvo atidengta 11 židinių, savo forma artimų mezolitiniam židiniui, tik pastebėta, kad kai kurie iš jų didesni — 120—130 cm skersmens. Židiniuose taip pat rasta pelenų ir anglių (3 pav.). Anglių analizė parodė, kad buvo kūrėnta plonos pušys ar pušų šakos. Be minėtų židinių, kultūriniame sluoksnyje buvo rasta nemažas titnaginių dirbinių kiekis ir keramikos fragmentų (4 pav.). Iš titnaginių dirbinių minėtini strėlių antgaliai, skaldytiniai ir kt., kurių čia buvo surasta 187

vienetai. Keramiką buvo dvejopa: storasienė, plokščiadugnė, nežymiai profiliuota, brūkšniuoto paviršiaus keramika ir geresnės kokybės bei mažesnių dydžių virvelinė keramika. Taip pat kultūriniame sluoksnyje buvo surastas karvės dantis ir smulkaus raguočio šonkaulis — radiniai, bylojant apie tai, kad šiems gyventojams jau buvo pažįstama gyvulininkystė.

4. Eiguliai. Būdingesni neolitinio kultūrinio sluoksnio radiniai.

Surastasis inventorių, ypač keramika, įgalina gana tiksliai datuoti šį kultūrinį sluoksnį. Jis čia susidarė pačioje II-jo tūkstantmečio prieš m. e. pradžioje ir išliko nesunaikintas iki mūsų dienų dėl to, kad, nespėjus išpustyti vėjui, jis buvo užneštas storu smėlio sluoksniu, o vėliau užaugo mišku.

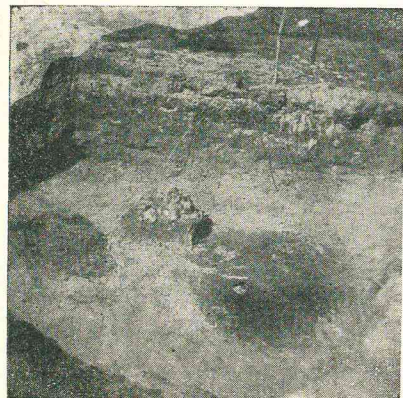
5. Versminės upelio I stovykla. Bendras vaizdas.

Smulkesnis Eigulių stovyklos aprašymas pateikiamas grynai iliustracijai, juo labiau, kad visos kitos tyrinėtoms akmens amžiaus stovyklos turi labai daug panašumo. Galima sakyti, kad lygiai su tokiais pat likučiais susidurta 1954 m., tyrinėjant akmens amžiaus stovyklas Druskininkų ir Varėnos rajonuose. Tais metais

čia buvo aplankytos 77 neolitinės stovyklos, surinkti paviršiuje randamieji dirbiniai ir kai kuriose buvo atlikti bandomojo pobūdžio tyrinėjimai¹. Ypač pažymėtinos ligi šiol archeologinėje literatūroje nežinotos penkios Versminio upelio ir dvi Versminio ežero stovyklos Marcinkonių apylinkėse. Versminio upelio I-je stovykloje, apimančioje 100 × 30 m dydžio smiltyną, buvo atidengtas 32,5 m² plotas stovyklos šiaurės rytų kampe, kuriame buvo pastebėtas kultūrinis sluoksnis (5 pav.). Kultūrinis sluoksnis čia turėjo 2 horizontus. Pirmasis gulėjo tuoj po miško smėlio sluoksniu ir buvo 8—22 cm storio. Jį sudarė tamsiai pilkos spalvos smėlinga žemė su gausiomis suodžių, pelenų bei anglių priemaišomis. Antrasis gulėjo tuoj po pirmuoju ir truputį skyrėsi savo spalva. Pastarąjį sudarė tamsiai geltonas oršteinuotas smėlis, kuriame glūdėjo anglys, titnaginiai dirbiniai ir keramika. Jis buvo 15—30 cm storio. Apatiniame horizonte atidengti du židiniai, o viršutiniame — vienas. Židiniai visai analogiški Eigulių stovykloje ištirtiesiems (6 pav.). Visoje stovykloje susidurta su titnaginiais dirbiniais ir keramika. Patraukia dėmesį duobėtoji-dantytoji keramika (pavadinta pagal puodų puošimo būdą), įgalinanti stovyklą datuoti III-ju tūkstantmečiu prieš m. e.

¹ Stovyklas lankė ir tyrinėjo R. Jablonskytė-Rimantienė ir A. Bernotaitė. Tyrinėjimų dienoraščiai ir medžiaga yra LTSR MA Istorijos institute.

Tokiu pavidalu išlieka iki mūsų dienų akmens amžiaus stovyklos, jeigu jos patenka į palankias gamtines sąlygas. Kaip matyti iš tyrinėtų stovyklų aprašymo, jose, be titnaginio inventoriaus, susiduriama dar ir su židiniiais, kuriuose buvo gaminamas maistas, prie kurių šildytasi šaltesnėmis dienomis. Pačių būstų liekanų čia dar nepastebėta. Veikiausiai juos sudarė laikino pobūdžio palapinės ir dėl to jų liekanų neiškilo nei Eigulių, nei Versminio upelio stovyklose.

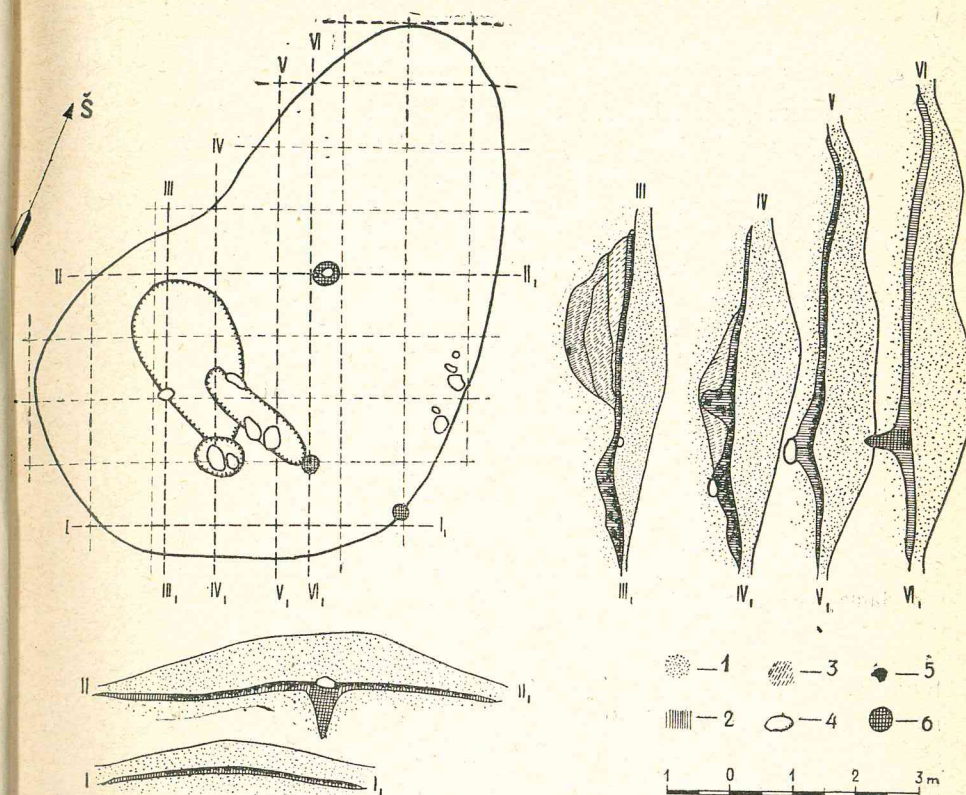
6. Versminės upelio I stovykla. Atidengti I ir II židiniai.

nia, aplink kurį ir koncentravosi radiniai. Jau smėlyno paviršiuje buvo surinkta apie 250 mezolitinių ir neolitinių dirbinių, neskaitant nuoskalų ir keramikos šukių.

Svarbiausias šios stovyklos tyrinėjimų rezultatas — atidengtos neolitinio būsto liekanos, kurios buvo užneštos smėlio kalvele. Buvusio pastato pagrindą sudarė ovalinės formos kiek įdubusiu viduriu aikštelė. Viename, plačiajame, krašte gulėjo du akmenys, matyti, buvusio įėjimo liekana. Aikštelės pakraščiuose vietomis buvo pastebėtos šviesios spalvos dėmės — buvusių šulų pėdsakai. Pačioje aikštelėje — dviejų stiprių išdegusių šulų liekanos ir akmenys prie pat jų. Visas aikštelės paviršius buvo padengtas plūkto, apdegusio molio sluoksniu su suodžiais ir degėsiais. Viename aikštelės gale buvo atidengtos iki 1 m gylio buvusių duobių, veikiausiai, podėlio, liekanos. Tai rodytų jose surastos didelių, storasiėnių, juodos spalvos, mažai profiliuotų puodų šukės. Prie šių duobių atidengtos lėkštesnės duobės, pilnos suodžių, anglių bei akmenų (7 pav.). Remiantis šiais duomenimis, galima nesunkiai rekonstruoti buvusį pastatą: jis

¹ Tyrinėjimų duomenys yra Kauno Valstybiniame M.-K. Čiurlonio vardo Dailės muziejuje.

buvęs ovalinės formos, sienos suremtos iš vertikalių šulų ir drėbtos moliu (suvirtusių sienų likučiai liko gulėti asloje), stogą viduryje palaikė du stiprūs šulai, paremti akmenimis. Įvairios atsargos buvo

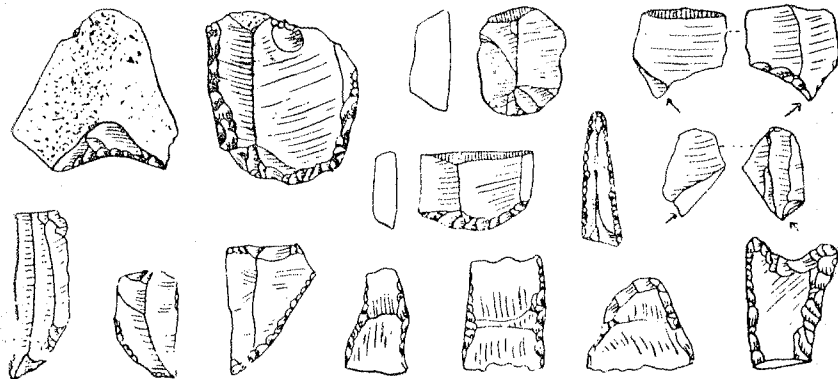
7. Samantonių stovykloje atidengto būsto planas ir piūviai.

laikomos podėliuose — asloje iškastose duobėse. Maistas gaminamas židiniuose, kuriuos sudarė lėkštesnės duobės.

Iš surastųjų, tiek visoje stovykloje, tiek ir pastato ribose neolitinių dirbinių pažymėtini titnaginiai antgaliai, ylos, grąžtai, nedideli gremžtukai, gludintų akmeninių kirvukų 4 dalys, dvi akmeninės buožės ir kt. (8 pav.). Visa tai rodo, kad stovykla buvo apleista neolito pabaigoje — žalvario amžiaus pradžioje.

Neolito pabaigos ir žalvario amžiaus (1800—500 m. prieš m. e.) pradžios stovyklose jau daugiau susiduriama su keramika, kuri plačiai buvo pradėta gaminti neolite. Būdingas pavyzdys yra Žaliosios gyvenvietė (Vilniaus raj., netoli Maišiogalos) (9 pav.). Čia

1953 metais buvo atlikti bandomojo pobūdžio tyrinėjimai¹. Didžiuliam smiltynė, užimančiame apie 5 ha plotą, prie buvusio, bet šiuo metu išdžiūvusio ežero, vėjas išpusto išstis puodų šukių krūvas (10 pav.), nutolusias viena nuo kitos kelis ar net keliolika metrų. Atskiros tokios krūvos turi apie 3–5 metrus skersmens. Toje vietoje pastebimas lyg nežymus pakilimas, susidarantis nuo puodų šukių gausumo, ypač krūvos centre. Be to, šiose vietose pastebėti gana žymūs anglių ir degėsių kiekiai. Perkopus vieną tokią krūvą,

8. Samantony. Titnaginiai neolito pabaigos ir žalvario amžiaus pradžios dirbiniai.

buvo rastas gana taisyklingas apskritas židynys. Prie jo gulėjo suslėgtas puodas, kurį nesunkiai pavyko rekonstruoti. Tai būta storasienio, beveik cilindrinės formos, didelio, plačia anga puodo, padaryto iš prastos kokybės molio su žymia žvyro priemaiša. Puodo paviršius padengtas nežymiais brūkšniais. Lygiai tokia pati keramika aptinkama visame smiltyno paviršiuje. Iškastose perkasoje su kokiais nors kitais dirbiniais nebuvo susidurta. Tik apžiūrint smiltyną, jo paviršiuje buvo surasta titnaginė skeltė ir akmeninio gludinto kirvuko pentis, trūkusi per skylę kotui įverti.

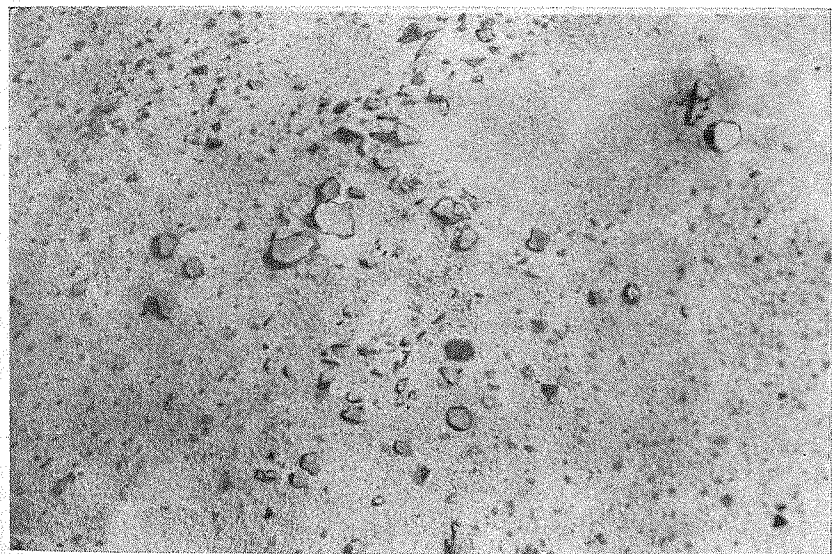
Iš visko matyti, kad šioje vietoje, prie ežero, buvo įsikūrusi didžiulė gyvenvietė. Kiekviena tokia puodų šukių krūva su anglių bei degėsių priemaiša yra čia buvusių pastogių likučiai.

Didelė ežerų dalis, prie kurių noriai kurdinosi to meto žmonės, užaugo ir pavirto durpynais. Dėl to durpynuose kartais randama

¹ Bandomuosius tyrinėjimus atliko VVU Archeologijos katedros studentai, vadovaujami R. Kulikauskienės. Tyrinėjimų duomenys perduoti LTSR MA Istorijos institutui.

9. Žalioji. Bendras gyvenvietės vaizdas.

10. Žalioji. Vėjo išpustytos puodų šukės.

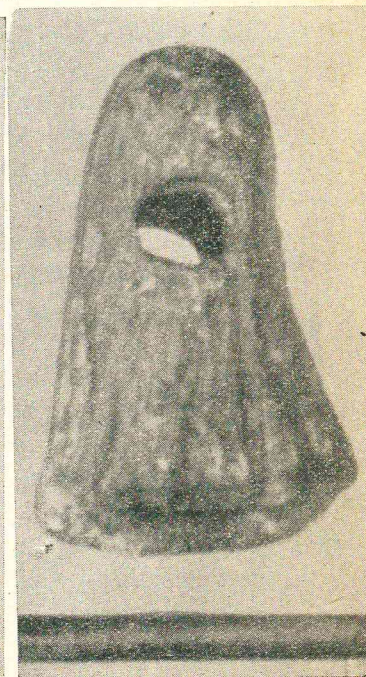
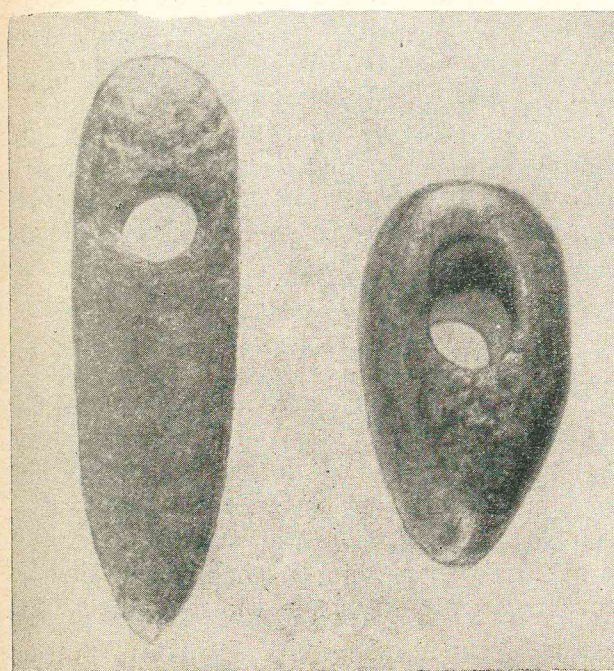
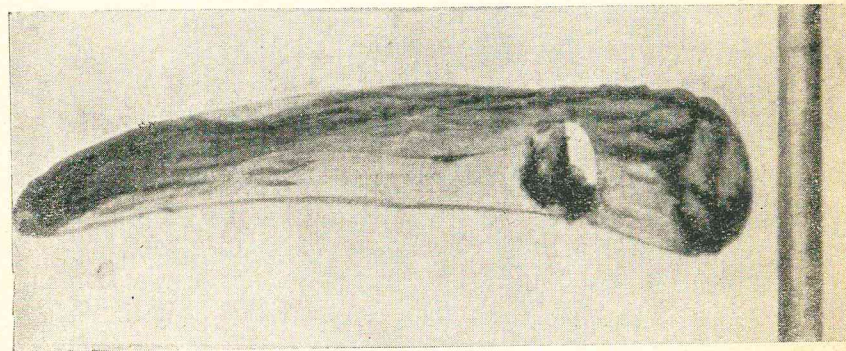
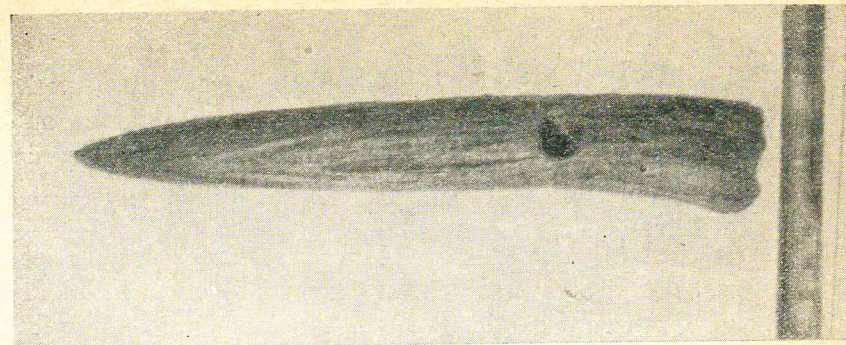
labai vertingos medžiagos, leidžiančios pažinti ankstyvųjų Lietuvos teritorijos gyventojų gyvenimą. Šie duomenys būna dar vertingesni dėl to, kad durpynai užkonservuoja organinę medžiagą, kuri kitomis sąlygomis visai sunyksta. Smėlynuose susiduriama tik su titnaginiais dirbiniais ir keramika. Medžio bei kaulo dirbiniai juose negali išsilaikyti ir per šimtmečius sunyksta. Tuo tarpu durpynuose pastarieji kaip tik gana gerai išsilaiko iki mūsų dienų. Pavyzdžiui, Kalvarijos rajone, prie Kirsnos upelio esančiame durpyne buvo aptikta akmenimis grįsta duobė, kurioje rasta gyvulių bei žuvų kaulų, taip pat dirbinių iš kaulo ir rago, k. a.: žeberklų žuvims gaudyti, kirvių ir kt. Be jų, buvo aptikti titnaginiai ir minkštesnių akmenų rūšių dirbiniai. Be to, paminėtinas būdingas šios vietos radinys — žmogaus kiaušas, priklausęs pagyvenusiam vyrui — hiperdolichocefalikai. Taigi, čia jau turime reikalo ne tik su mezolitiniais dirbiniais, bet ir su pačiu jų gamintoju.

Panašūs yra ir Turlojiškio durpyno (Kalvarijos raj.) radiniai, priklausą kiek vėlesniam periodui, būtent, neolitui. Eksploatuojant durpyną, čia buvo rasta trijų griaučių liekanos, kaulo bei rago dirbinių, iš kurių pažymėtini žeberklai, kapliai, taip pat akmeniniai kirvukai (11 pav.).

Aplamai, visa eilė pavienių kaulinių dirbinių, turimų muziejuose, daugiausia yra išsilaikę durpynuose arba upių bei ežerų dugne. Plačiai yra žinomi Jaro ežere prie Svedasų, Rešketos ir Virvytės upių santakoje ir kt. surastieji kaulo bei rago dirbiniai¹. Tačiau nė viena iš tų vietų ligi šiol nėra sistemingai tyrinėta. Durpynų eksploatacija, nedalyvaujant specialistui archeologui, gali istorijos mokslui padaryti daug žalos. Dažniausiai į paskirus, ypač smulkesnius, radinius visai nekreipiamas dėmesys, o dėl to kartais žūva ir labai vertingi duomenys. Todėl, aptikus kokį nors radinį, reikia sustabdyti darbus ir skubiai pranešti atitinkamoms įstaigoms — LTSR MA Istorijos institutui ar Muziejų ir kultūros paminklų skyriui. Radinį reikia palikti tokį, koks jis rastas, t. y. neplauti, nevalyti ar pan., laikyti jį su prilipusiomis medžiagomis ar net specialiai paimti durpių iš tos vietos, kurioje jis gulėjo. Tai padės specialistams nustatyti laiką, kada, būtent, radinys yra patekęs į ežerą, o tuo pačiu nustatyti ir jo chronologiją.

Durpynų tyrinėjimai gali duoti labai daug vertingos medžiagos ankstyvųjų Lietuvos gyventojų buičiai pažinti. Tai ryškiai liudija

¹ Senovė, IV, lent. II ir III.

11. Turlojiškio durpyne rastieji rago ir akmenų dirbiniai: kapliai ir kirviai.

kaimyninėje Latvijos TSR teritorijoje durpyninės gyvenvietės tyrinėjimai Sarnate vietovėje. Čia susidurta ne tik su kaulo bei akmens, bet ir puikiai išlikusiais medžio dirbiniais, datuojamais neolito pabaiga bei žalvario amžiaus pradžia. Iš medžio dirbinių paminėtini kapliai, labai panašūs savo formomis į akmeninius kaplius, specialūs muštuvai riešutams perskelti, uosinės ietys, pašliūžos, net laivo ir irklo dalys. Čia puikiai išliko mediniai samtukai, kurių rankenos baigiasi skulptūrinėmis ančių galvomis¹. Šitoks rastojo inventoriaus įvairumas padeda daug išsamiau atkurti pačius pirmuosius ankstyvosios istorijos puslapius.

Jei mezolitinės ir didelė dalimi neolitinės stovyklos, aptinkamos smėlynuose prie upių ar ežerų, yra laikinos, tai neolito pabaigoje ir ypač žalvario amžiuje gyvenviečių pobūdis jau skirtingas. Neolito pabaigoje į Pabaltijį, taigi ir į Lietuvos teritoriją, atėjo nauji gyventojai, kuriems jau buvo pažįstamas naminių gyvulių auginimas bei primityvi žemdirbystė. Tos naujos ūkio formos jau yra susijusios su sėsliu gyvenimo būdu; žmonės darosi labiau surišti su žeme, tuo pačiu ir su pastovesne sodyba. Tada ir vieta gyvenvietei būdavo parenkama prie geresnių ganyklų ar žemdirbystei tinkamesnių rajonų. Todėl šiuo metu jau aiškiai skiriasi archeologinių paminklų topografija. Tiesa, tyrinėtų žalvario amžiaus sodybviečių ligi šiol neturime. Kad jų būta vienoje ar kitoje vietoje, sprendžiame iš laidojimo paminklų, senųjų kapinynų, kurie paprastai būdavo įrengiami netoli buvusių sodybviečių. Žalvario amžiaus kapinynų jau niekad nebeaptinkame smėlynuose prie upių ar ežerų. Jie visada yra derlingesnėje žemėje ar prie geresnių ganyklų. Tai ūkio gyvenime įvykusių pasikeitimų rezultatas.

Piliakalniai

Antrą ir pagrindinę gyvenviečių grupę sudaro įtvirtintos gyvenvietės, kurios paprastai vadinamos piliakalniais. Tai patys gražiausieji ir įspūdingiausiai Lietuvos archeologiniai paminklai. Jie, išsisklaidę po visą kraštą, sudaro neatskiriamą Lietuvos gamtovaizdžio dalį. Daugiausia piliakalnių ligi šiol yra žinoma Žemaitijoje ir Aukštaitijoje, kiek mažiau Užnemunėje ir mažiausiai — šiaurinės bei centrinės Lietuvos lygumose. Atrodo, kad tokiam piliakalnių

¹ Зг. X. А. Моора, Памятники позднего неолита и ранней эпохи металла в Прибалтике. — Краткие сообщения, XLVIII, 1952, стр. 3—24.

išsidėstymui didelės reikšmės turėjo didesnis ar mažesnis atskirų sričių kalnuotumas. Tuo iš dalies gali būti paaiškinamas tas faktas, kad vidurio Lietuvos lygumoje beveik nesusiduriame su piliakalniais.

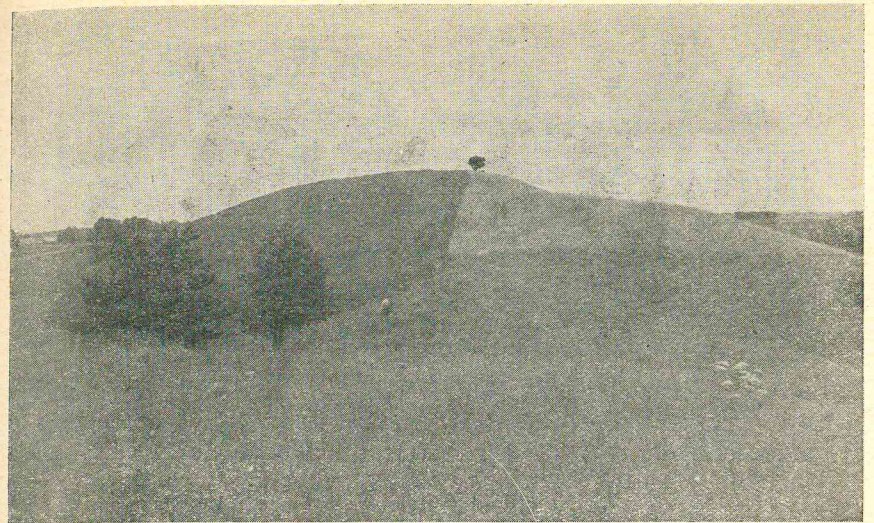
Pats terminas „piliakalnis“ yra sudarytas iš žodžių „pilti“ ir „kalnas“. Vadinasi, pavadinimas rodytų, kad šie kalnai yra supilti žmonių rankomis. Tai matyti ir iš kai kurių padavimų apie piliakalnius. Tačiau liaudis šiuos kalnus piliakalniais retai tevadina. Pavyzdžiui, Žemaitijoje piliakalniai dažniausiai vadinami pilikėmis, pilaitėmis arba tiesiog pilimis. Neretai piliakalniai vadinami tikriniais vardais, k. a.: Jurgaičių kalnas, Papilių kalnas ir kt. Dažnai jie vadinami švedkalniais, prancūzkalniais. Pastarieji pavadinimai, be abejo, yra vėlyvi ir susiję su buvusiais istoriniais įvykiais.

Piliakalniai, kaip tokie, iš tiesų yra žmonių darbo rezultatas, tačiau tik tiek, kiek vienas ar kitas parinktas natūralus kalnas būdavo pritaikomas visuomeniniams reikalams. Visų pirma, piliakalniui būdavo parenkama sunkiai prieinama vieta, iš dalies jau apsaugota gamtinių kliūčių. Tai dažniausiai iškyšulys dviejų upių santakoje arba kalva prie ežero ar tarp pelkių. Šitokios gamtinės kliūtys teapsaugo kalną tik iš dalies — iš vienos, dviejų ir tik retesniais atvejais iš trijų pusių. Likusios kalno dalys paprastai įtvirtinamos dirbtinėmis priemonėmis, supilant pylimą, iškasant griovius, stačiai nukasant šlaitus ir pan. Tokie dirbtiniai kalno sustiprinimai labai pakeičia jo formą ir faktiškai apsprendžia piliakalnio struktūrą, kuri vis dėlto labai priklauso nuo kalno pobūdžio. Tuo, būtent, gali būti paaiškinamas labai didelis piliakalnių formos įvairumas. Kad ir kaip bandytume piliakalnius sugrupuoti jų išorinės formos atžvilgiu, aiškiai ir griežtai to padaryti negalėtume. Šiuo metu Lietuvos TSR teritorijoje jų žinoma daugiau kaip tūkstantis, ir visi jie yra nepaprastai įvairūs. Geografiniu požiūriu, visų pirma, priimta piliakalnius skirstyti į dvi pagrindines grupes, būtent: kalvinio ir krantinio tipo piliakalnius. Čia atsižvelgiama į tai, ar piliakalnis įrengtas tiesiog sunkiau prieinamoje kalvoje, ar iškyšulyje prie upių bei ežerų. Tačiau šis skirstymas jokios praktinės reikšmės neturi, nes faktiškai jis nusako tik piliakalnio geografinę padėtį. Tikslingiau būtų piliakalnius skirstyti pagal jų paskirtį, tačiau tai nėra lengva. Čia pat pastebėtina, kad piliakalniai, visų pirma, yra buvę ne kas kita, kaip įtvirtintos, sunkiai prieinamos gyvenvietės; tai matyti iš piliakalnių aikštelėse aptinkamo, kartais

net labai žymaus, kultūrinio sluoksnio. Tačiau ne visi piliakalniai buvo vien tik gyvenami. Didelė piliakalnių dalis įvairių pavojų, ypač kovų, metu buvo slėptuvėmis, taip pat nemaža jų dalis buvo paversta tvirtovėmis-pilimis. Pastarieji ir vieni, ir kiti turėjo jau daugiau gynybinę paskirtį. Tačiau, aplamai imant, daugelio piliakalnių istorija labai sudėtinga, pvz., piliakalnis vienu metu galėjo būti gyvenamas, vėliau dėl tam tikrų priežasčių jis paverčiamas slėptuve ir, pagaliau, jei turėjo atitinkamus privalumus, galėjo būti padarytas tvirtove-pilimi. Tai aiškiai matyti iš kai kurių tyrinėtų piliakalnių. Pavyzdžiui, Nemenčinės piliakalnis (Nemenčinės raj.), Apuolės piliakalnis (Skuodo raj.) ir kt. buvo labai ilgai žmonių naudojami, tačiau atskirais laikotarpiais jie turėjo skirtingą paskirtį. Kadangi šie piliakalnių pertvarkymai jų paskirties atžvilgiu buvo susiję su visuomeninių santykių vystymusi Lietuvoje, tai, smulkiau juos aptardami, laikysimės tokio skirstymo:

1. piliakalniai-gyvenvietės,
2. piliakalniai-slėptuvės,
3. piliakalniai-tvirtovės.

Piliakalniai-gyvenvietės yra gausiausieji ir chronologiškai ankstyviausieji. Jie pradėti rengti žalvario amžiaus (1800—500 m. pr. m. e.) pabaigoje ir ypač ankstyvajame geležies amžiuje (500 m. pr. m. e. iki m. e. pradžios). Tuo metu, vystantis gyvulininkystei bei žemdirbystei ir kaupiantis didesniam turtui atskirose giminėse, atsirado reikalas tą turtą saugoti nuo priešiška nusistačiusių kaimynų. Pagrindinis atskiros giminės turtas, tuo pačiu ir grobio objektas įvairių susidūrimų metu, buvo galvijai. Juos ir reikėjo apsaugoti. Visa tai, be abejo, vertė stiprinti gyvenvietę, daryti ją kiek galima sunkiau prieinamą priešui. Tuo tikslu atskiros bendruomenės ėmė rengti savo gyvenvietes kalvose, krantų iškyšuliuose ir pan. Jau pats gyvenvietės perkėlimas į sunkiai prieinamą kalvą darė ją saugesnę, tačiau vien tuo nesitenkinama — pasirinktoji kalva dar būdavo įtvirtinama įvairiomis dirbtinėmis kliūtimis. Šių dirbtinių kliūčių pobūdį, visų pirma, apsprendė pati kalva, tačiau, aplamai imant, ankstyvieji bendruomeniniai piliakalniai nepasižymi didesniais įtvirtinimais. Dažniausiai būdavo tik nukasami šlaitai, ypač jei kalva visai atskira ir pakankamai aukšta. Pats šlaitų nukasimas labai įvairus: jie nukasami arba ištisai, arba pakopomis, arba tik prie pat aikštelės pakraščių. Visa tai, be abejo, apsunkindavo patekti į kalvą. Tačiau dabartiniu metu tų piliakalnių šlaitai yra užslinkę, dažnai nuartė, ir jie patys savo išvaizda nesiskiria nuo pa-

12. Vozgėlių piliakalnis (Dusetų raj.).

prastų kalvų. Būdingi jų atstovai yra Dūkšto piliakalnis (Dūkšto raj.), Pipiriškių piliakalnis (Vievio raj.), Varonių piliakalnis (Molėtų raj.), Petrašiūnų piliakalnis (Obelių raj.), Vozgėlių piliakalnis (Dusetų raj.), Kalnočių piliakalnis (Obelių raj.) ir daugelis kitų (12 pav.).

Labai dažnai piliakalniui įrengti būdavo panaudojamas tik pats kalvos iškyšulys, ypač jei kalva labai didelė. Tuo atveju piliakalnį nuo likusio kalvos masyvo atskirdavo iškastas griovys arba supiltas pylimas, o labai dažnai ir vienas, ir kitas. Tačiau pylimai dar būdavo gana trumpi ir neaukšti. Būdingi tokių piliakalnių pavyzdžiai yra Maniuliškių bei Mielanų piliakalniai (abu Dusetų raj.) (13 pav.).

Vis dėlto esama ir geriau įtvirtintų bendruomeninių piliakalnių, turinčių kartais net 2—3 pylimus bei griovius, kurie arba juosdavo aikštelę, arba retesniais atvejais, būdavo įrengiami piliakalnio šlaituose bei jo papėdėje. Būdingas šios rūšies atstovas yra Moškėnų-Laukupėnų piliakalnis (Rokiškio raj.), kurio šlaitai apjuosti trimis pylimais ir dviem grioviais (14 pav.). Kartais šie sustiprinimai dabar yra visai nepastebimi, užslinkę. Jie išryškėja tik tyrinėjimų metu. Ryškus toks pavyzdys yra Velykuškių piliakalnis (Dusetų raj.), įrengtas rytiniame Sartų ežero krante. Savo išore tai buvo natūrali kalva, be jokių žymesnių įtvirtinimų. Ir tik

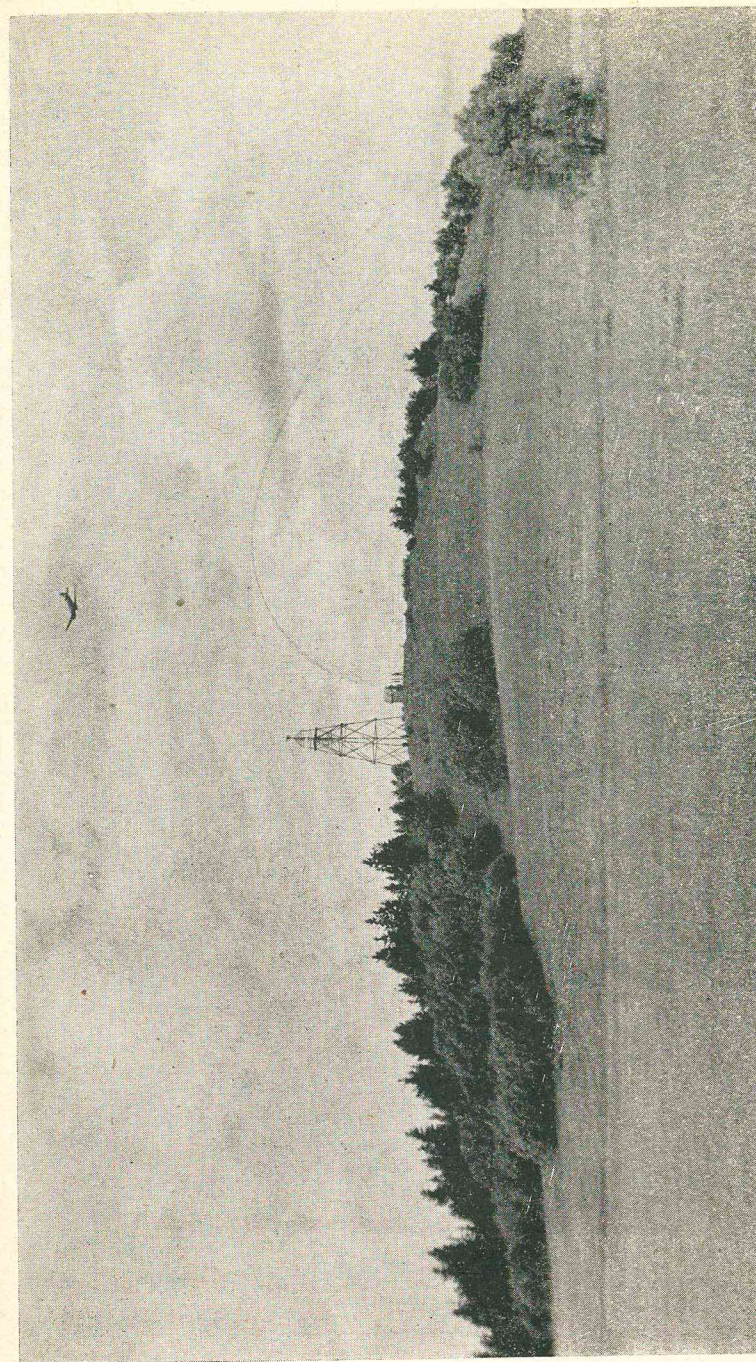
13. Maniuliškių piliakalnis (Dusetų raj.).

tyrinėjimų metu paaiškėjo, kad piliakalnis turėjo dirbtinius įtvirtinimus ne taip saugioje rytinėje ir pietinėje dalyse. Patys pirmieji įtvirtinimai buvo dar nežymūs: čia buvo iškastas 0,5—1 m gylio ir 2—3 m pločio griovys, už kurio supiltas iki 0,5 m aukščio pylimas. Vėliau šie sustiprinimai buvo patobulinti: toje pačioje pusėje piliakalnis apjuostas net trimis grioviais ir dviem pylimais, esančiais tarp šių griovių. Be to, grioviai jau žymiai didesni, vietomis siekę 7—8 m pločio ir 2,5 m gylio.

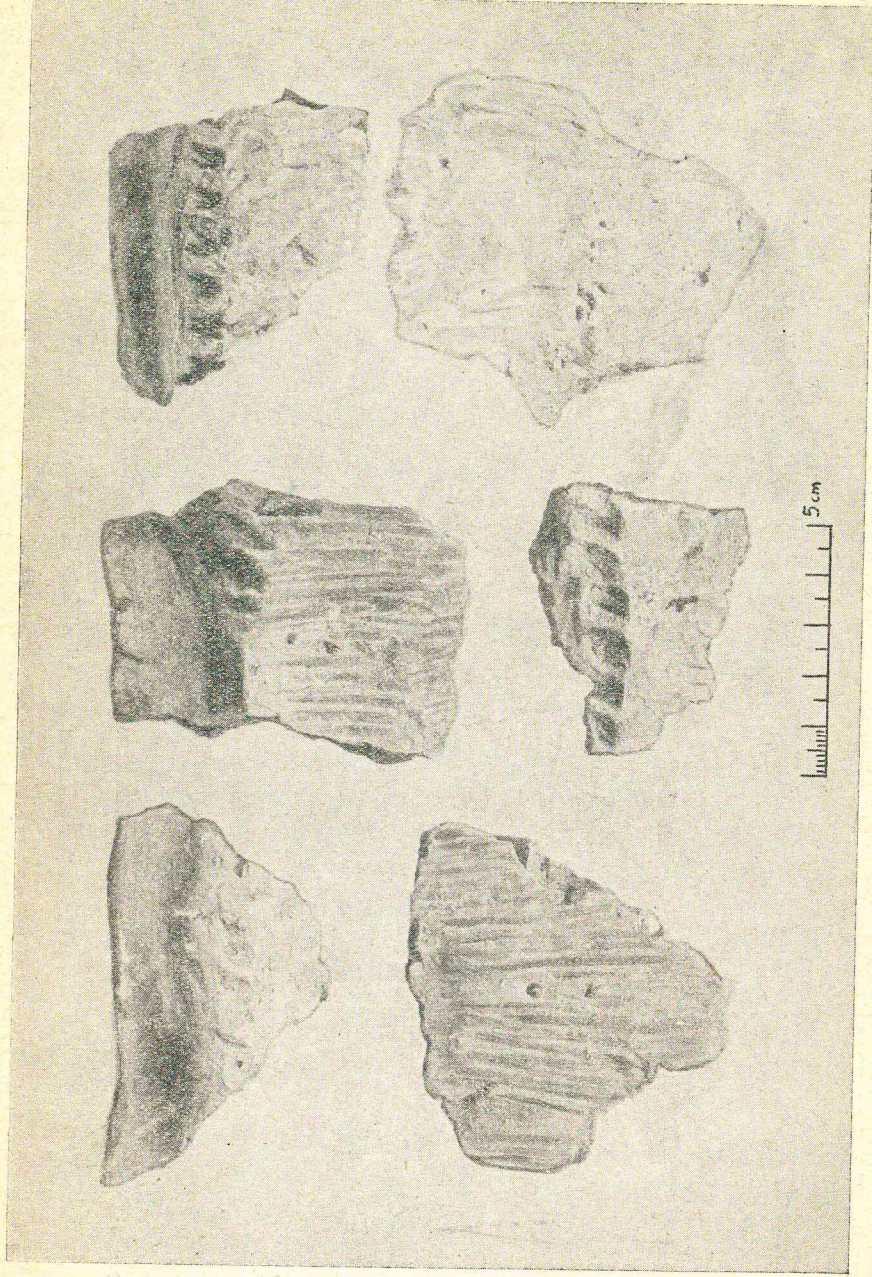
Visi šie sustiprinimai buvo daromi iš žemių, retkarčiais juos pataisant. Pylimai paprastai nepasižymėjo sudėtingesne struktūra. Tačiau vienas iš pagrindinių šių piliakalnių įtvirtinimų, be minėtųjų, buvo tvora, juosianti aikštelę, kurioje būdavo įrengiama sodyba. Dirbtiniai įtvirtinimai įvairių užtvary pavidalu iki mūsų dienų neišsilaikė; kad jie yra buvę, tegalima spręsti tik iš atskirų piliakalnio tyrinėjimų.

Ankstyvieji piliakalniai yra ne kas kita, kaip buvusios bendruomeninės gyvenvietės, įrengtos kolektyviniu darbu. Vienose iš jų gyventa ilgesnį, kitose — trumpesnį laiką. Tai patvirtina aikštelėje susidaręs kultūrinis sluoksnis ir jame randami radiniai.

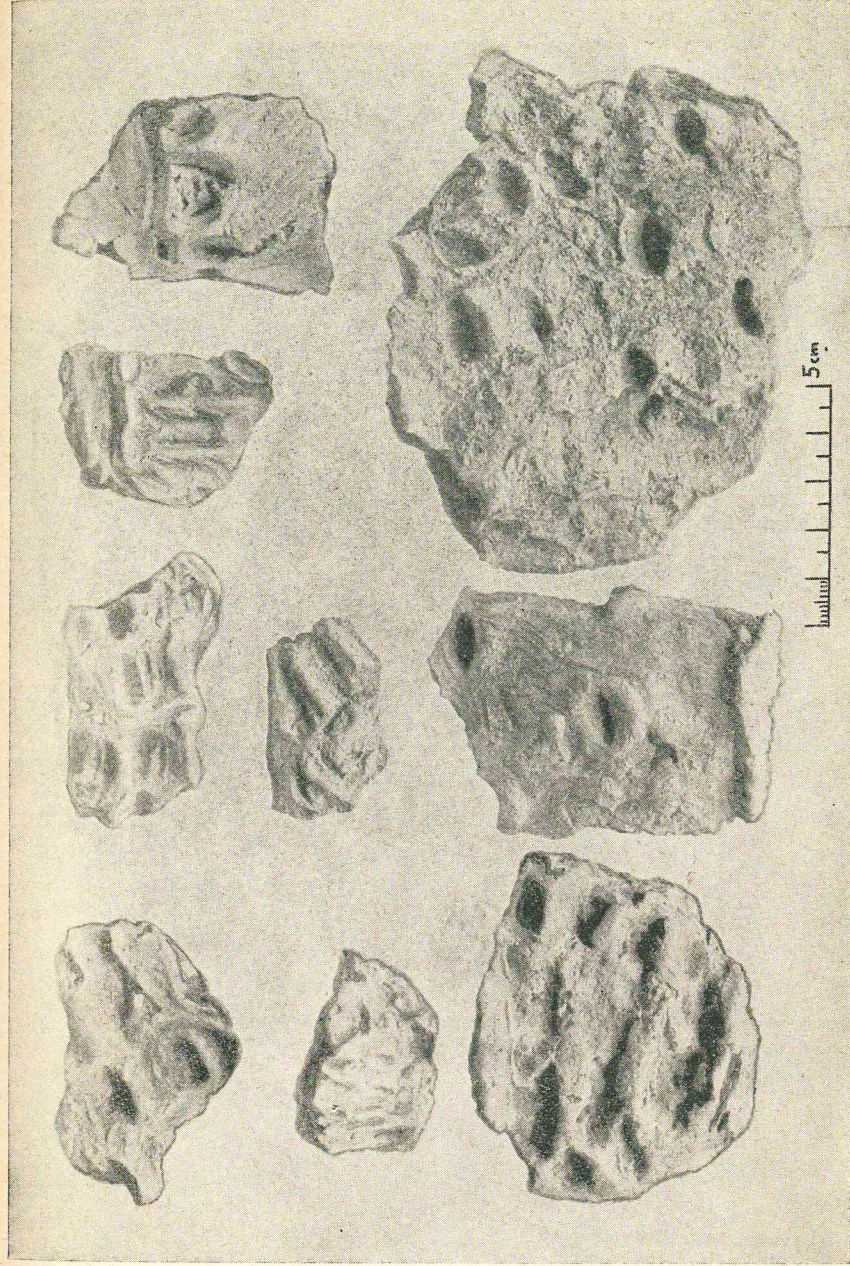
Kultūrinis sluoksnis šiuose piliakalniuose labai nevienodas ir įvairus kiek intensyvumo, tiek ir išsidėstymo atžvilgiu. Tai apsprendžia ne tik buvusios gyvenvietės pobūdis bei laiko tarpsnis, bet ir piliakalnio stovis. Dažnai kultūrinis sluoksnis dengia visą aikštelę, ar kurią nors jos dalį, ypač pakraščius, kur jis paprastai būna

14. Moškėnų-Laukupėnų piliakalnis iš pietvakarių pusės.

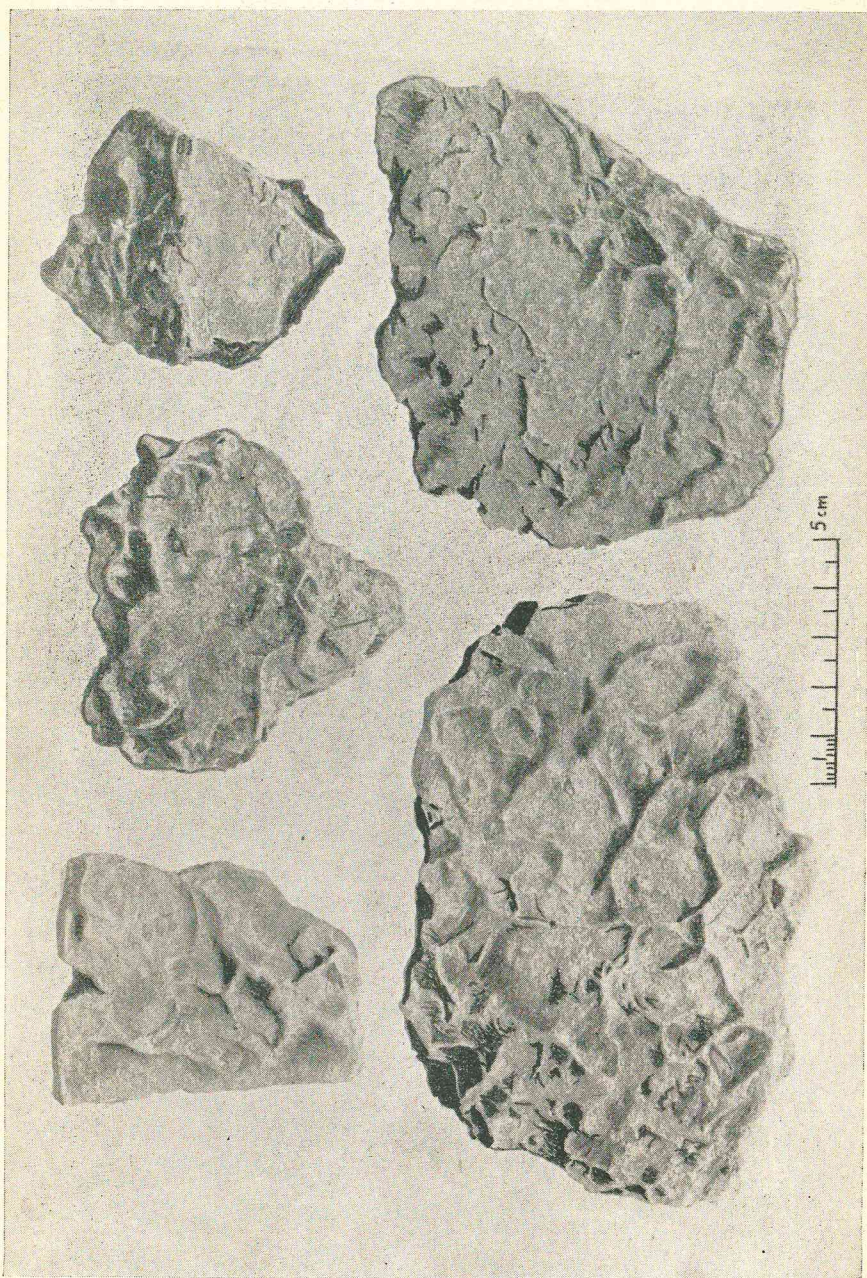

15. Brūkšniuotosios keramikos liekanos iš Velykuškių piliakalnio.

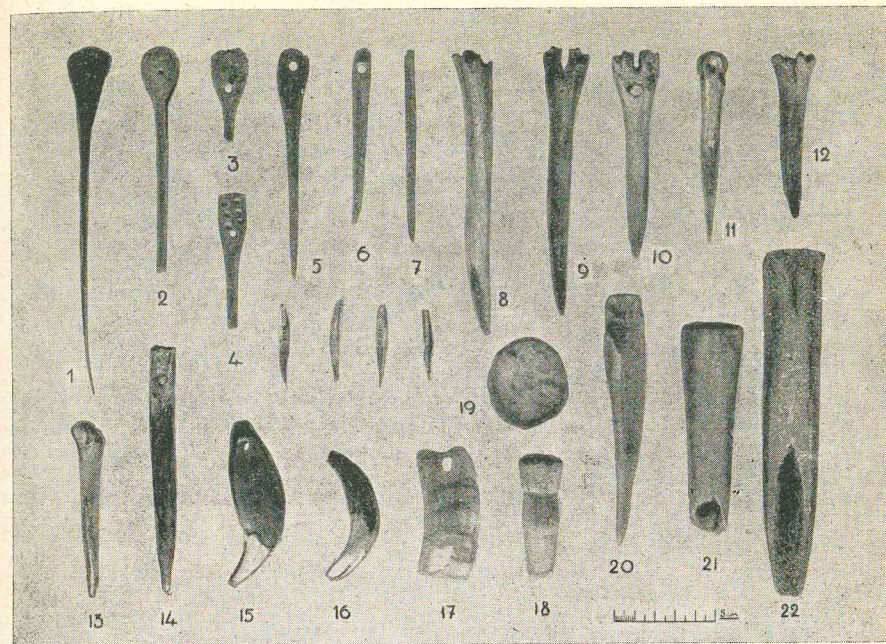

16. Gnaibytinės keramikos liekanos iš Velykuškių piliakalnio.

17. Grublėtosios keramikos fragmentai iš Velykuškių piliakalnio.

18. Kauliniai dirbiniai iš Velykuškių ir Vozgėlių piliakalnių.

intensyviausias. Neretai šis sluoksnis pastebimas ir šlaituose, kur jis arba pats nuslinko nuo aikštelės, arba buvo nuartas. Tačiau daugeliu atvejų kultūrinis sluoksnis šlaituose susidarė kaip įvairių atmatų sandauba.

Šių piliakalnių kultūriniame sluoksnyje tyrinėjimų metu paprastai susiduriame su įvairiais radiniais, akmenų grindiniais, buvusios statybos liekanomis. Randami juose radiniai yra tiesioginis ano meto gyventojų palikimas, o tuo pačiu ir pagrindinis šaltinis jų buitiniam gyvenimui atkurti. Didžiausią radinių dalį čia sudaro puodų šukės (15, 16, 17 pav.), kauliniai dirbiniai — įvairūs adikliai, ylos, antgaliai, moliniai varpsteliai, kartais net akmeniniai darbo įrankiai, ypač ankstyviausiuose piliakalniuose (18 pav.). Pradedant pirmaisiais m. e. amžiais, jau vyrauja geležiniai dirbiniai, iš kurių minėtini peiliukai, piautuvėliai, kirviai ir kt., taip pat įvairūs įrankiai, susiję su vietiniu geležies apdirbimu bei geležinių darbo įrankių gamyba. Visa tai yra žmonių darbo rezultatas. Tačiau šiuose piliakalniuose susiduriame ir su kitokiais radiniais. Labai gausią radinių grupę sudaro gyvulių kaulai — buvusio maisto likučiai. Tiesa, kartais į šios rūšies radinius skeptiškai žiūrima, bet tai netei-

singa. Labai svarbu nustatyti laukinių ir naminių gyvulių kaulų santykį, nes iš to galima daryti išvadą, kokį vaidmenį vaidino gyvulininkystė ir medžioklė tam tikro laikotarpio žmonių ūkiniame gyvenime. Pastebėtina, kad kultūriniame sluoksnyje randama ir kitokio maisto liekanų, būtent, didesni ar mažesni grūdų kiekiai. Į juos taip pat turi būti aktreiptas ypatingas dėmesys, nes tai yra patikimiausi duomenys apie žemdirbystę ir jos išsivystymo lygį. Vadinasi, turi būti renkami ir tiriami ne tik įvairūs dirbiniai — žmonių darbo rezultatas, bet apamai visi kultūriniame sluoksnyje randami radiniai.

Be minėtųjų radinių, kultūriniame sluoksnyje labai dažnai dar susiduriama su įvairių formų bei intensyvumo akmenų grindiniais. Akmenų grindinių paskirtis atskiruose piliakalniuose gali būti labai įvairi. Vieni jų buvo skirti atskiroms piliakalnio dalims, ypač slenkantiems šlaitams, sustiprinti, kiti — susiję su piliakalnio aikštelėje buvusiais pastatais bei dirbtiniais įtvirtinimais ir pan. Aplamai imant, tikroji jų paskirtis išryškėja tik galutinai ištyrus piliakalnį.

Tyrinėjant aikštelės kultūrinį sluoksnį, ypač stengiamasi išaiškinti buvusios piliakalnyje sodybos pobūdį, pastatų išdėstymą ir net jų išplanavimą. Tiesa, žymesnės buvusių būstų liekanos iki mūsų dienų neužsikonservuoja, tačiau visa tai galima atsekti iš gausiai aptinkamų kultūriniame sluoksnyje molio tinko gabalų, išlikusių židinių, plūktų aslų ir pan. Jei sunkiau atsekamos atskirų būstų detalės, tai būstų dydis, jų išdėstymas aikštelėje gali būti nesunkiai rekonstruojamas. Būstai daugiausia yra buvę pusiaužeminio tipo, pintomis ir moliu drėbtomis sienomis, išdėstyti aikštelės pakraščiuose, viename jos gale paliekant didesnį tarpą — įėjimą. Tuo gali būti paaiškinamas kultūrinio sluoksnio intensyvumas aikštelės pakraščiais.

Tokuose piliakalniuose gyveno didesnės ar mažesnės šeimyninės bendruomenės, į kurių sudėtį įeidavo net kelios dešimtys žmonių. Jie vedė bendrą, kolektyvinį ūkį, naudojosi bendromis gamybos priemonėmis ir bendrais darbo rezultatais.

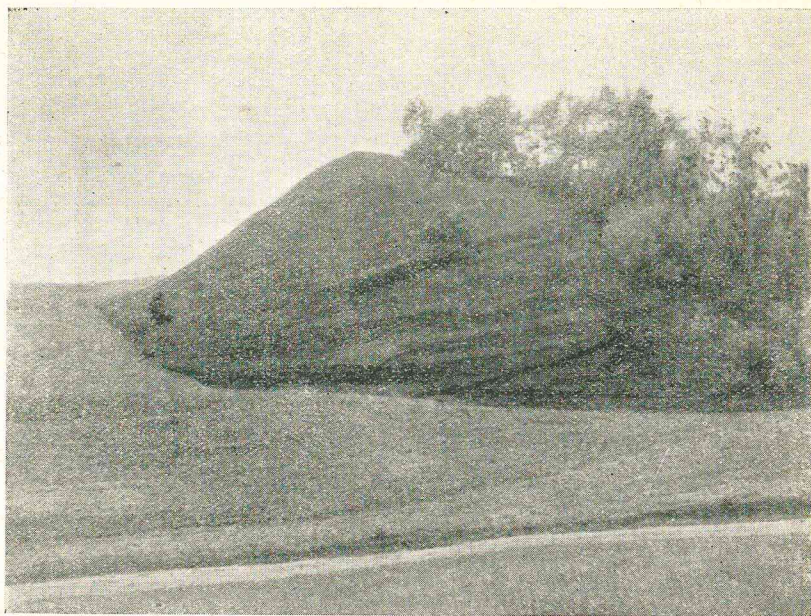
Piliakalniai-slėptuvės. Ne visi piliakalniai buvo gyvenami. Yra žinomi piliakalniai, naudoti tik kaip slėptuvės, į kurias subėgdavo apylinkės gyventojai pavojų metu. Piliakalniai-slėptuvės atsirado vėliau už bendruomeninius piliakalnius; jų užuomazga turi būti siejama jau su teritorinės bendruomenės atsiradimu. Tai buvo žymus įvykis Lietuvos gyventojų istorijoje. Pirmuosiuose mūsų

eros amžiuose, sparčiais tempais vystantis gamybinėms jėgoms, ypač žemdirbystei ir gyvulininkystei, taip pat didėjant gyventojų skaičiui, tvirtas buvusios bendruomenės pagrindas buvo sukrėstas. Iš didesnio kolektyvo pradeda išsiskirti mažesnės šeimos, kurios, ieškodamos patogesnių žemdirbystei plotų, palieka piliakalnius ir apsigyvena arčiau tinkamų jų pagrindiniam verslui vietų. Taip pamažu pradeda formuotis teritorinė bendruomenė, kurią sieja jau ne tiek giminystės ryšiai, nors jie dar ir labai glaudūs, kiek jų bendra gyvenamoji teritorija. Dėl to beveik visi bendruomeniniai piliakalniai pirmaisiais mūsų eros amžiais buvo apleisti. Ilgiausiai atskiros bendruomenės juose gyveno iki VII m. e. amžiaus, pvz., Moškėnų-Laukupėnų piliakalnyje. Tačiau tai tik atskiros išimtys. Daugumas jų baigė gyvuoti žymiai anksčiau.

Teritorinės bendruomenės nariai, gyvendami neįtvirtintose sodybvietėse ir nebūdami saugūs nuo priešų, buvo priversti įsirengti slėptuves, kurios apsaugotų juos bei jų turtą nuo užpuolikų. Tokios slėptuvės ir būdavo įrengiamos sunkiai prieinamose kalvose, dar savo ruožtu jas įtvirtinus. Labai dažnai tam tikslui būdavo panaudojamas anksčiau gyventas piliakalnis. Jis būdavo dar labiau sustiprinamas, supilant tvirtesnius pylimus bei užtvėriant tvorą. Su tuo reiškiniu susiduriame Apuolės, Impilties, Nemenčinės ir kituose tyrinėtuose piliakalniuose. Visi jie tam tikrą laiką yra buvę bendruomeniniais piliakalniais, vėliau paversti slėptuvėmis ir pagaliau pertvarkyti į tvirtoves-pilis. Kultūrinis sluoksnis piliakalniuose-slėptuvėse labai nežymus arba ir visai nepastebimas. Taip pat juose randama labai maža radinių. Kad šios rūšies piliakalniai buvo naudojami, rodo įtvirtinimai, ypač pylimai; kurie, kaip matyti iš tyrinėjimų metu darytų skersinių piūvių, labai dažnai būdavo taisomi ir aukštinami.

Vienas iš būdingiausių piliakalnių-slėptuvių yra 1954—1955, 1957 metais tyrinėtasis Migonių piliakalnis (Jiezno raj.)¹ (19 pav.). Šis piliakalnis, įrengtas pirmaisiais mūsų eros amžiais, paskutiniu metu savo gyvavimo laikotarpiu buvo naudojamas kaip slėptuvė. Jis pasižymi nepaprastai maža apimtimi (aikštelė neturi pilnų 100 m²) ir ypač stipriais įtvirtinimais. Pietinėje, gamtos neapsaugotoje, aikštelės dalyje supiltas iki 3 m aukščio pylimas, kuris kartu su šlaitu išorinėje pusėje sudaro 9 m aukščio kalvą.

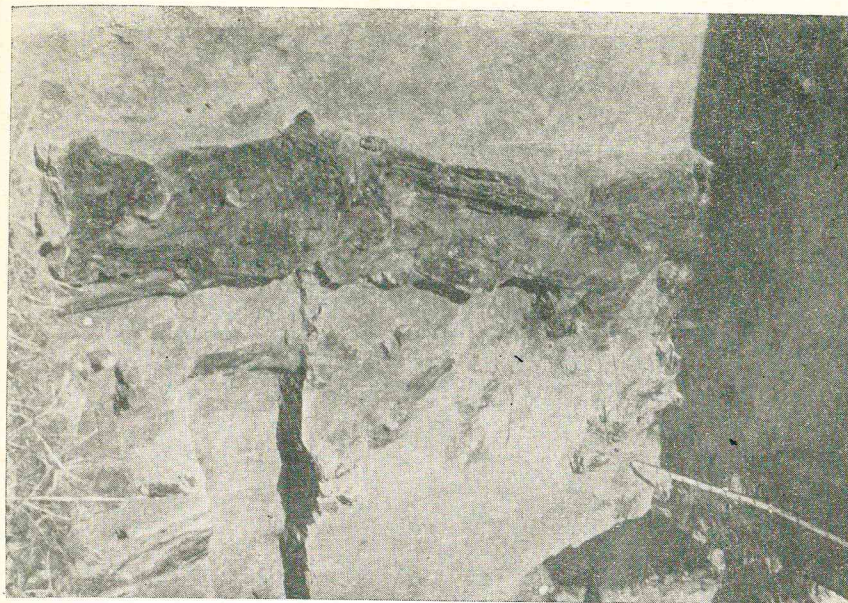
¹ Tyrinėjimų dienoraščiai ir planai yra Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto Archeologijos-etnografijos katedroje.

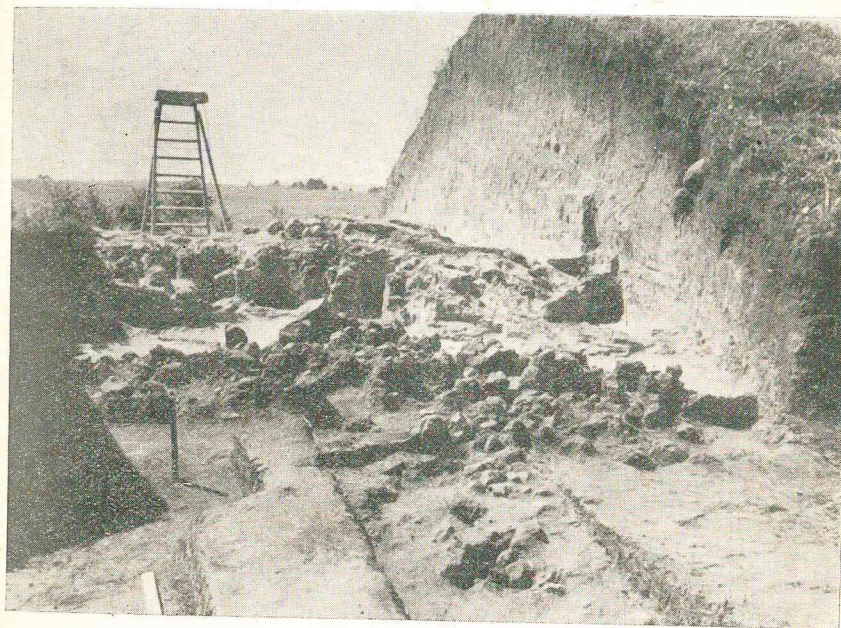
19. Migonių piliakalnis iš pietrytinės pusės.

Šis šlaitas yra labai status, išgrįstas didžiuliais akmenimis. Vakarinėje dalyje, piliakalnio papėdėje, kaip paaiškėjo iš tyrinėjimų, buvo iškastas griovys, kuris, galimas daiktas, jungėsi su Kronės upeliu, juosiančiu šiaurinę piliakalnio dalį. Piliakalnio aikštelės pakraščiai buvo sustiprinti medinių rąstų tvora, kurios dalį tyrinėjimų metu pavyko labai gerai atidengti. Aikštelės šiaurės-vakarų dalyje, 2,4—2,7 m gilumoje, buvo atidengti suanglėję rąstai, suvirte šiaurės-pietų kryptimi. Vidutinis jų ilgis — 1,5 m, storis — 10—12 cm. Be to, aikštelės pakraščiuose, taip pat ir pylime, dar buvo atidengta gana daug suanglėjusių rąstų (20 pav.). Visa tai liudija čia buvus užtvartą, taip pat piliakalnį pergyvenus katastrofą, kurios dėka palyginti gerai užsikonservavo buvusių įtvirtinimų likučiai. Prie įtvirtinimų skirtingi taip pat aikštelės pakraščiuose atidengti akmenų grindiniai (21 pav.).

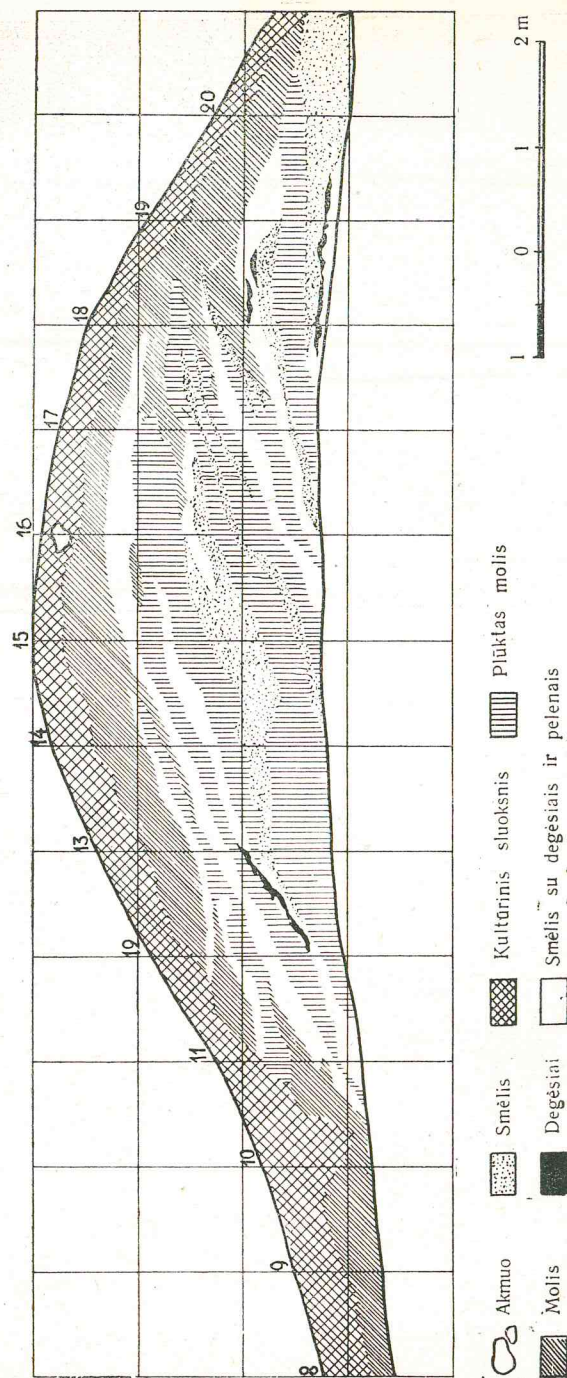
Kad šis piliakalnis buvo slėptuvė, rodytų tas faktas, jog, jį tyrinėjant, surasta palyginti nedaug dirbinių, taip pat gana žymūs įtvirtinimai. Be to, paties piliakalnio ankštumas bei statumas ir ypač maža aikštelė netiko nuolatiniam žmonių gyvenimui. Tam tikrų neaiškumų kelia tik labai didelis kultūrinis sluoksnis, vietomis siekias iki 2,8 m storio, o tai visiškai nebūdinga piliakalniams-slėptu-

20. Migonių piliakalnis. Pietinėje aikštelės dalyje atidengti suanglėję rąstai.

21. Migonių piliakalnis. Atidengti akmenų grindiniai aikštelės ir pylimo susikirtime.

22. Migonių piliakalnis. Pylimo skersinio piūvio planas.

23. Migony. Piliakalnio papėdėje buvusios gyvenvietės kasinėjimai. Plote III atidengiami židiniai.

vėms. Greičiausiai pačioje savo gyvavimo pradžioje piliakalnis turėjęs būti gyvenamas, nes kitaip negalėtų susidaryti toks žymus kultūrinis sluoksnis. Tuo metu piliakalnis dar neturėjęs tvirto pylimo, dėl to ir jo aikštelė buvo beveik dvigubai didesnė. Be to, jis buvęs žymiai žemesnis ir aplamai patogesnis nuolatiniam gyvenimui, veikiausiai, čia gyvenusi nedidelė namų bendruomenė, kuri nuolat stiprino savo gyvenvietę.

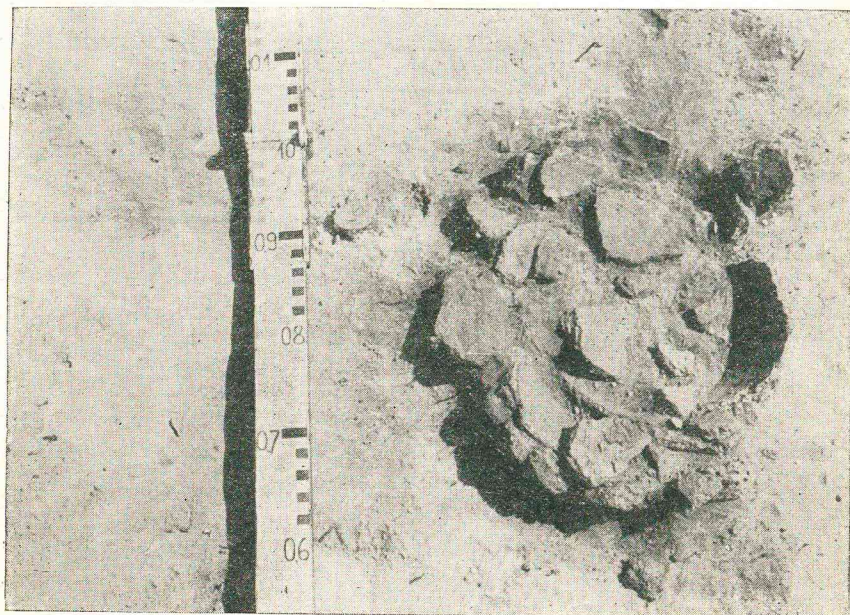
Gausėjant piliakalnio gyventojų skaičiui ir nuolat didinant pylimą aikštelės sąskaita (22 pav.), pastaroji darėsi per ankšta. Dalis gyventojų turėjo išsikelti į piliakalnio papėdę, kur ir kūrėsi naujos šeimos. Piliakalnis, kaip gyvenvietė, pamažu neteko savo tiesioginės reikšmės ir palaipsniui buvo paverstas slėptuve, į kurią gyventojai subėgdavo tik pavojaus metu. Tiesioginei gyvenvietei įkurti buvo panaudoti piliakalnio papėdėje, ypač rytų, pietų ir pietvakarių dalyse (23, 24, 25 pav.) esantieji plotai.

Panašūs yra 1955 metais tyrinėtas *Lavariškių* piliakalnis¹ (Jiezno raj.) (26 pav.) ir 1956 metais tyrinėtas *Ziegždrių*

¹ Tyrinėjimų duomenys yra LTSR MA Istorijos institute.

24. Migonys. Gyvenvietės tiriamajame plote III atidengti puodų šukių lizdai.

25. Migonys. Gyvenvietės plote III atidengtas sukiuzės puodas.

26. Laviariškių piliakalnis prieš tyrinėjimus iš vakarinės pusės.

piliakalnis¹, Kauno HES rajone, esąs aukštame Nemuno krante. Abu šie piliakalniai, kaip ir Migonių piliakalnis, pasižymėjo labai mažomis aikštelėmis. Dėl to šitokie piliakalniai dažnai vadinami miniatiūriniais. Tyrinėjimų metu juose susidurta taip pat su nežymiu radinių kiekiu, o tai aplamai būdinga piliakalniams-slėptuvėms. Ypač artimas Migonių piliakalniui yra Ziegzdrių piliakalnis, nes ir jis savo gyvavimo pradžioje (pirmaisiais m. e. amžiais) buvo gyvenamas, o tik vėliau paliktas ir paverstas slėptuve. Tai aiškiai buvo galima konstatuoti iš dviejų kultūrinių sluoksnio horizontų. Apatiniame horizonte išliko akmenų grindiniai bei sudegę rąstai — medinių statinių liekanos, susidariusios čia žmonėms gyvenant ilgesnį laiką, o viršutiniame, ne tokia intensyviame, terastavos keletas puodų šukių — tai laikino piliakalnio panaudojimo pavoju metu požymis.

Be šių tyrinėtų piliakalnių, Aukštadvario, Jiezno, Alytaus, Kaišiadorių rajonuose yra užregistruota dar keliolika tokių miniatiūrinių piliakalnių², patraukiančių dėmesį ne tiktai savo neįprastai maža apimtimi, bet ir įstabiu grožiu. Ateities tyrinėjimai leis galutinai nustatyti tikslią jų paskirtį, tačiau jau šiuo metu galima spėti, kad daugumas iš jų buvo slėptuvės. Būdami nedidelės apimties, jie galėjo aptarnauti nedidelę teritoriją. Tuo gali būti paaiškinamas palyginti tankus jų išdėstymas.

Piliakalniai-slėptuvės senovės lietuvių buvo gana ilgai naudojami. Kai kurie iš jų pateko net į rašytinius šaltinius. Tipingas piliakalnis-slėptuvė yra buvęs Aukaimis³, dažnai minimas XIII a. rašytiniuose šaltiniuose. Jis nėra ligi šiol lokalizuotas, tačiau galima spėti, kad tai buvęs vienas iš Batakių-Skaudvilės apylinkių piliakalnių. Šiame piliakalnyje buvo įrengta lyg ir pilis, bet ji neturėjo valdovo ir joje niekas negyveno. Į ją subėgdavo teritorijos gyventojai su visu savo turtu tik pavojaus metu. Kokią teritoriją aptarnavo šioji pilis-slėptuvė, sunku tiksliai nusakyti. Tačiau iš fakto, kad 1300 m. kryžiuočiai Aukaimio teritorijoje sunaikino 6 sodžius, galima daryti išvadą, jog ši teritorija buvo gana didelė.

¹ Tyrinėjimų duomenys yra Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto Archeologijos-etnografijos katedroje.

² 1953 m. LTSR MA Istorijos instituto žvalgomosios ekspedicijos duomenys.

³ Zr. *Dusburgas*, „Prūsų žemės kronika“, vertimo į lietuvių kalbą rankraštis. LTSR MA Istorijos institutas, b. Nr. 41, 219, 236 psl.; *J. Jurginis*, Valskiečių bendruomenė ir feodalinė tėvonija Lietuvoje XIII—XIV amžiais. — Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai, serija A, 1957, Nr. 1, 52—54 psl.

Vadinasi, piliakalniai-slėptuvės, pradėti rengti pirmaisiais mūsų eros amžiais, dar buvo naudojami iki XIII a. įskaitytinai. Tačiau, stiprėjant kryžiuočių puolimams, šios rūšies piliakalniai ėmė netekti savo gynybinės reikšmės. Jie būdavo arba paliekami, arba paverčiami tikromis tvirtovėmis-pilimis.

Piliakalniai-tvirtovės. Tai vėlyviausieji chronologiniu atžvilgiu piliakalniai, kurie jau savo išorinėmis savybėmis žymiai skiriasi nuo ankstyvesniųjų. Visų pirma, šiems piliakalniams yra būdingi tvirti pylimai ir kiti žymesni įtvirtinimai: grioviai, stačiai nukasti šlaitai, medžio ar akmens užtvartos. Būdingas šių vėlyvųjų piliakalnių požymis — didelės, iki 2500 m² ploto ir daugiau, aikštelės bei didžiulės, iki 5 ha siekiančios, gyvenvietės piliakalnių papėdėje, kurios aiškiai pastebimos iš kultūrinio sluoksnio ir įvairių radinių.

Šios rūšies piliakalniai yra naujų visuomeninių santykių Lietuvoje išdava. Jie datuojami ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu ir atsirado jau kaip turtingųjų, valdančiųjų sluoksnio interesų išdava. Sudėtingas jų įrengimas, kaip matysime iš atskirų pavyzdžių, sunkiai gali būti įsivaizduojamas be žymesnės darbo jėgos panaudojimo. Piliakalnių aikštelėse savo metu stovėjo didesnės ar mažesnės pilys, kurių apimtis priklausė nuo valdovo galingumo. Šitokios pilaitės, visų pirma, buvo atskirų feodalų gyvenvietės ir lyg jų valdomų teritorijų centrai. Iš antros pusės, jos buvo ir vienintelė patikimiausia priemonė apsiginti nuo vidaus bei išorės priešų. Dėl to ypatingas dėmesys buvo kreipiamas į pilies įtvirtinimus, tiek į išorinius, liečiančius daugiau patį kalną, tiek ir vidinius pačios pilies įrengimus.

Kadangi šios pilys buvo medinės, tai dauguma iš jų buvo visiškai sunaikintos, ir jų liekanų tyrinėjimų metu neaptinkame. Dažniausiai susiduriame tik su išoriniais, pagrindiniais įtvirtinimais.

Nežiūrint minėtų bendrų visiems šiems piliakalniams bruožų, jie turi ir tam tikrų skirtumų, ypač įtvirtinimo atžvilgiu. Tai be abejo apsprendė pasirinktoji kalva ar iškyšulys bei jų aplinka.

Didžiausiąją vėlyvųjų piliakalnių grupę sudaro piliakalniai iškyšuliuose, esančiuose dviejų upių santakoje. Tuo būdu iš trijų pusių kalnas jau pačios gamtos apsaugojamas, o likusioji pusė įtvirtinama dirbtinėmis priemonėmis — pylimais ir kt. Iš tokių minėtini Apuolės, Punios, Seredžiaus, Puodkalnių, Gondingos, Kernavės, Nemenčinės ir kt. piliakalniai. Daugumas iš jų turi ovalo formos aikštelę, tik Nemenčinės piliakalnio aikštelė yra ištęsto trikampio formos.

Vienas iš žymesniųjų tyrinėtų šios rūšies piliakalnių vakariniuose Lietuvos rajonuose yra Apuolės piliakalnis (Skuodo raj.), įrengtas aukštoje, masyvioje kalvoje, stūksančioje Luobos ir Brukio upelių santakoje. Vandens neapsaugotoje rytinėje dalyje piliakalnis sustiprintas tvirtu pylimu (pagrindo plotis — 38 m, aukštis — 7–8 m, ilgis — 70 m). Be to, išorinėje pylimo pusėje dar buvęs 3 m gylis ir 10 m pločio griovys; savo metu jis, tikriausiai, turėjo būti dar gilesnis. Piliakalnio aikštelė sudaro apie 10 000 m² plotą.

Sio piliakalnio istoriją iš dalies nušviečia IX a. švedų šaltinis — Rimberto kronika „Vita sancti Anscharii“. Joje rašoma, kad kitą kartą priklausę švedams kuršiai jau seniai prieš juos buvo sukilę. Danai, surinkę laivus ir atplaukę į kuršių žemę, norėdami pasiplėsti ir juos pavergti. Krašte buvę penki miestai (tiksliau — pilys). Gyventojai, sužinoję, kad atvyko danai, susispietę draugėn ir ėmę gintis. Stoję į kovą, kuršiai danus sumušę, paėmę jų laivus, daug aukso, sidabro ir kito turto. Apie tai sužinojęs švedų karalius Olavas įsigeidęs atlikti tai, ko neįstengė padaryti danai. Sutelkęs kariuomenę, jis atvykęs į kuršių žemę. Iš pradžių švedai pasiekę kuršių miestą Seeburg¹, kuriame buvę 7000 karių. Jį nusiaubę ir sudeginę. Po 5 dienų jie pasiekę kitą miestą — Apulia, kuriame radę 15 000 karių. Atvykus švedams, apuoliškiai užsidarę pilyje ir kovoje 8 dienas, tik devintąją dieną pasidavę, pasižadėję atiduoti anksčiau įsigytą grobį, duoti nuo kiekvieno gyventojų po 1/2 svaro sidabro, mokėti mokesčius ir klausyti švedų.

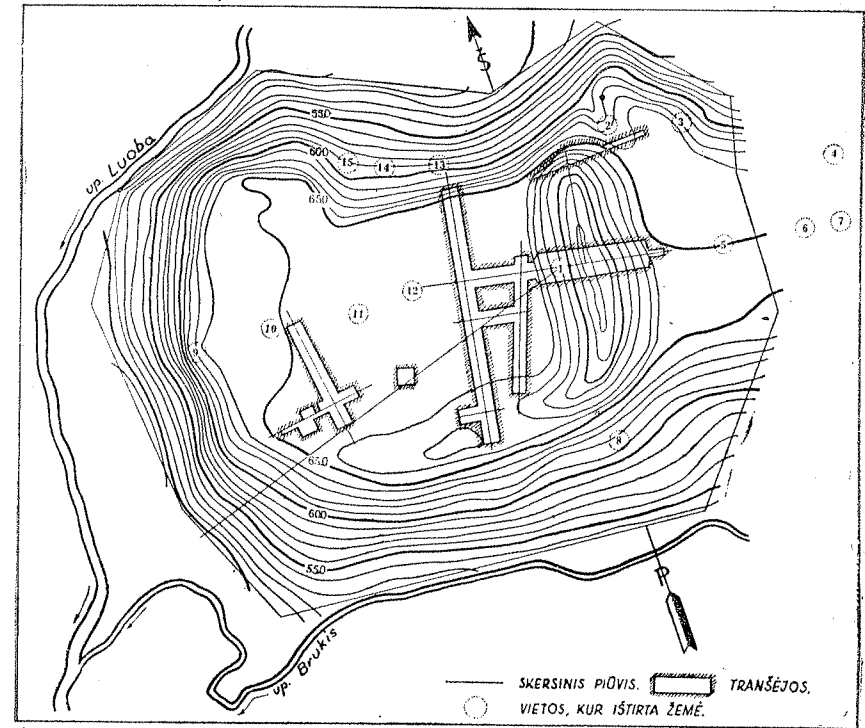
Be abejo, kad į šį šaltinį reikia žiūrėti kritiškai. Visų pirma, čia švedų metraštininko labai padidintas Apuolės gynėjų skaičius, siekiant padaryti laimėjimą svaresnį, perdėtas ir grobio dydis. Tačiau iš to vis dėlto galima daryti išvadą, kad Apuolė turėjo būti žymi to meto pilis.

Geriausiai šios pilies istoriją nušvietė archeologiniai jos tyrinėjimai 1928, 1930—1932 metais. Buvo ištirtas pylimas, išaiškinta sudėtinga jo struktūra, perkastos kelios perkasos piliakalnio aikštelėje, ištirtas įvažiavimas į pilį ir vartai² (27 pav.).

Daugiausia duomenų davė pylimo tyrinėjimai. Per patį pylimo vidurį buvo padarytas skersinis 9 m pločio piūvis, padėjęs išaiškinti supylimo laiką bei jo įtvirtinimus atskirais periodais, taip pat ir viso piliakalnio istoriją. Paaiškėjo, kad piliakalnis turėjo

¹ Manoma, kad Seeburgas turėjo būti dabartinio Gruobyno (Latvijos TSR) vietoje.

² Tyrinėjimų duomenys yra Kauno Istorijos muziejuje.

27. Apuolės piliakalnio planas, kuriame užneštos iškastos perkasos.

pergyventi keturis pagrindinius savo gyvavimo laikotarpius (28 pav.).

I-ju laikotarpiu piliakalnis neturėjo jokių žymesnių įtvirtinimų ir nebuvo nuolat gyvenamas. Veikiausiai tuo metu jis buvo piliakalnis-slėptuvė.

II-ju laikotarpiu piliakalnis jau turėjo nedidelį, apie 1,5 m aukščio, pylimą, kurio vidaus pusėje stovėjo 2 m pločio ir nežinomo aukščio siena. Jai sudegus, skersiniame piūvyje liko aiškiai išsiskirias degusių sluoksnių. Tarp degusių buvo surasta stora-

28. Apuolės piliakalnio pylimo skersinis piūvis.

galė apyrankė, datuojama V-ju m. e. amžiumi. Vadinasi, šie įtvirtinimai turėjo būti sunaikinti, kilus gaisrui, apie V-ji m. e. amžių.

III-ju laikotarpiu, po gaisro, pylimas iš naujo buvo stiprinamas, paaukštinant jį iki 6,5 m ir praplatinant iki 30 m. Pylimo viršus vėl buvo sustiprintas ažuolinių rąstų ir akmenų užtvaramis. Labai būdinga yra šių užtvaryų struktūra. Rąstai buvo kraunami horizontaliai. Pačioje apačioje buvo dedami ažuoliniai rąstai, o viršuje — pušiniai ir egliniai. Horizontalūs rąstai buvo sustiprinami vertikaliai sukaltais ažuoliniais rąstais bei ažuolinėmis vinimis (29 pav.). Tarp sienų susidarę tarpai buvo priplūkiami molio. Sienai vartotų rąstų diametras sudarė 10—20 cm. Atidengtos užtvaros aukštis siekė iki 90 cm, bet reikia manyti, kad ji yra buvusi dar aukštesnė. Šis laikotarpis datuojamas VI—IX-ju m. e. amžiais, nes aiškiai išsiskiriančio sluoksnio paviršiuje buvo susidurta su IX-jo a. radiniais.

IV-ju ir paskutiniuoju laikotarpiu, datuojamu X—XIII a., piliakalnis įgavo dabartinę išvaizdą. Pylimas buvo padidintas iki 7,5 m aukščio ir 38 m pločio pagrinde.

Tačiau netrukus po to piliakalnis nustojo savo reikšmės ir buvo paliktas. XV—XVI a. pylimo viršuje buvo laidojami mirusieji. Tik pradėjus daryti skersinį pylimo piūvį, pačiame pylimo paviršiuje atidengti 6 griautiniai palaidojimai ažuoliniuose karstuose.

Tyrinėjant aikštelę, keliuose atidengtuose plotuose susidurta su gana intensyviu kultūriniu sluoksniu, kuriame surasta žiastosios keramikos šukių, strėlių antgalių, audimo svorelių, varpstelių ir žymūs suanglėjusių grūdų (kviečių, miežių, rugių, avižų, žirnių) kiekiai. Be šių pavienių radinių, didelio susidomėjimo kelia atidengtas piliakalnio aikštelėje dviejų metrų gylis šulinys. Sudurpėjusiame dirvožemyje dar palyginti neblogai buvo užsikonservavęs medinis rentinys, turėjęs 4,5 m ilgio ir 4 m pločio (30 pav.). Visa tai rodo, kad pavojaus metu žmonės pilyje buvo aprūpinti net vandeniu. Šis reiškinys nėra vienintelis. Bražuolos piliakalnyje ir šiuo metu tebėra šulinys, kurio vandeniu naudojasi aplinkiniai gyventojai.

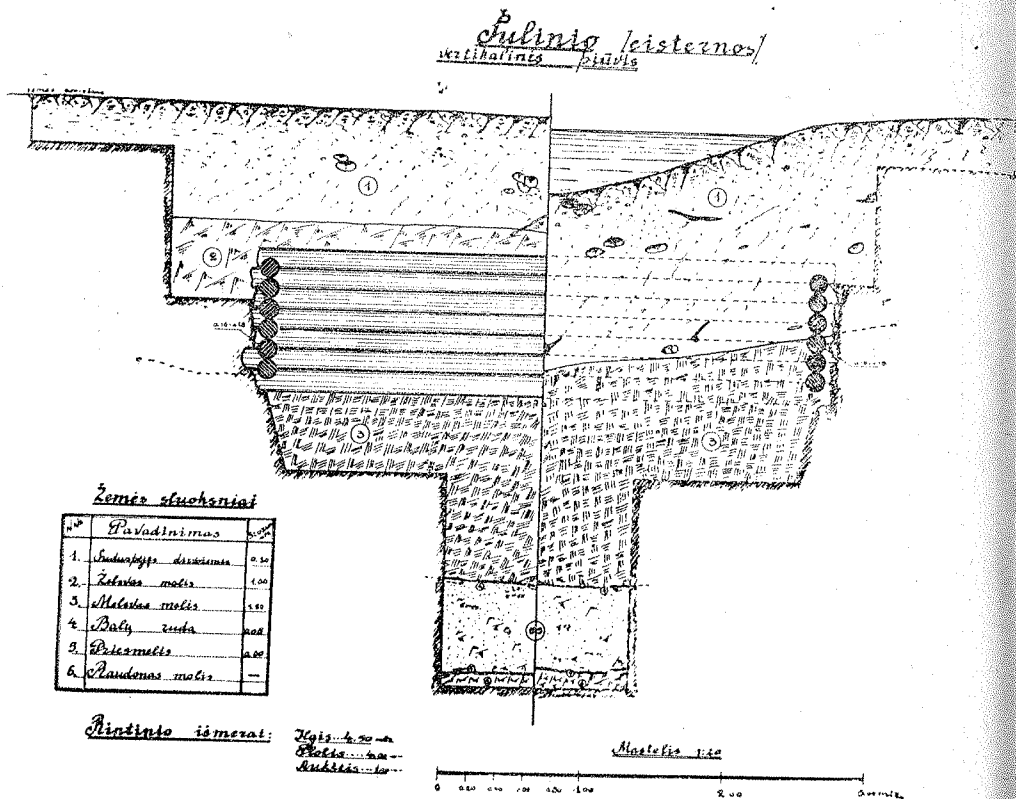
Kad šiuose vėlyvuosiuose piliakalniuose būdavo įrengiami vandens rezervuarai, yra žinoma ir iš rašytinių šaltinių. Petras Dusburgas savo kronikos skyrelyje „Apie ilgą vienos pilies apsiautimą ir vieną nuostabų įvykį“ rašo: „Skalviai turėjo vieną pilį ties Raganite (Raganita) ant vieno kalno, kurią laikė apsiautę gudai (Rutheni) su didele kariuomene devyneriais metais prieš Teutonų ordinui atvykstant Prūsų žemėn. Galop gudai, pailsinti darbu ir

29. Apuolės piliakalnio pylime atidengtų užtvaryų ažuoliniai ir beržiniai rąstai su išlikusiomis ažuolinėmis vinimis.

išlaidomis, klausę apsiaustųjų, kuriuo maistu jie bemintą. Šieji atsakę: žuvimis. Jie mat turėję vidury pilies žuvų tvenkinį dvidešimt žingsnių ilgio ir beveik tiek pat pločio, kuriame buvę gausu žuvų, kurių apsiaustiesiems visiškai pakako maitintis. Tat išgirde

30. Apuolės piliakalnio aikštelėje tyrinėto šulinio skersinis pjūvis.

gudai pasitraukė“¹. Ir toliau Dusburgas stebisi: „Štai tau koks nuostabus dalykas, tada ten buvę apstu žuvų, gyvenant netikėliams skalviams, o dabar čia, esant krikščionims, vienos rupūžės tėsiveisia, ir tieji tvenkiniai jau nebeturi tiek vandens, kad galėtų jo pakakti žuvims veistis“².

Apuolės piliakalnyje dar buvo ištirtas įvažiavimas į pilį ir vartai. Tyrinėjimų metu susidurta su įvairiais žemių sluoksniais, ak-

¹ Dusburgas, „Prūsų žemės kronika“, vertimo į lietuvių kalbą rankraštis. LTSR MA Istorijos institutas, b. Nr. 41, 182—183 psl.

² Ten pat, 183 psl.

31. Nemenčinės piliakalnis iš pietvakarių pusės.

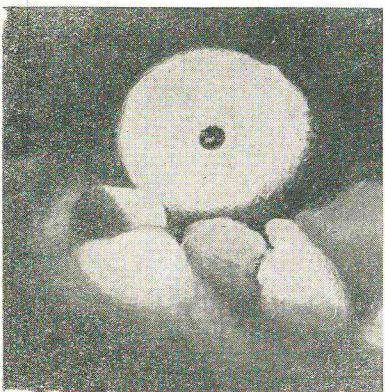
menų grindiniais, suanglėjusiais grūdais, keramika ir kt. Šioje vietoje tyrinėtieji sluoksniai iš pagrindų atitiko pylimo sluoksnius, tik jų čia buvo daugiau. Atrodo, kad toji vieta dažniau buvo perstatinėjama ir taisoma, dėl to ir susidarė daugiau sluoksnių. Vartų vietoje aptiktos dvi didelės akmenų krūvos, tarp kurių yra buvęs 4 m tarpas.

Būdingas šios grupės piliakalnių atstovas Rytų Lietuvoje yra 1952—1954 metais tyrinėtas N e m e n č i n ė s piliakalnis¹. Jis įrengtas masyviame iškyšulyje, Nemenčinės ir bevardžio upelių santakoje. Siaurinėje, gamtos neapsaugotoje, dalyje nuo viso kito kalvų masyvo piliakalnis atskirtas grioviu, per kurį šiuo metu eina lauko keliukas, ir sutvirtintas stipriu 6 m aukščio, 24 m pločio ir 45 m ilgio pylimu. Piliakalnio aikštelė, apimanti apie 2000 m² plotą, yra ištęsto trikampio formos. Maždaug per vidurį, skersai aikštelės, rytų-vakarų kryptimi iškastas gana didelis — 2—3 m gylis ir tokio pat pločio griovys, išnykstantis tik pačiame rytinio šlaito ir aikštelės susikirtime, o vakarinėje griovio dalyje, abiejose jo pusėse, yra žymūs pakilimai (31 pav.).

Jau iš išorinių piliakalnio požymių matyti, kad čia turima reikalo su įtvirtinta gyvenvietė. Tai dar labiau išryškėjo tyrinėjimų metu. Taikant naujausius tyrinėjimo metodus, pavyko aiškiai

¹ Tyrinėjimų duomenys yra LTSR MA Istorijos institute.

išskirti du kultūrinio sluoksnio horizontus. Žemutinis sluoksnis susidarė pirmaisiais m. e. amžiais, gyvenant piliakalnyje bendruomenei. Tai matyti iš jame surastų, aiškiai datuotųjų radinių: Džakovo tipo svorelių, brūkšniuotosios keramikos, žalvarinių plokštelinių antsmilkinių ir kt. Viršutinis sluoksnis skirtinas ankstyvojo

32. Nemenčinės piliakalnyje viršutiniame kultūriniame sluoksnyje surastas sukamųjų girnų akmuo.

feodalizmo laikotarpiui. Jį tiksliai datuoti padėjo tokie radiniai, kaip sukamųjų girnų akmuo (32 pav.), geležiniai strėlių antgaliai, geležiniai skiltuvai, šiferiniai importuoti varpsteliai, iš žalvario skardelės padarytos apskritinės segės, kurios buvo masiškai gaminamos ir nešiojamos XI—XIII a., žiestoji keramika ir kiti radiniai, būdingi pačiam II-jo tūkstantmečio pradžiai.

Aikštelės kultūrinio sluoksnio tyrinėjimai, pylimo skersinis piūvis, taip pat perkastas piliakalnio papėdės pietvakarių dalyje buvęs

pylimas padėjo atkurti piliakalnio istoriją ir iš dalies net rekonstruoti stovėjusią jame pilaite.

Gyvenvietė piliakalnyje buvo įrengta jau pirmaisiais m. e. amžiais. Tuo metu jame gyveno bendruomenė, pats piliakalnis jokių žymesnių įtvirtinimų neturėjo ir buvo labai panašus į daugelį bendruomeninių piliakalnių, tyrinėtų Rytų Lietuvoje. I-jo m. e. tūkstantmečio viduryje piliakalnis buvo paliktas ir ilgesnį laiką negyvenamas, arba tik naudojamas kaip slėptuvė pavojų metu.

I-jo tūkstantmečio pabaigoje, smarkiai didėjant turtinei nelygybei ir formuojantis stambesniųjų žemvaldžių klasei, piliakalnis turėjo patekti į atskiro šios klasės atstovo nuosavybę. Atsižvelgiant į puikią piliakalnio strateginę padėtį, jis buvo paverstas tikra tvirtove. Tuo metu šiaurinėje piliakalnio dalyje supilamas jau minėtas tvirtas pylimas. Kaip paaiškėjo iš skersinio piūvio, pylimas buvo supiltas ne iš karto, tačiau per palyginti trumpą laiką. Pradėtas pilti jis buvo ne anksčiau kaip IX—X-jame m. e. amžiuje. Iš pradžios jis tesiekęs 1,5 m aukščio, buvo plūktas iš molio ir akmenų. Jo paviršiuje dar buvusi iš rąstų suręsta užtvara. Šiai užtvarei sudegus (tai matyti iš suanglėjusių rąstų ga-

balų, gausių degėsių, pelenų sluoksnio, taip pat iš apdegusių akmenų), pylimas buvo nuolat didinamas ir taisomas, kol pasiekė 3,5 m aukštį. Šie nuolatiniai taisymai buvo labai aiškūs skersiniame piūvyje. Maždaug dviejų metrų aukštyje ryškiai skyrėsi 10—11 skersai pylimą einančių tamsių juostelių, kurios atsirado kaip kiekvieno tokio taisymo rezultatas. Ir, pagaliau, paskutinį kartą pylimas buvo padidintas iki 6 m aukščio ir 24 m pločio pagrinde. Kad piliakalnis buvo supiltas ir nuolat aukštinamas bei tvirtinamas ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu, matyti iš to, jog virš akmenų grindinio, vadinasi, jau sudegus pirmiesiems įtvirtinimams, rasta žiesta banguotinė keramika, datuojama XI—XIII a.

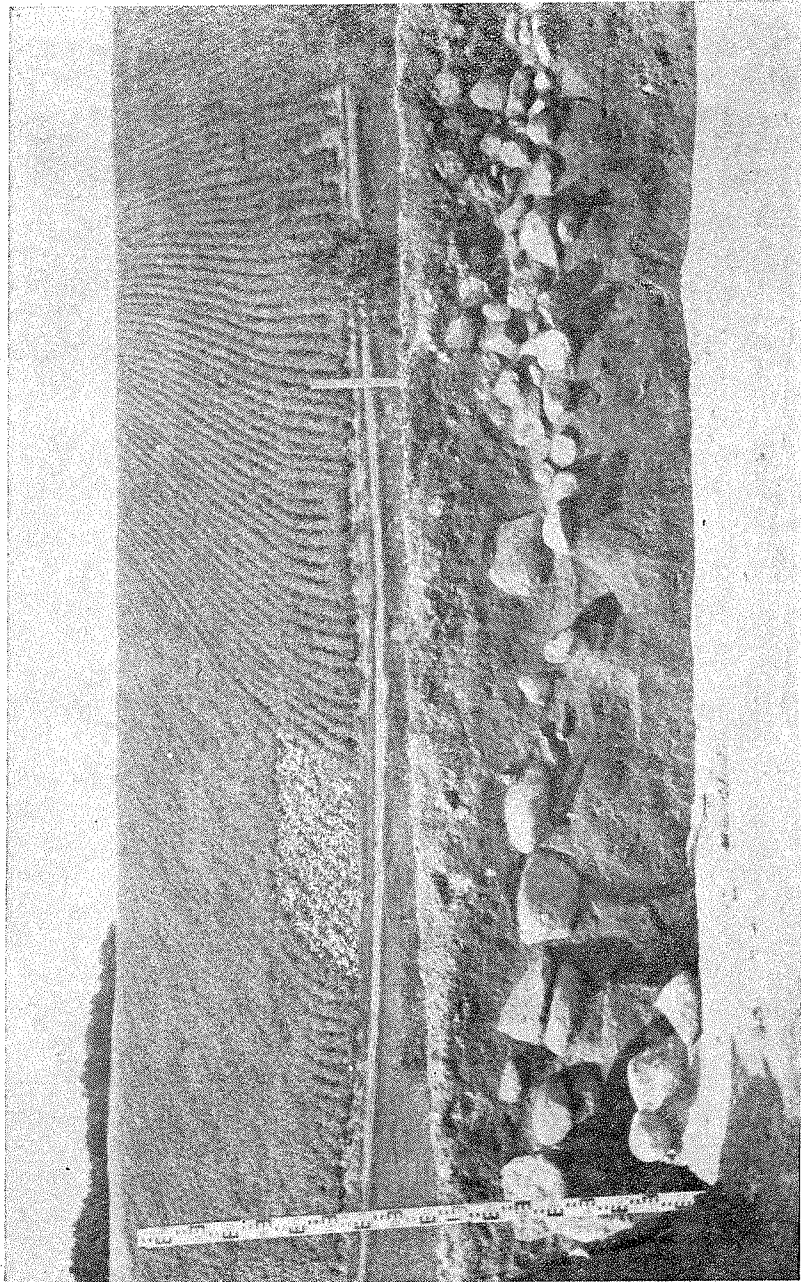
Prie pilies įtvirtinimų priskirtinas ir skersai aikštelę einęs griovys. Tyrinėjant paaiškėjo, kad jis čia atsirado vienu metu su pylimu ir, matyti, buvo papildomas įtvirtinimas, apsunkinantis patekti į pietinę aikštelės dalį, kurioje stovėję pilies pastatai.

Be šių įtvirtinimų šiaurinėje piliakalnio dalyje, visa aikštelė, ypač pietinė jos dalis, buvo dar apjuosta moliu drėbta siena. Tai matyti iš tyrinėjimų metu atidengtų gausių apdeginto molio gabalų, kurių daugiausia buvo aikštelės pakraščiuose (33 pav.).

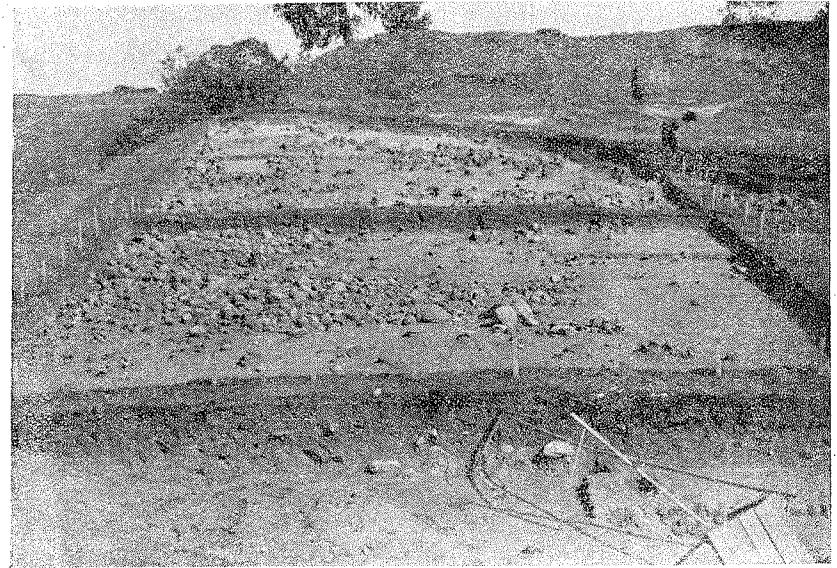
Prie įtvirtinimų iš dalies priklausė ir tankūs akmenų grindiniai, atidengti aikštelės ir šlaito susikirtime. Iš vienos pusės, jie stabdė šlaito slinkimą, o iš antros — sunkino patekti į kalną. Aplamai, patekti į pilį tebuvo galima tik nuleidus pakeliamąjį tiltą per bevardį upelį pietvakarinėje piliakalnio dalyje. Dar ir šiuo metu čia yra išlikusios dirbtinio paaukštinimo žymės. Ištyrus paaukštinimą, esantį piliakalnio papėdėje, vakarinėje bevardžio upelio pusėje, paaiškėjo, kad čia yra buvęs ir pravažiavimas, ir savos rūšies užtvanka, kurios dėka buvo pakeliamas bevardžio upelio vanduo.

Pilies pastatai stovėjo pietinėje aikštelės dalyje, tuoj už griovio, skiriančio aikštelę į dvi dalis. Šių pastatų statyboje jau gana plačiai buvo naudojami akmenys, kurių didžiuliai kiekiai atidengti tyrinėjimų metu (34 pav.). Iš stambesnių akmenų eilių (jie, greičiausiai, yra išlikę pirminėje savo padėtyje), matyti, kad pastatai buvę keturkampio formos. Įdomu pastebėti, kad aptikta net nugludintų akmenų, kurie, galimas daiktas, buvo naudojami kaip statybinės detalės. Kaip rišamoji medžiaga naudotas molis. Jo tarp akmenų rasta labai daug. Atrodo, kad čia turima reikalo su pačia ankstyvąja akmenų statyba.

Nemenčinės pilis yra buvusi viena iš stambesniųjų rytinėje Lietuvos dalyje. Ją valdė kuris nors iš Aukštaitijos feodalų. Čia turėjo

33. Nemenčinės piliakalnis. Vakarinio aikštelės pakraščio skersinis piūvis. Viršuje apdeginto molio gabalai, apačioje akmenys.

34. Nemenčinės piliakalnis. Akmenų grindiniai vakariniame aikštelės pakraštyje.

būti žymus ir tuomet gana tankiai gyvenamas centras. Aplink pilį buvo didelė sodyba. Tai rodo pietinėje ir ypač rytinėje piliakalnio papėdėje einąs platus kultūrinio sluoksnio ruožas. Čia kūrėsi ne tik valstiečiai, dirbę pilies valdovo naudai tiek žemdirbystės, tiek ir pilies sustiprinimo darbus, bet jau ir amatininkai. Taigi čia, greičiausiai, tektų ieškoti ir pačios Nemenčinės miestelio užuomazgos. Pagaliau kad čia turėjo būti žymus to meto centras, rodo ir tas faktas, jog 1387 m. Jogaila Nemenčinėje pastatė bažnyčią¹.

Labai savaimingą, tiesa, negausią šių vėlyvųjų piliakalnių grupę sudaro tokie piliakalniai, kurių aikštelę iš visų pusių supa tvirtas pylimas. Ypač didelis tokių piliakalnių pylimas yra nuo sausumos pusės, o nuo vandens pusės jis mažesnis. Jų aikštelė tarsi įdubusi. Gražiausias tokios grupės atstovas yra Nagarbos piliakalnis prie Tenžės upelio (Kretingos raj.). Jam labai artimas 1933–1934 metais tyrinėtasis Impilties piliakalnis (Skuodo raj.), esantis dešiniajame Juodupės upės krante, prie vieškelio Darbėnai—Rucava. Patį piliakalnį Juodupė supa iš trijų pusių ir tik iš vienos pusės jo neapsaugoja vanduo. Nežiūrint į tai,

¹ Žr. *Jan Długosz*, Opera omnia, t. IV. Dziejów Polskich t. III, ks. IX, X, str. 441, Kraków, 1868.

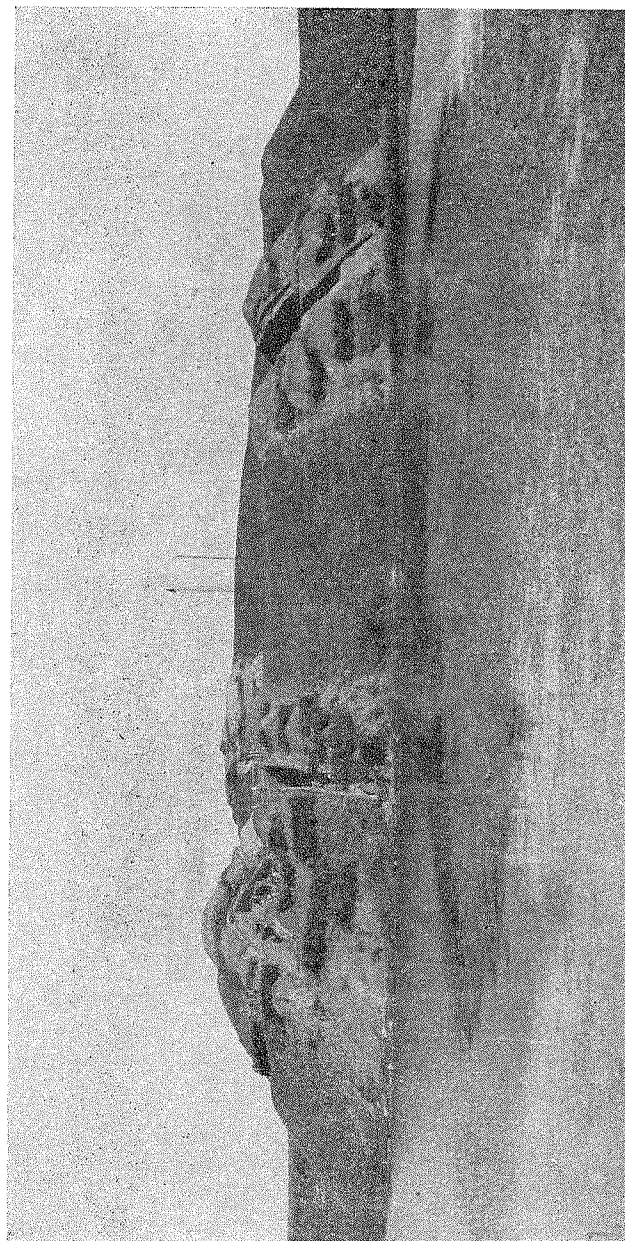
visą piliakalnio aikštelę juosia tvirtas pylimas, nuo sausumos pusės didesnis (8—10 m aukščio ir 36—40 m pločio pagrinde), o nuo vandens pusės beveik perpus mažesnis. Be to, pačiu pylimo kauburiu aplink eina apie 3,30 m pločio ir apie 60 cm gylio griovys. Aikštelė yra ovalo formos ir užima apie 0,5 ha plotą. Šiaurinėje piliakalnio dalyje, jo papėdėje, apie 5 ha dirbamajame lauke aiškiai pastebimas kultūrinis sluoksnis, iš kurio matyti, kad čia turėjusi būti didelė gyvenvietė. Į pilį buvo važiuojama vakariniu pylimo šlaitu pro buvusius vartus.

Čia buvo atlikti daliniai piliakalnio tyrinėjimai: pylime padaryti du skersiniai piūviai — vadinamojo didžiojo ir mažojo pylimo, kitaip sakant, nuo sausumos pusės ir nuo vandens pusės, iširtas įvažiavimas į pilį ir iškasta perkasa piliakalnio aikštelėje¹ (35 pav.).

Tyrinėjant įvažiavimą į pilį, buvo susidurta su savitos struktūros vartais. Juos sudarė 8 m ilgio, 3 m pločio ir 2 m aukščio tunelis. Jo šonai buvo sustiprinti dviem eilėmis statmenai, greta vienas kito, sustatytų ažuolinių rąstų, kurių storis vidutiniškai siekė 30 cm. Iš viršaus tunelis buvo dengtas dviem rąstų eilėmis. Tuneliui sudegus, o tai rodo suanglėjusios apatinės rąstų dalys, jis buvo užpiltas 1,60 m žemės sluoksniu. Ir, pagaliau, įvažiavimo vieta buvo grįsta akmenimis.

Apie piliakalnio išorinius sustiprinimus svarbiausių duomenų suteikė pylimo, ypač didžiojo, tyrinėjimai šiaurinėje dalyje. Paaiškėjo, kad ankstyvuojų piliakalnio gyvavimo laikotarpiu, sutampančiu su pirmaisiais mūsų eros amžiais, jis jokių žymesnių įvirtinimų neturėjo. Kalva nuo gretimų laukų tebuvo atskirta gulsčių rąstų tvora, kurią prilaikė vertikaliai įkalti poliai. Galimas daktas, kad tuo metu Impilties piliakalnis, kaip Apuolės, Nemenčinės ir daugelis kitų, buvo tik piliakalnis-slėptuvė. Šiems įvirtinimams sudegus, pradėtas pilti pylimas. Jis buvo supiltas ne iš karto, bet palaipsniui, nuolat didinant ir aukštinant. Pylimui buvo naudojami akmenys, iš kurių daryti ištisi grindiniai, buvo klojami įvairių rūšių medžių — pušų, beržų, drebulių ir kt. — rąstai ir plūkiama žeme. Kiekvieną kartą pylimas viršuje būdavo užbaigiamas medinėmis užtvaramis. Joms sudegus, pylimas vėl būdavo taisomas ir analogiškai užbaigiamas (36 pav.). Kad nesumažėtų aikštelė, pylimas nuolat buvo didinamas iš išorės. Iš

¹ Tyrinėjimų duomenys yra Kauno Istorijos muziejuje.

35. Impilties piliakalnis kasinėjimų metu.

tos pusės jis dar buvo stiprinamas įvairaus dydžio kuoliukais, turėjusiais apsaugoti šlaitą nuo slinkimo. Analogiškai pylimas augo ir nuo vandens pusės; tai matyti iš vadinamojo mažojo

36. Impilties piliakalnio pylimo skersinis pjūvis. Matyti atskirų pylimo laikotarpių grindinių ir statinių liekanos.

pylimo skersinio pjūvio. Čia ypač ryškiai pastebėtos pylimo viršuje buvusių užtvary liekanos. Jų pėdsakai išliko net trijuose pylimo sluoksniuose.

Tvirtovės pobūdį Impilties piliakalnis įgyja II-jo tūkstantmečio pradžioje, kai jis buvo paverstas galinga pilimi. Tuo metu pylimas pasiekė savo maksimalų dydį, buvo padarytos žymios užtvartos, šlaitai išgrįsti akmenimis.

Impilties vardas sutinkamas ir rašytiniuose šaltiniuose. Pirmą kartą jis minimas 1253 m. balandžio 5 d. data, žemių dalybų tarp Kuršo vyskupo Henriko ir Livonijos ordino metu. Pagal tą aktą Impiltis atiteko Livonijos ordinui. Tačiau ji netrukus turėjusi tapti laisva, nes 1261 m. data Hermanas de Wartberge mini, kad Livonijos magistras Werneris su broliais riteriais užpuolęs Kretingą bei Impiltį ir sudeginęs Impilties pilį. 1290—1291 m. aktais Impiltis atitenka Rygos vyskupui, o 1591 m. ji jau lietuvių rankose.

Tam tikro bendrumo su Impilties piliakalniu turi Miežulėnų piliakalnis (Ignalinos raj.), esąs 18 km nuo Švenčionių miesto. Tiesa, pastarasis nepasižymi tokiais stipriais įtvirtinimais, tačiau jo, kaip ir Impilties piliakalnio, aikštelė taip pat apjuosta pylimu, tik žymiai mažesniu — 1—1,5 m aukščio. Piliakalnis dunkso Vilianų ežero pakrantės kalvoje, dešiniojoje kelio Švenčionys—Daugpilis pusėje.

Piliakalnį 1907—1908 m. tyrinėjo V. A. Kaširskis¹. Šių archeologinių tyrinėjimų metodika turėjo trūkumų (Kaširskis kasė

¹ Зr. Отчет Императорской Археологической комиссии за 1907 г., стр. 106—107; Отчет... за 1908 г., стр. 162—163. Radiniai yra Valstybiniame Ermitaže Leningrade, inv. Nr. 789: 1—310.

nedideliais plotais, ir jų buvo iškasta 5), tad ir geresnių rezultatų nebuvo pasiekta. Tačiau ir iš turimų duomenų matyti, kad piliakalnio aikštelėje, apimančioje apie 700 m² plotą, buvo susidurta su gana intensyviu kultūriniu sluoksniu. Ypač storas jis buvęs aikštelės pakraščiuose — 5—6 m, o viduryje tesiekęs 20—30 cm. Miežulėnų piliakalnyje didžiausią dėmesį patraukia atidengtos dviejų sudegusių pastatų liekanos. Pastatai atidengti šiaurinėje aikštelės dalyje, beveik pylime. Viename iš iškastų plotų (pavadintame IV-ju) buvo aptiktas visai sudegęs pastatas, kuriame tarp anglių surastas geležinis plačiašmenis kirvis, pora molinių varpstelių, penki įmoviniai strėlių antgaliai su užbarzdomis ir plokščiomis plunksnomis, peiliukas, yla, žalvarinės vytinės antkaklės fragmentai. Čia taip pat buvo aptikta suanglėjusių grūdų ir net dalis suanglėjusio maišo su sora. Kitas pastatas, atidengtas V-jame perkase, yra buvęs apie 1,5 m į rytus nuo pirmojo. Jis turėjo 3,4 m ilgio ir 1,5 m pločio. Pastato pietryčių kampe dar buvo išlikę net 7 vainikai. Apatinis vainikas buvo iš storesnių rąstų, o viršutiniai — iš plonesnių. Patys ploniausieji rąstai panaudoti šiaurinei sienai, kuri buvo jau beveik pylime. Šiame pastate aptikta gana daug radinių. Pietinėje pastato dalyje, prie sienos atidengti trys žiesti puodai ir du galastuvėliai. Prie rytinės pastato sienos yra buvęs lyg suolas, padarytas iš storos tašytos lentos. Ant jo ir netoli jo surasta: geležinės balno kilpos, treji žąslai, skambalėliai, septyni moliniai ir šiferiniai varpsteliai, keturi įmoviniai strėlių antgaliai, peilis, plačiašmenis kirvis ir kiti smulkesni dirbiniai, datuoti XI—XIII a. Sprendžiant iš inventoriaus, čia turėjo stovėti ūkiniai pastatai.

Nors piliakalnio įtvirtinimai ir nėra labai žymūs, tačiau iš surastųjų radinių (importuoti šiferiniai varpsteliai, puošnios balno kilpos ir kt.), galima spręsti, kad čia pačioje II-jo tūkstantmečio pradžioje stovėjusi vieno iš turtingesniųjų žemvaldžių pilaitė, su naikinta XIII amžiuje.

Kalbant apie vėlyvesnius piliakalnius, minėtini dar savaimingos balno formos piliakalniai. Jie paprastai turi siaurą ilgą aikštelę, kurios abiejuose galuose supilti pylimai. Pylimas paprastai viename gale būna aukštesnis, kitame — žemesnis, dėl to iš toliau žiūrint toks kalnas labai primena balną (37 pav.). Šios rūšies piliakalniai pas mus ligi šiol netyrinėti. Būdingas jų atstovas yra Šeiminiškėlių piliakalnis (Anykščių raj.). Jis įrengtas siauroje, tarp dviejų daubų esančioje kalvoje, kuri nuo likusio masyvo

37. Raginėnų piliakalnis — vienas iš balno formos piliakalnių atstovų.

iš abiejų pusių atskirta 10—15 m gylio ir 30—40 m pločio perkaisais. Be to, abiejuose atskirtos kalvos galuose supilti tvirti pylimai, kurių vienas (rytinis) siekia 6 m, o kitas (vakarinis) — 2—3 m aukščio. Pylimai savo metu turėjo būti dar aukštesni, nes dabar jie labai nuarti. Šiaurinėje ir pietinėje dalyje esančios daubos buvo prileidžiamos vandens. Tai matyti iš pietinėje dauboje išlikusio 4 m aukščio pakilimo. Be to, ir šios daubos pavadinimas „Volupis“ rodo, kad piliakalnis buvo vandens skaulaujamas.

Aplamai, Seimininkėlių piliakalnis labai apardytas, nes ilgą laiką buvo ariamas, o buržuaziniams laikais buvę jo savininkai ieškojo jame „paslėptų lobų“. Tačiau ir šiuo metu didžiulės, apie 5 000 m² ploto, aikštelės paviršiuje aptinkamos buvusių statinių liekanos — masyvūs apdeginto molio gabalai.

Didelė aikštelė ir ypač stiprūs įtvirtinimai rodytų, jog čia yra buvusi stambaus feodalo buveinė.

Čia paminėti ir smulkiau aprašyti tik tyrinėtieji ar geriau išžvalgytieji šios rūšies piliakalniai. Tačiau daugumas vėlyvųjų piliakalnių dar nėra susilaukę tyrinėtojų kastuvo. Jų ištyrimas ateityje atskleis ne vieną žiliosios mūsų praeities puslapį.

Kokį žymų vaidmenį šios pilys vaidino ūkiniame ir politiniame ano meto lietuvių gyvenime, matome iš rašytinių šaltinių nuotru-

pų. Daugelis jų dar net XIII—XIV a. buvo žymūs politiniai centrai ir stiprūs atramos taškai kovose su kryžiuočiais. Kai kurie piliakalniai net ir šiuo metu atrodo nepaprastai įspūdingai. Iš tokių minėtinas bene pats didžiausias savo apimtimi Račkikių piliakalnis, stovįs kairiajame Dubysos krante. Jis yra įrengtas iškyšulyje, iš trijų pusių apjuostame daubų, o šiaurės vakarų dalyje nuo laukų atskirtas perkasu. Šio piliakalnio savitumą sudaro tai, kad jis sustiprintas net trimis pylimais, dalinančiais aikštelę į tris atskiras dalis. Taigi, priešui patekus į vieną pilies dalį, jį sulaikydavo dar visa eilė kliūčių. Žinomas XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Lietuvos piliakalnių tyrinėtojas L. Kšivickis, turėdamas galvoje tuos didžius įtvirtinimus, yra net pareiškęs mintį, kad šis piliakalnis galėjęs būti Ipatijaus metraščio minima Mindaugo sostinė Voruta. Šis teigimas, be abejo, neturi jokio rimto pagrindo, tačiau nekelia abejonių tas faktas, kad Račkikių piliakalnis XII—XIV a. politiniame gyvenime vaidino žymų vaidmenį ir buvo stipraus valdovo buveinė. Tiksliau visą tai galėtų parodyti šio piliakalnio archeologiniai tyrinėjimai.

Ne mažesnio dėmesio vertas Medvėgalio piliakalnis (Varnių raj.). Jis suskirstytas aikštelėmis ir pylimais nevienodame aukštyje. Be to, piliakalnis pasižymi neįprastu šlaitų aukštumu ir statumu. Čia irgi stovėjusi plačiai žinoma pilis, daug kartų minima Jarošino, Vygando Marburgiečio ir kitose vokiečių ordino kronikose. Medvėgalio piliakalnio papėdėje yra buvusi didelė sodybvietė. Apie ją galima spręsti iš kultūrinio sluoksnio, kuriame randama pavienių dirbinių, ypač gausu puodų šukių. Be to, šio piliakalnio netolimoje kaimynystėje dar yra keletas kitų kalnų, vaidinusių tam tikrą vaidmenį piliakalnio gyventojų tarpe. Tai Piliorių kalnas, Ažuolų kalnas, Bevardis, Alkos kalnas ir kiti¹.

Iš pačių vėlyvųjų piliakalnių-tvirtovių, patekusių jau į rašytinės istorijos šviesą, tėra tyrinėtas tik vienas Veliuonos piliakalnis, stovįs dešiniajame Nemuno krante. Šiaurinę jo pusę juosia Veliuonėlės upelis, įtekąs į Nemuną.

Piliakalnis turi taisyklingą nupiauto ovalinio kūgio formą. Jo aikštelė yra 75 m ilgio ir 30 m pločio ir apima apie 1500 m² plotą. Vakarinėje jos dalyje išlikęs 15 m ilgio ir 3 m aukščio pylimas. Be to, piliakalnio šlaitai taip pat labai statūs ir

¹ Žr. L. Kšivickis, *Žemaičių senovė*, Kaunas—Marijampolė, 1928, 49 psl.

aukšti. Vietomis jie turi net 33 m aukščio, o nuožulnumas siekia 60—70°:

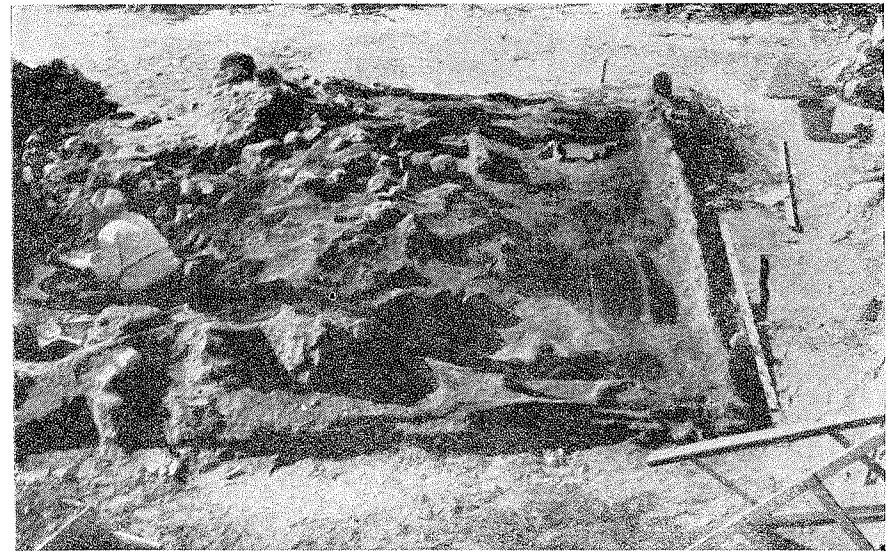
Piliakalnį tyrinėjo minėtasis L. Kšivickis 1912 metais¹. Tyrinėjimų metu kultūriniame sluoksnyje buvo aptikti akmenų grindiniai, geriausiai išlikę pietinėje aikštelės dalyje. Tarp jų pastebėti dideli degusių kiekiai, stambūs anglių gabalai, daugybė gyvulių kaulų, perdegę ir nuo karščio susilieję žalvariniai papuošalai. Vienoje vietoje po degėsiais bei akmenimis aptikti ir žmogaus kaulai. Dalis jų buvo apdegę, geriau išliko kaukolės dalys ir dantys. Padarius jų analizę, paaiškėjo, kad čia būta dviejų vyrų griaučių. Vienas iš jų buvęs apie 35 m. amžiaus, kitas — jaunesnis. Greičiausiai jie žuvo gaisro metu. Pagal padavimus Veliuonos piliakalnyje palaidotas kunigaikštis Gediminas, todėl, L. Kšivickiui išsivežus tuos griaučius tyrinėti, pasklido gandai, kad jis išvogęs Gedimino kaulus.

Visoje tyrinėtoje aikštelėje rasta gana gausiai geležinių strėlių antgalių, kurių daugumas su rombine plunksnele. Jie buvo aptinkami pavieniui, o kartais tiesiog lizdais. Viename tokiam lizde, užimančiame 24 × 45 cm plotą, rasta net 10 antgalių. Be to, čia aptikta daug žiestosios keramikos, įvairių kultūrų grūdų, žalvarinių ir geležinių dirbinių. Kadangi žalvariniai dirbiniai daugiausia buvo susilydę nuo ugnies, o grūdai — apanglėję, reikia manyti, kad pilis žuvo gaisro metu.

Pirmą kartą Veliuona minima kryžiuočių metraščiuose, kur ji vadinama Junigeida. Iš metraščių sužinome, kad nors pilis čia buvo pastatyta 1251 m., tačiau jau 1293 m. ji buvo kryžiuočių sudeginta. 1298 metais ji buvo vėl atstatyta, o netrukus vėl sudeginta. Tai kartojosi beveik kasmet, o kartais net du kartus per metus. 1328 m. ordino maršalas Teodorikas iš Altenburgo buvo pilį apgulęs net 2 kartus, bet jos paimti neįstengė. Tačiau 1333 m. kryžiuočiai, Bavarijos kunigaikščio Henriko vadovaujami, pilį paėmė, ją visiškai sunaikino ir jos vietoje pastatė kitą, pavadintą Friedenburg. Netoli jos jie pastatė dar kitą pilį — Bajerburg. Prie Bajerburgo, kaip mini šaltiniai, buvo sunkiai sužeistas Lietuvos kunigaikštis Gediminas.

Maždaug 2 km nuo Veliuonos piliakalnio yra pylimai, kurie, Kšivickio manymu, priklauso tos pilies gynybinei sistemai.

¹ Tyrinėjimų duomenys yra Kauno Valstybiniame M.-K. Čiurlionio vardo Dailės muziejuje.

38. Dainų slėnyje Vilniuje atidengti pastato likučiai. Vietomis matyti užsikonservavusios grindų lentos.

Išradus karštą šaunamąjį ginklą ir pradėjus statyti mūrines pilis, piliakalniai-tvirtovės, kurių fortifikaciniai įrengimai buvo mediniai, neteko savo reikšmės. Dėl to daugelio šių piliakalnių apleidimo laikas sutampa su XIV a. pabaiga ir XV a. pradžia. Tačiau, atsižvelgiant į puikią geografinę aplinką bei strateginę padėtį, kai kuriuose iš jų išaugo mūrinės pilys. Jų statyba jau buvo susijusi su valstybės gynybos planais. Būdingas pavyzdys čia yra Vilniaus pilis, pastatyta piliakalnyje, vadinamame Gedimino kalnu. 1939—1940 metais atlikti šiame kalne tyrinėjimai parodė, kad piliakalnis buvo gyvenamas jau VI-jame m. e. amžiuje¹. Dėl ypač palankių geografinių sąlygų XIV a. ši gyvenvietė buvo paversta kunigaikščių tvirtove. Ji buvo vienas žymiausių ekonominių ir politinių to meto centrų. Įsikūrus čia tvirtovei, aplink ją pradėjo burtis gyventojai, vertęsi amatais ir prekyba. Tuo būdu atsirado ir miesto užuomazga.

Kad ši teritorija buvo plačiai gyvenama, matyti iš 1956 m. vasarą dabartiniame Dainų slėnyje atidengto pastato, datuojamo XIV a. pabaiga — XV a. pradžia (38 pav.). Be to, tiesiant kelią į šį slėnį,

¹ Zr. E. ir V. Holubovičiai, Gedimino kalno Vilniuje 1940 metų kasinėjimų pranešimas. — Lietuvos praeitis, I t., 2 šas., 1941, 649—691 psl.

visur buvo pastebėtas kultūrinis sluoksnis — buvusių gyvenviečių liudininkas.

Vadinasi, atskirų piliakalnių istorija yra labai ilga ir sudėtinga. Kai kurie iš jų nuėjo tikrai įvairių vystymosi kelią — nuo paprastos sustiprintos gyvenvietės iki svarbių apsaugos punktų ir net tvirtovių. Dalis piliakalnių yra davę pradžių ir ankstyviesiems miestams susiformuoti. Visi šie pakitimai — spartaus gamybinių jėgų vystymosi lietuvių genčių tarpe išdava.

LAIDOJIMO PAMINKLAI

Gausiausią Lietuvos TSR teritorijoje ištirtų archeologinių paminklų dalį sudaro laidojimo paminklai. Taip yra svarbiausia dėl to, kad, pirma, laidojimo paminklus tyrinėti lengviausia, čia nereikia didelio pasiruošimo ir, antra, šių paminklų tyrinėjimai čia pat duoda apčiuopiamų, kartais labai efektingų rezultatų. Pažymėtina, kad laidojimo paminklai, susiję su atskirų epochų žmonių tikėjimu, yra antstatinio pobūdžio ir todėl mažiausiai duoda duomenų ekonomiam bei socialiniam visuomenės gyvenimui pažinti. Šiuo atžvilgiu jų tyrinėjimų duomenys negali prilygti gyvenviečių tyrinėjimų rezultatams. Bet užtat laidojimų paminklų tyrinėjimų duomenys yra labai dėkinga medžiaga etninėms problemoms spręsti, taip pat dvasinei žmonių kultūrai pažinti.

Tačiau, antra vertus, pagal buvusius laidojimo papročius, į kapus buvo dedami mirusiojo vartoti darbo įrankiai, ginklai, papuošalai bei kiti buitiniai reikmenys. Jie leidžia, nors ir atsargiai, spręsti ir apie žmonių, palikusių šiuos laidojimo paminklus, ekonominį ir net socialinį gyvenimą.

Lietuvos TSR teritorijoje susiduriama su dviem laidojimo paminklų rūšimis, skiriamomis grynai išoriniu požiūriu: plokštiniais kapinynais ir pilkapiais.

Plokštiniai kapinynai

Plokštiniais kapinynais vadinamos tokios senosios kapinės, kurios šiuo metu niekuo nesiskiria nuo žemės paviršiaus. Paprastai jos yra visai nepastebimos ir dėl to dažniausiai aptinkamos atsitiktinai: ariant dirvas, imant graužą, kasant bulviarūsius ir pan. Šitaip buvo aptiktas vienas iš didžiausių plokštinių kapinynų Laiviuose (Salantų raj.), tyrinėtas 1940, 1948—1951 metais, Linksmu-

čių kapinynas (Pakruojo raj.), tyrinėtas 1948—1949 m., Sargėnų bei Veršvų kapinynai prie Kauno, tyrinėti 1938—1940 metais ir daugelis kitų.

Nors dabar plokštiniai kapinynai žemės paviršiuje visiškai nepastebimi, tačiau reikia manyti, kad savo metu atskiri kapai būdavo tam tikru būdu pažymimi, supilant virš kapo nedidelį žemių kauburėlį, kaip kad daroma ir šiuo metu, apdedant kapą akmenimis, ar kaip nors kitaip. Tai matyti iš to, kad nė viename tyrinėtame kapinyne nesusiduriama su to paties laikotarpio kapais, perkastais vienas per kitą. Jeigu taip ir pasitaiko, tai viršutiniai laidojimai būna žymiai vėlyvesnio laikotarpio, atsiradę, greičiausiai, jau tada, kai nebebuvo likę ankstesnių kapų žymių.

Kapų pažymėjimo būdas atskirose srityse ir atskirais laikotarpiais galėjo būti įvairus. Pavyzdžiui, vakariniuose Lietuvos rajonuose susiduriama su būdingais plokštiniais kapinynais, kur atskiri kapai pažymėti akmenų vainikais, savo metu juosusiais nedidelį žemės sampilą. Šie akmenų vainikai dažniausiai siejasi vienas su kitu ir sudaro tarsi bičių korį. Tyrinėjimų metu akmenų vainikai atidengiami jau žemėse, 10—30 cm gilumoje, tačiau savo metu jie, be abejo, yra buvę žemės paviršiuje, tik ilgainiui tapo užnešti. Vienas iš būdingiausių tyrinėtų šios rūšies paminklų yra Kurmaičių kapinynas (Kretingos raj.)¹. Aplamai, Kurmaičių laidojimo paminklai yra patys įdomiausi iš visų ligi šiol tyrinėtų senųjų kapinių. Čia susidurta su pilkapiais, datuojamais I-ju tūkstantmečiu pr. m. e. (žr. skyrelį „Pilkapiai“), pereinamojo laikotarpio kapinėmis, kuriose dar nepaprastai ryškios pilkapių tradicijos ir dviem plokštiniais kapinynais, kuriuose kapai apdėti akmenų vainikais. Šiuose Kurmaičių plokštiniuose kapinynuose mirusieji laidoti II—IV m. e. a. Tai matyti iš gausių, gerai datuojamų, kapuose surastųjų įkapių — žalvarinių skydelinių segių, masyvių akinių apyrankių, statinėlinių smeigtukų, buoželinių, trimitinių bei kūginių antkaklių ir kito gausaus inventoriaus. Be to, Kurmaičių plokštiniame kapinyne, tyrinėtame 1940 m., aptikta nemaža Romos monetų. Čia buvo surasta Trajano (98—117 m.), Markaus Aurelijaus

¹ P. Kulikauskas, Kurmaičių archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimų duomenys, disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti, mašinraštis LTSR MA Centrinėje bibliotekoje, rankraščių skyriuje, Vilnius, 1949. Čia apžvelgti Kurmaičių archeologinių paminklų tyrinėjimai iki 1949 metų. Vėlesniųjų metų (1949—1951) tyrinėjimai dar neapibendrinti. Jų duomenys yra LTSR MA Istorijos institute.

(161—180 m.), Septimo Severo (193—211 m.), Aleksandro Severo (222—235 m.) ir kitų Romos imperatorių kaldintų monetų, patikslinančių kapinyno datavimą.

Analogiški kapinynai su akmenų vainikais apie kapus buvo tyrinėti Senkuose, Lazdininkuose, Ankštakiuose (visi Kretingos raj.), Šernuose (Klaipėdos raj.), Reketėje

39. Tūbausių plokštiniis kapinynas. Atidengti akmenų vainikai apie kapus.

(Salantų raj.) bei Tūbausiųose. Tūbausių kapinynas yra vėlyviausias iš šios rūsies paminklų. Pagal surastuosius jame radinius, jis datuojamas V—VI m. e. a. Čia akmenų vainikai turi nepaprastai taisyklingas formas (39 pav.).

Vėlyvesnieji šiose vietose tyrinėti plokštiniai kapinynai jokių akmenų vainikų jau nebeturi. Galimas daiktas, kad toks papročio pasikeitimas įrengiant išorinę kapo dalį atspindi ir visuomenės struktūros pasikeitimus. Akmenų

vainikų apie kapus išnykimas sutampa su tuo laiku, kai Lietuvoje galutinai baigė irti namų bendruomenė ir visuomeninį vienetą sudarė jau atskira šeima.

Kituose Lietuvos TSR rajonuose, tyrinėjant įvairių laikotarpių plokštinius kapinynus, kokių nors buvusių kapo žymių nepastebėta; greičiausiai, būdavo pasitenkinama neaukštu ir nedideliu sampilu, kuris ilgainiui sunyko, susilygino su žeme ir tuo būdu nusitrynė bet kokios buvusių kapų žymės. Dėl to plokštiniai kapinynai ir yra aptinkami tik atsitiktinumo dėka.

Tuo tarpu sunku kategoriškai tvirtinti, kokia yra buvusi ankstyviausia išorės atžvilgiu laidojimo forma Lietuvoje. Patys ankstyviausieji kapai yra žinomi iš naujojo akmens amžiaus pabaigos. Jų surasta dar labai nedaug. Tai atskiri kapai Kuršių Neringoje prie Juodkrantės, Laukupėnuose (Pagėgių raj.)¹, Grinkiškyje (Šeduvos raj.) bei minėtuose Kurmaičiuose (Kretingos raj.)². Manoma, kad jie yra kilę iš plokštinių kapų.

¹ Zr. Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, 18, Königsberg, 1893, S. 41—43.

² Zr. Senovė, IV t., 192 psl.

Plokštiniai kapinynai Lietuvoje labiausiai paplito pirmaisiais mūsų eros amžiais. Iš to laiko jie yra žinomi beveik visoje Lietuvos teritorijoje. Tačiau nuo I-jo tūkstantmečio antrosios pusės plokštiniai kapinynai, kaip būdingiausia laidojimo forma, lieka tik Lietuvos vidurio, šiaurės vidurio ir vakarų rajonuose.

Plokštiniuose kapinynuose susiduriama su nevienodu kapų skaičiumi. Atskiruose kapinynuose jų yra nuo kelių dešimčių iki kelių šimtų. Tai priklauso svarbiausia nuo laikotarpio, kuriuo datuojami atskiri kapinynai. Pavyzdžiui, kapinynai, datuojami pirmaisiais m. e. amžiais, dideliu kapų skaičiumi nepasižymi, čia jų paprastai būna kelios dešimtys. Tai atskirų tuomet gyvenusių Lietuvoje namų bendruomenių palikimas. Kiekviena tokia bendruomenė turėjo savo atskiras kapines. Tačiau, galutinai yrant gimininei santvarkai ir didėjant gyventojų skaičiui, I-jo tūkstantmečio antroje pusėje ir ypač jo pabaigoje susiduriame su didesnėmis kapinėmis, kurios jau yra teritorinės bendruomenės palikimas. Vėlesniuose kapinynuose susiduriama net su keliais šimtais kapų. Šiuo atžvilgiu būdingas Laivių kapinynas (Salantų raj.). Šis kapinynas buvo tyrinėtas ketverius metus (1940, 1949—1951)¹, ir jame buvo atidengta apie 350 kapų. Kapinynas dar nebaigtas tyrinėti, be to, didžiulė jo dalis suardyta vežant graužą². Sprendžiant iš ploto, iš kurio išvežtas graužas, čia turėjo būti suardyta dar dukart tiek kapų, kiek jų iš-tirta. Tai vienas iš didžiausių tyrinėtų kapinynų, kuriame mirusieji laidoti nuo VIII a. pabaigos iki XIV a. Visa tai sako, kad ši vietovė tuo metu buvo gana tankiai gyvenama.

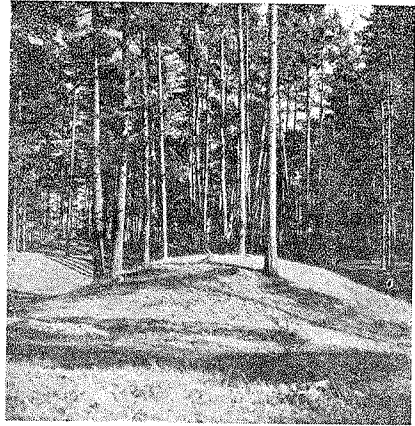
Pilkapiai

Pilkapiais paprastai vadinami tokie kapai, kur, palaidojus mirusįjį, virš jo būdavo supilamas aukštas sampilas. Šiuo metu pilkapiai žemės paviršiuje išsiskiria neaukštu kauburėliu. Ypač gerai pilkapiai išsilaiko miškuose, kurie apsaugojo juos nuo sunaikinimo (40 pav.). Laukuose jie baigiami sulyginti su žemės paviršiumi ir apie jų buvimą kartais tepasako išariami radiniai ir skirtingos spalvos su angliukų priemaiša dėmės, gana aiškiai pastebimos tik suartoje dirvoje.

¹ 1940 m. tyrinėjo buv. Kauno Vytauto Didžiojo Kultūros muziejus, 1949—1951 m. — LTSR MA Istorijos institutas.

² 1956 metais, vėl pradėjus ardyti kapinyną, tyrinėjimai atnaujinti. 1956 m. juos vykdė Šiaulių „Aušros“ muziejus.

Kadangi pilkapiai lengvai pastebimi žemės paviršiuje, jie labai anksti atkreipė žmonių dėmesį. Jie apgaubti įvairiausiais padavimais, pasakojimais apie palaidotus juose milžinus. Dėl to labai dažnai pilkapius liaudis vadina „milžinkapiais“. Neretai jie vadinami ir „totorių kapais“, „švedkapiais“, „prancūzų kapais“ ir pan. Šie pavadinimai yra susiję su buvusių didesnių karų prisiminimais.

40. Raginėnų pilkapis (Seduvos raj.).

Dėl to, kad į pilkapius anksti buvo atkreiptas dėmesys, jie yra labiausiai sunaikinti archeologiniai paminklai. Šiuo metu sunku surasti neapardytą pilkapyną. Juos naikino įvairiausios lobio ieškotojai ir šiaip kasinėtojai-mėgėjai. Beveik kiekvieno pilkapio viršuje aiškiai pastebima duobė. Tai daugiausia ne kas kita, kaip buvusių perkasimų išdava.

Pilkapiai Lietuvos TSR teritorijoje savo išore gana vienodi: jie nepasižymi nei labai įvairiomis formomis, nei dideliu aukščio skirtumu. Dažniausiai susiduriama su gana taisyklingos apvalios formos, nuo 6 iki 12 m ir tik retesniais atvejais iki 20 m skersmens pilkapiais. Visai nerandama pailgos formos pilkapių ir tik labai retai tesutinkama pilkapių, supiltų lyg ant keturkampio pagrindo (Lintupis, Postavų raj., BTSR)¹. Pastarojo reiškinio priežastis greičiausiai yra grynai išorinė: tokie pilkapiai yra gana vėlyvi, iš ankstyvojo feodalizmo laikų, kada jie būdavo apkasami grioviu. Tačiau grioviai nevisada apjuosdavo visą pilkapio pagrindą. Dažnai jie būdavo apkasami iš dviejų ar keturių pusių. Apkasant griovius iš keturių pusių, susidarydavo lyg ir keturkampis pilkapio pagrindas.

Pilkapių aukštis vidutiniškai svyruoja nuo 1 iki 1,5 m. Dažniau susiduriama su žemesniais už nurodytą aukštį ir žymiai rečiau — su aukštesniais pilkapiais. Tik labai retais atvejais pilkapių aukštis siekia 3 m.

¹ Žr. Ф. В. Покровский, К исследованию курганов и городищ на восточной окраине современной Литвы. — Труды девятого археологического съезда в Вильне 1893 г., т. II, Москва, 1897, стр. 139—141.

Pažymėtina, kad pilkapio dydis (vadinasi, ir skersmuo, ir aukštis) labai dažnai priklauso nuo laikotarpio, kuriame jis buvo supiltas, kartais nuo kapų skaičiaus pilkapyje ir ypač nuo sąlygų, kuriomis jis išliko iki mūsų dienų. Kai kurie tyrinėtojai mano, kad pilkapių dydį iš dalies apsprendė turtinė nelygybė, tačiau iš tyrinėtų Lietuvoje pilkapių šito konstatuoti negalima.

Dabartiniu metu yra jau tiek daug tyrinėtų pilkapyių, kad galima juos trumpai apibūdinti atskirais laikotarpiais ir atskiruose Lietuvos TSR rajonuose.

Ankstyviausieji pilkapiai Lietuvoje žinomi iš žalvario amžiaus (1800—500 m. pr. m. e.). Savo išore jie beveik niekuo nesiskiria nuo vėlesniųjų pilkapių, bet jų vidaus struktūra yra labai savita. Šis savitumas reiškiasi tuo, kad žalvario amžiaus pilkapiams yra būdingi sampilo viduryje aptinkami koncentriniai akmenų vainikai ir šiaip dėžių ar rūselių pavidalo akmenų kroviniai. Vienos ar kitos rūšies akmenų statiniai pilkapiuose yra susiję su atskirų pilkapių statymo laikotarpiais, pavyzdžiui, senajame žalvario amžiuje (1800—1000 m. pr. m. e.) sampilo pagrinde buvo kraunami akmenų vainikai, tarp kurių pačiame centre buvo įrengiami nedegintiniai kapai. Naujajame žalvario amžiuje (1000—500 m. pr. m. e.) jau nebesusiduriama su tokiais taisyklingais akmenų vainikais, atvirkščiai, šiam laikotarpiui būdingesni yra iš akmenų padaryti rūseliai (Mišeikių pilkapis) ar šiaip statiniai, sudėti iš kelių eilių akmenų vainikų (Egliškių pilkapis Klaipėdos raj.). Be to, šiuose pilkapiuose susiduriama jau su degintiniais kapais, dažniausiai urnose. I-jo tūkstantmečio pr. m. e. antrosios pusės ir mūsų eros pradžios pilkapiai dar turi labai daug bendrybių su žalvario amžiaus pilkapiais, tik šiuo laikotarpiu žymiai sumažėja akmenų vainikai sampilo viduje, o akmenų statiniai visai išnyksta. Tačiau iš to laikotarpio turime pilkapių, kurių visas sampilas supiltas iš akmenų ir žemių.

Šie ankstyviausieji pilkapiai ligi šiol yra žinomi tik vakariniuose Lietuvos TSR rajonuose. Patys ankstyviausieji, datuojami dar senojo žalvario amžiumi, yra Šlažių pilkapiai¹, kuriuos perėjo šimtmečio pabaigoje tyrinėjo Šerbringas ir Becenbergeris. Žalvario amžiaus pabaigai skirtini to paties Becenbergerio tyrinėti Mišeikių² ir Götzės — Egliškių pilkapiai (Klaipėdos

¹ Žr. Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, B. 21, S. 81—85.

² Žr. ten pat, 18 t., 82—85 psl.

raj.)¹. Tačiau būdingiausi ankstyvųjų pilkapių atstovai randami Kurmaičių kapinyne (Kretingos raj.), tyrinėtame 1940, 1948—1951 metais². Kadangi tai yra vienintelis sistemingai tyrinėtas to laikotarpio paminklas, sustosime ties juo kiek plačiau.

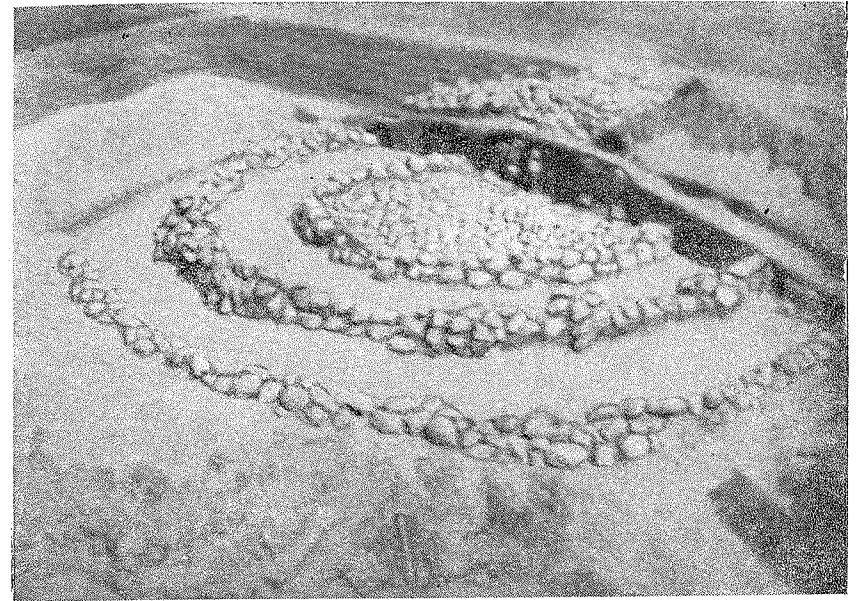
Kurmaičiuose buvo susidurta su ištisu pilkapynu, kurį sudarė 14 pilkapių grupė, esanti vienoje vietoje, dirbamame žemės plote, tarp Akmenos upelio ir valstiečio Jurkučio sodybos, ir kita — trijų pilkapių grupė — dešiniajame Akmenos upelio krante, apie 30 m į vakarus nuo jo. Visi šie pilkapiai supilti kelių šimtų metų laikotarpiu, būtent: nuo 500 m. pr. m. erą iki mūsų eros pirmojo šimtmečio. Tyrinėtieji Kurmaičių pilkapiai įdomūs tuo, kad jie nevienodos konstrukcijos. Tai, be abejo, atskirų laikotarpių išdava. Pastebėtina, kad kai kurie Kurmaičių pilkapiai savo struktūra yra išlaikę net senajam žalvario amžiui būdingų bruožų.

Pavyzdžiui, 1940 m. tyrinėtas pilkapis A ir 1950 m. tyrinėtas pilkapis 4. Pilkapis A buvo taisyklingos apskritos formos, apie 13 m skersmens ir 1,25 m aukščio. Ištyrus pilkapį, buvo konstatuota labai reta jo statyba (41 pav.). Jau pačiame pilkapio pagrinde buvo sukrautas 12 m skersmens glaudus kelių eilių akmenų vainikas, lygiagrečiai dedant 2 didesnius, o į jų tarpą ir virš jų — po 2—3 mažesnius akmenis. Vainikui sukrauti buvo panaudota apie 500 lauko akmenų. Nuo šio išorinio akmenų vainiko, 1 m atstumu pilkapio vidaus link, sukrautas antras akmenų vainikas, turįs 8,1 m skersmenį ir 25 cm aukštesnis už pirmąjį. Šis vainikas krautas panašiai, kaip ir pirmasis. Į jį sudėta apie 400 akmenų. Ir pagaliau 1,3 m atstumu nuo antrojo vainiko, dar labiau į vidų, atidengtas trečias, 5 m skersmens akmenų vainikas. Pastarasis buvo 25 cm aukštesnis už antrąjį ir 50 cm aukštesnis už pirmąjį išorinį akmenų vainiką. Visas trečiojo akmenų vainiko plotas viduje išgrįstas akmenimis. Toje grįstoje aikštelėje buvo įrengti 7 kapai, iš kurių 6 buvo degintiniai ir 1 griautinis. Viršum viso to supiltas sampilas, kurio paviršius taip pat buvo grįstas akmenimis.

Nors Kurmaičių pilkapio A struktūra turi senojo žalvario amžiaus bruožų, tačiau jame atidengti kapai datuojami žalvario am-

¹ Zr. Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, B. 21, S. 86—87, B. 23, S. 85—87.

² Zr. P. Kulikauskas, Kurmaičių archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimų duomenys, disertacija ist. m. kand. laipsniui įgyti, mašinraštis LTSR MA Centrinėje bibliotekoje rankraščių skyriuje, Vilnius, 1949. Čia apžvelgti Kurmaičių archeologinių paminklų tyrinėjimai iki 1949 m.

41. Kurmaičiai. Pilkapis A, tyrinėtas 1940 m.

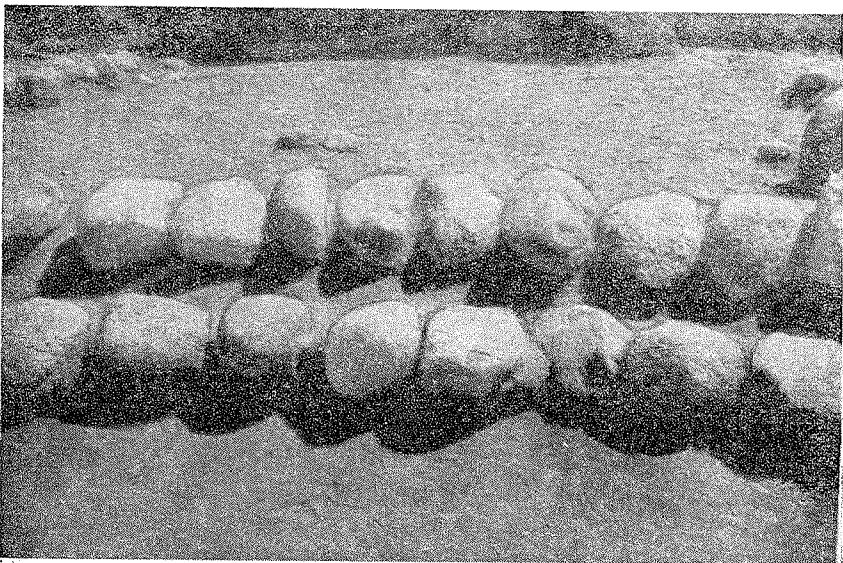
žiaus pabaiga. Senajame žalvario amžiuje, kaip žinoma, mirusieji dar nebuvo deginami, o minėtame pilkapyje jau yra 6 degintiniai kapai. Taip pat griautiniame kape rastos įkapės — žalvariniai antsmilkiniai, žalvarinės sraiginės įvijos, yra datuojamos apie I-jo tūkstantmečio pr. m. e. vidurį.

Tam tikro panašumo su pilkapiu A turėjo 1950 m. tyrinėtas pilkapis 4 (42 pav.). Pastarajam taip pat būdingi koncentriniai, panašiai krauti, akmenų vainikai, kurių čia buvo tiksliai du (43 pav.). Jam trūko paties paskutinio, mažiausio akmenų vainiko, nebuvo centre ir akmenimis grįstos aikštelės. Be to, degintiniai kapai buvo aptikti įvairiose pilkapio vietose, tik pats pagrindinis kapas buvo įrengtas jo centre, ant didžiulio plokščio akmens (44 pav.). Ant jo buvo supilti laužo likučiai ir šalia pastatytas molinis savitos formos — žemo dubens pavidalo su viena ausele — molinis indas. Visas indo pakraštys ornamentuotas kryžminėmis įkartomis (45 pav.). Chronologiniu atžvilgiu šis pilkapis yra vienalaikis su pilkapiu A arba nežymiai už jį vėlesnis.

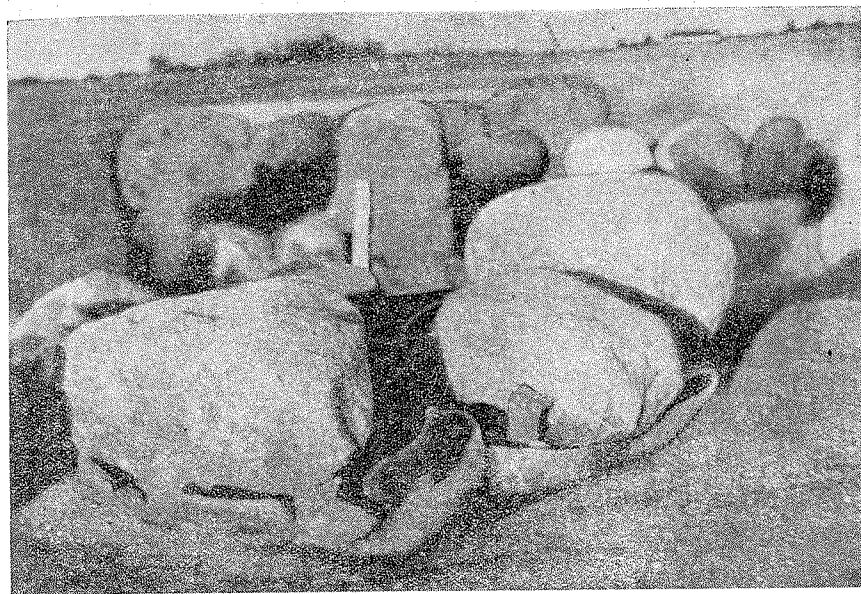
Kiti Kurmaičių pilkapiai nepasižymi tokiais sudėtingais akmenų vainikais. Aplamai, ankstyvajame geležies amžiuje (500 m. pr. m. e. — iki mūsų eros) paprastai tenkinamasi tik vienu akmenų

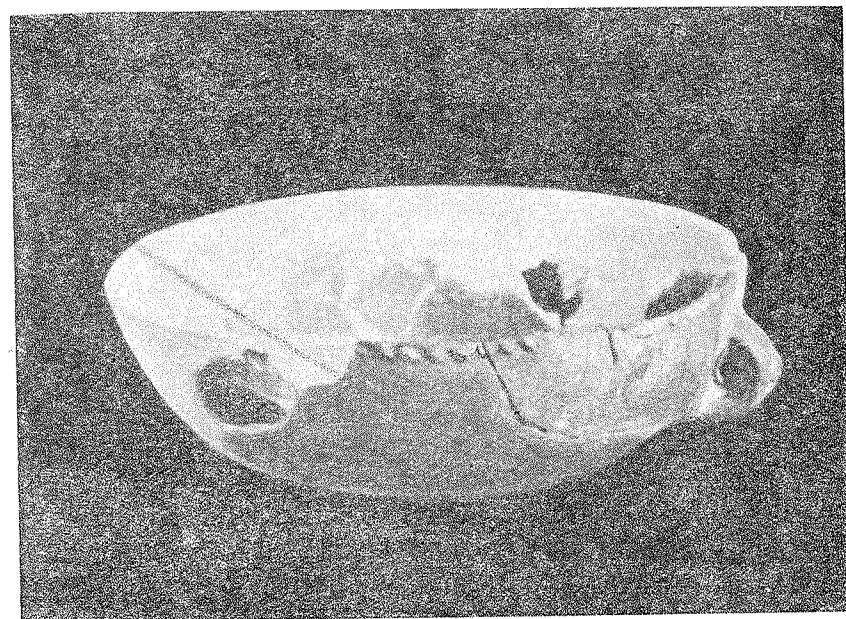
42. Kurmaičiai. Pilkapis 4, tyrinėtas 1950 m.

43. Kurmaičiai. Pilkapio 4 akmenų vainiko krovimo būdas.

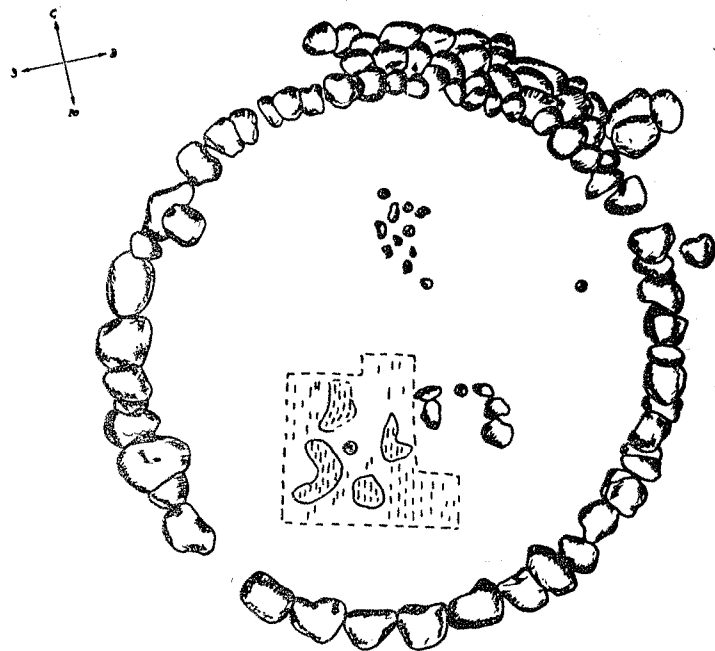

44. Kurmaičiai. Pilkapis 4, degintinis kapas 6, įrengtas ant didžiulio plokščio akmens.

45. Kurmaičiai. Rekonstruotas molinis indas iš degintinio kapo Nr. 6, pilkapyje 4.

vainiku apie pilkapią pagrindą. Pavyzdžiui, 1950 metais tyrinėti pilkapiai 1 ir 2 buvo supilti vien iš žemių ir tik apie pagrindą tebuvo apdėti vienu akmenų vainiku. Tačiau tais pačiais metais tyrinėtasis pilkapis 3 ir 1940 m. tyrinėtieji du pilkapiai, esą toliau į pietus, prie Akmenos upelio, buvo supilti iš žemių ir akmenų.

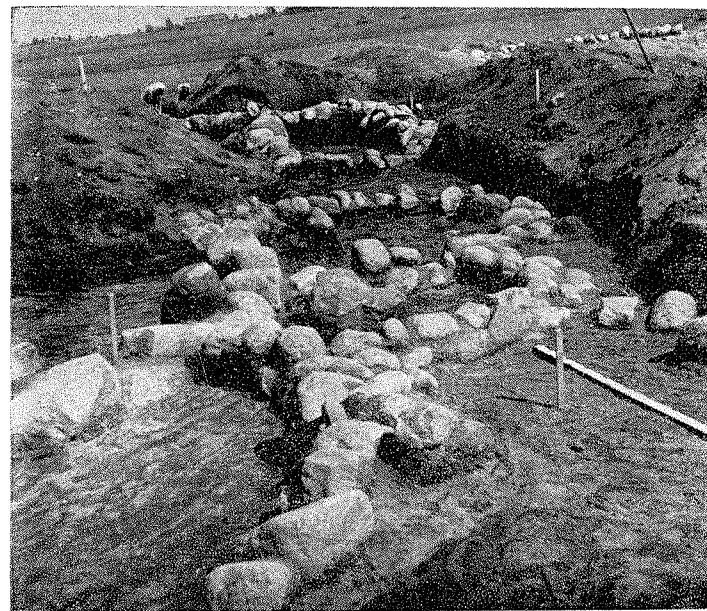
46. Kurmaičiai. 1948 m. tyrinėto pilkapių planas.

Be to, jų paviršius buvo apkrautas akmenimis, o pagrindas taip pat apjuostas akmenų vainiku.

Pačią ankstyvojo geležies amžiaus pabaigą ryškiai apibūdina 1948 m. pradėtas ir 1951 m. baigtas tyrinėti pilkapis. Jis buvo palyginti nedidelis, apie 6 m skersmens, apjuostas vienu, tyrinėjimų metu jau apardytu, akmenų vainiku. Prie šio pilkapijo iš lauko pusės šliejosi dar keli priestatėliai, sustatyti iš kelių eilių akmenų (46 pav.). Pačiame pilkapyje buvo atidengti du degintiniai kapai. Su degintiniais kapais susidurta ir priestatėliuose. Tik čia degintinio kabo likučiai buvo išbarstomi visame priestatėlio plote.

Aplamai, 1951 metais tyrinėjant šiaurinę pilkapyno dalį, buvo susidurta su savaimingais kapais, iš vienos pusės, dar labai primenančiais pilkapius, iš antros — artimesniais jau plokštiniam kapinynei. Šie kapai krauti iš akmenų vainikų, besišliejančių vienas

prie kito (47 pav.). Vainikai kraunami iš 2—4 eilių akmenų, dedant akmenį ant akmens. Apatinių eilių akmenys žymiai didesni. Formos atžvilgiu susidurta su rato, pusracio ar ovalinės formos akmenų vainikais. Daugumai kapų būdingas dviejų aukštų

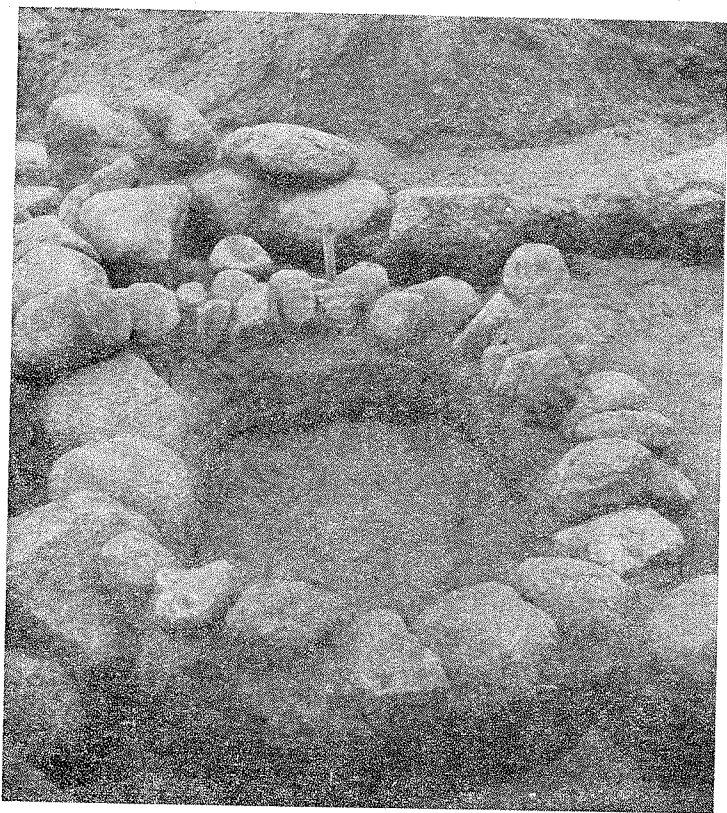

47. Kurmaičiai. Bendras degintinių kapų vaizdas.

vainikas, tačiau kai kurios vainikų dalys turi net penkias akmenų eiles (48 ir 49 pav.).

Keliaukščiai akmenų vainikai ypač būdingi vaikų kapams. Jie paprastai šliejasi prie didelių akmenų vainikų arba aptinkami jų tarpe.

Svarbu pažymėti, kad kai kurie iš tų kapų dar turėjo neaukštus sampilus, o likusieji jau turėtų būti traktuojami kaip plokštiniai kapai. Į šios rūšies laidojimo paminklus reikia žiūrėti kaip į pereinamosios formos paminklus iš pilkapių į plokštinius kapinytus šiose srityse ir datuoti juos II—I-ju a. pr. m. e. ir I-ju m. e. amžiumi. Šį datavimą iš dalies patvirtina ir horizontali paminklų stratigrafija: 12,5 m į šiaurę nuo šių degintinių kapų 1951 m. buvo atidengtas II-jo a. pabaigos ir III-jo a. pradžios plokštinis kapinytas lygiai tokiais pat, tik daugiausia vienaaukščiais, akmenų vainikais (50 pav.). Be to, kapinyne buvo susidurta

48. Kurmaičiai. Vienaaukštis akmenų vainikas, kuriame įrengtas degintinis kapas.

jau su griautiniais kapais, ir kai kurie iš jų turėjo pilkapiui būdingą sampilą.

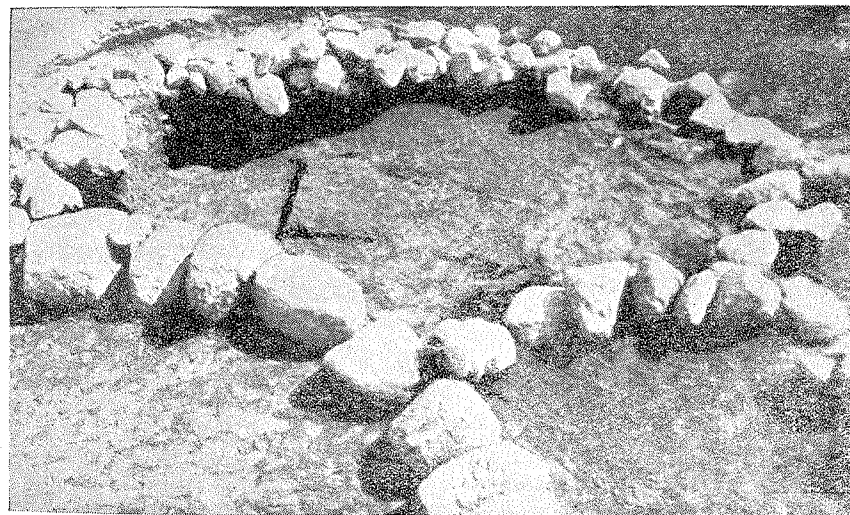
Visiems šiems ankstyviesiems pilkapiams būdingas yra kolektyvinis laidojimo būdas. Atskiruose pilkapiuose randama nuo 2 iki 7 palaidojimų. Degintiniai kapai čia dažniausiai būna įrengti molinėse urnose arba tiesiog žemėje iškastoje duobutėje.

Tokie kolektyviniai pilkapiai gali būti interpretuojami kaip atskiros šeimyninės bendruomenės kapinės. Laipsniškas pilkapių nykimas šiose vietovėse ir perėjimas į plokštinius kapus greičiausiai atspindi laipsnišką gimininės santvarkos irimą ir atskirų šeimų išsiskyrimą iš didesnio giminės kolektyvo.

Kai kurių bendrų požymių su aprašytais pačiais ankstyvaisiais pilkapiais turi ir pirmųjų mūsų eros amžių pilkapiai tyrinėti šiaurės vidurio Lietuvoje. Paminėtini 1933 ir 1937 m. tyrinėti P a-

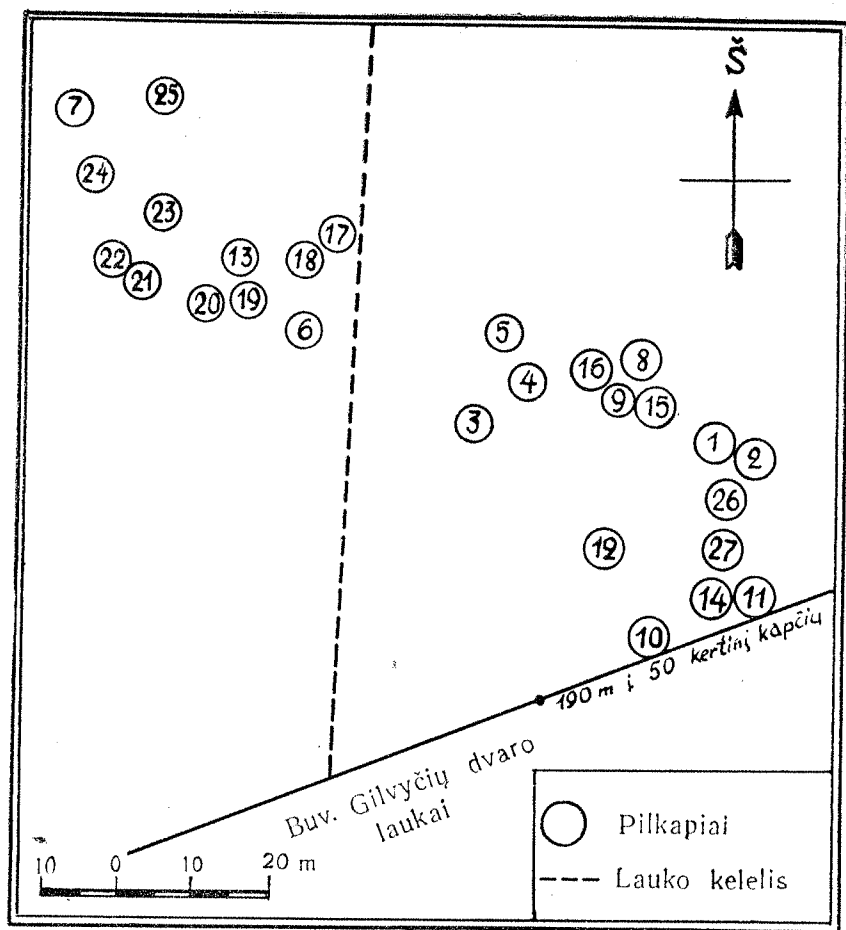

49. Kurmaičiai. Keliaaukščiai akmenų vainikai, kuriuose įrengti degintiniai kapai.

50. Kurmaičiai. Akmenų vainikai apie griautinius kapus iš II-jo m. e. amžiaus.

viekių pilkapiai (Kelmės raj.)¹. Čia buvo susidurta su keliolikos apardytų pilkapių grupe (žr. situacinį pilkapių planą 51 pav.), kurie jau mažai tesiskyrė nuo žemės paviršiaus. Atskirų pilkapių skersmuo siekė 4–7 m. Pilkapių pagrindas apdėtas

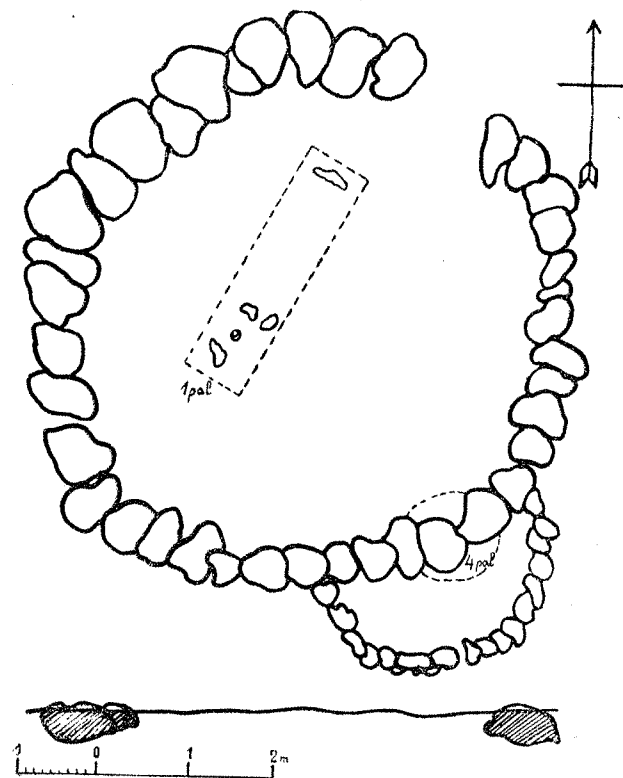

51. Paviekių pilkapių grupės situacinis planas.

akmenų vainiku; tam tikslui buvo naudojami labai stambūs, kartais siekią net iki 1 m dydžio, akmenys. Tačiau ypač atkreipia dėmesį toji aplinkybė, kad kai kurie tyrinėti pilkapiai (Nr. 4 ir Nr. 15) išorėje turėjo iš akmenų tarsi priestatėlius, labai prime-

¹ Tyrinėjimų dienoraščiai ir medžiaga yra Kauno Valstybiniame M.-K. Čiurlionio vardo Dailės muziejuje.

nančius atidengtuosius Kurmaičiuose (52 pav.). Šiuose pilkapiuose susidurta su griautiniais palaidojimais ir gana turtingomis įkapėmis, įgalinančiomis gana tiksliai datuoti pilkapyną II-jo m. e. amžiaus pabaiga. Būdingesnės iš jų minėtinos šios: žalvarinės

52. Paviečiai. Tyrinėto pilkapio 15 planas.

buoželinės antkaklės, trimitiniais galais antkaklės, masyvios apyrankės, geležinis siauraašmenis įmovinis kirvis, bene pats ankstyviausias visoje Lietuvos archeologinėje medžiagoje, ir kt.

Ypač verti dėmesio Vizdergių pilkapiai (Kuršėnų raj.), kuriuos tyrinėjo T. Daugirdas pereinamo šimtmečio devyniasdešimtais metais¹. Savo skersmeniu šie pilkapiai beveik vienodi su Paviekių pilkapiais. Jie tik žymiai aukštesni, siekią iki 1 m aukščio. Gana savita pačių pilkapių forma: labai statūs kraštai ir plokščias

¹ T. Dowgird, Melzyn-kapas w fol. Wizdergi. Opis robot dokonanych na tem cmentaszczku w roku 1884 i 1885. — Pamiętnik Fizyograficzny, t. VIII, 1888.

viršus. Jų pagrindą juosia keliaaukščiai akmenų vainikai, beveik siekiantieji pačią sampilo viršūnę. Ir čia, kaip ir Kurmaičiuose, kai kurių pilkapių keliaaukščiai akmenų vainikai tarpusavyje jungiasi, sudarydami bendrą sieną, o viename pilkapyje (pilk. M.) susidurta su akmenine pertvara, skiriančia jį į dvi dalis. Pilkapiuose aptinkami kolektyviniai griautiniai palaidojimai. Pagal įkapes: žalvarines akines seges, juostines, plonėjančiais galais apyrankes, geležinius įmovinius kirvius, Vizdergių pilkapius tenka laikyti vienalaikiais su Paviekių pilkapiais.

Ir viena, ir antra aprašytoji pilkapių grupė, be abejo, yra taip pat čia gyvenusių šeimyninių bendruomenių palikimas. Chronologinis skirtumas tarp Kurmaičių pilkapių ir pastarųjų gali būti aiškinamas tuo, kad atskirų tokių bendruomenių išsiskyrimas iš didesnio giminės kolektyvo šioje Lietuvos dalyje yra vykęs kiek vėliau, negu vakariniuose Lietuvos rajonuose.

Kiti tyrinėti pilkapiai iš pirmųjų mūsų eros amžių tokiais sudėtingais akmenų vainikais nepasižymi. Daugiausia jie turi vieną akmenų vainiką sampilo pagrinde. Tokie yra II—III m. e. a. S a n d r a u s i š k ė s pilkapiai (Tytuvėnų raj.), tyrinėti 1939 m.¹ Greičiausiai tokios pat nesudėtingos konstrukcijos buvo to paties meto P a k a l n i š k i ų pilkapiai (Šeduvos raj.)² bei kiek vėlesni to paties rajono R a g i n ė n ų pilkapiai³, kurių viena grupė, esanti prie pat piliakalnio, jo papėdėje, yra išlikusi iš III—IV m. e. a. kita, esanti 1 km atstumu nuo piliakalnio, yra iš V—VI m. e. a. Gal kiek sudėtingesnės akmenų vainikų struktūros buvo R i n g š e l i ų pilkapiai (Tytuvėnų raj.), tyrinėti 1939 m.⁴, tik tyrinėjimų metu smarkiai apardyti. Vietos gyventojų pasakojimu, šie pilkapiai turėję kelių eilių akmenų vainikus. Pilkapiai datuojami apie V m. e. amžių.

¹ Tyrinėjimų dienoraščiai ir medžiaga yra Kauno Valstybiniame M.-K. Čiurlionio vardo Dailės muziejuje.

² Kadangi jie kasinėti XIX a. pabaigoje mėgėjų (M. Butrymuvnos), visiškai nekreiptas dėmesys į pačių pilkapių struktūrą, o stengtasi daugiau surinkti radinių. Žr. E. Majewski, Kurhany w Pakalniszkach w pow. Poniewieskim, zbadane przez. M. Butrymównę, — Swiatowit II, Warszawa, 1900, str. 92—103.

³ Отчет Императорской Археологической комиссии за 1908 и 1910 годы. С. Петербург, 1913, стр. 170; Lietuvių Tauta, V., 1936, 119 psl.; Краткие Сообщения, XXXVI, стр. 61.

⁴ Tyrinėjimų duomenys yra Kauno Valstybiniame M.-K. Čiurlionio vardo Dailės muziejuje.

Visiems šiems pilkapiams yra būdingi kolektyviniai griautiniai palaidojimai: kapų skaičius pilkapyje svyruoja nuo 2 iki 8.

Patys vėlyviausi šiaurės vidurio Lietuvoje yra Raginėnų pilkapiai. Atskiros pilkapių grupės vakarų Lietuvoje išnyksta mūsų eros riboje, o šiaurės vidurio Lietuvoje III-jame m. e. amžiuje. Ir tik atskirais atvejais šioje Lietuvos dalyje dar mirusieji laidojami pilkapiuose, kaip, pvz., Raginėnuose. Aplamai, apie I-jo m. e. tūkstantmečio vidurį vakarų, vidurio ir šiaurės vidurio Lietuvoje įsivyrąja jau viena ir pagrindinė laidojimo forma — plokštiniai kapinynai, kurie visam laikui pakeitė šiose vietovėse anksčiau praktikuotus pilkapius.

Rytiniuose Lietuvos rajonuose susiduriame su priešingu reiškiniu: pradedant I-jo m. e. tūkstantmečio viduriu čia vis labiau įsigali paprotys laidoti mirusiuosius pilkapiuose. Kokia yra buvusi laidojimo forma rytų Lietuvoje pačiais pirmaisiais mūsų eros amžiais, tuo tarpu negalima tiksliai nustatyti, nes ligi šiol neturime tyrinėtų to laikotarpio laidojimo paminklų, ir apie juos beveik nieko nežinome. Nuo IV-jo m. e. amžiaus jau pradedame susidurti su pilkapiais, kurie ir lieka toje Lietuvos dalyje pagrindinė laidojimo forma iki pat XIII a.

Rytų Lietuvos pilkapiai pasižymi kai kuriais skirtingais bruožais, palyginus su pilkapiais vakarų, vidurio ir šiaurės vidurio Lietuvoje: jie turi savitą vidaus struktūrą, skirtingą kapo įrengimą pilkapyje ir t. t. Pagrindinė to priežastis yra chronologinis vienos ir kitos srities pilkapių skirtumas. Tačiau žymų vaidmenį čia bus suvaidinusi ir ta aplinkybė, kad rytų Lietuvos gyventojų tiesioginiai kaimynai buvo rytų slavų gentys, kurios mirusiuosius laidėjo taip pat pilkapiuose. Pastarasis reiškinys kaip tik ir turėjo apspręsti tą faktą, kad rytų Lietuvoje pilkapiai, kaip pagrindinė laidojimo forma, išlieka visą geležies amžių.

Kalbant apie pačius ankstyvuosius rytų Lietuvos pilkapius, iš jų reikia išskirti Rokiškio rajone 1939 m. tyrinėtus P i l i a k a l n i o, K u o k š i ų ir V a i n e i k i ų pilkapius¹. Savo struktūra ir kapų įrengimu jie analogiškai vidurio Lietuvoje tyrinėtiems pilkapiams. Visi jie turėjo aplink pagrindą akmenų vainikus ir kolektyvinius griautinius palaidojimus pilkapio pagrinde. Pagal rastąsias įkapes, pilkapiai datuoti III—V m. e. amžiumi.

¹ Tyrinėjimų dienoraščiai ir medžiaga yra Kauno Valstybiniame M.-K. Čiurlionio vardo Dailės muziejuje.

Iš rytų Lietuvos ankstyvųjų pilkapių, datuojamų IV—V m. e. amžiumi pažymėtini: XIX a. pabaigoje F. V. Pokrovskio tyrinėti Miežonių pilkapiai (Švenčionių raj.)¹, 1937 m. tyrinėtas Skineikių pilkapis (Dusetų raj.)², iš dalies kai kurie Antazarės pilkapiai (pilk. Nr 1, 6) (Švenčionių raj.)³ ir ypač esantieji pačioje vakarinėje šios srities dalyje pilkapiai, tyrinėti 1954—1955 m. Migonyse, prie Kruonio⁴. Išorės atžvilgiu ankstyvieji rytų Lietuvos pilkapiai kokių nors žymesnių skirtumų neturi, tačiau juos skiria nuo vienalaikių kitų pilkapių kapo įrengimas, būtent: visiems šiems pilkapiams yra būdingas griautinis laidojimo būdas duobėje po pilkapio pagrindu. Be to, dažniausiai susiduriama su vienu palaidojimu pačiame pilkapio centre.

Visi šie pilkapiai turi taip pat akmenų vainikus apie pagrindą. Kartais tie vainikai būna gana sudėtingi. Ypač šiuo atveju yra būdingi Migonių pilkapiai; kai kurie iš jų turėję net po du akmenų vainikus: išorinį, juosiantį sampilą jo pagrinde, ir vidinį, mažesnį, esantį jau pačiame sampile. Tačiau akmenų vainikai, ypač vidiniai, nebuvo tvarkingai kraunami (53 ir 54 pav.).

Ir vėlesnieji rytų Lietuvos pilkapiai, datuojami VI—VIII-ju m. e. amžiumi, labai panašūs savo išore, iš dalies ir vidaus struktūra, į ankstesnius pilkapius. Jie vis dar būdavo apdedami akmenų vainiku apie sampilą pagrindą, o kartais dar taip pat turi ir vidinius netvarkingus akmenų vainikus pačiame sampile. Būdingas pavyzdys — 1952—1953 m. tyrinėti Počkaluokos pilkapiai (Nemenčinės raj.)⁵. Tyrinėjant Nemenčinės piliakalnį, drauge buvo tyrinėta ir pilkapių grupė, esanti apie 2 km į šiaurės vakarus nuo piliakalnio. Iš viso čia buvo ištirti 4 pilkapiai. Ypač gerai buvo išlikęs pilkapis Nr. 18 (55 pav.). Jis buvęs 1,2 m aukščio ir 19 m skersmens. Sampilo pagrinde jau išorėje buvo matyti nepaprastai stambūs akmenys, kurie sudarė išorinio vainiko dalį. Sampilo viduje atidengtas antras vainikas, krautas labai netvarkingai iš mažų akmenų (56 pav.). Šio akmenų vainiko viduje buvo atidengti 4 degintiniai kapai, datuoti VI—VIII m. e. amžiumi pagal juose

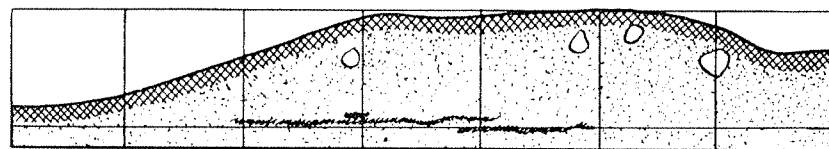
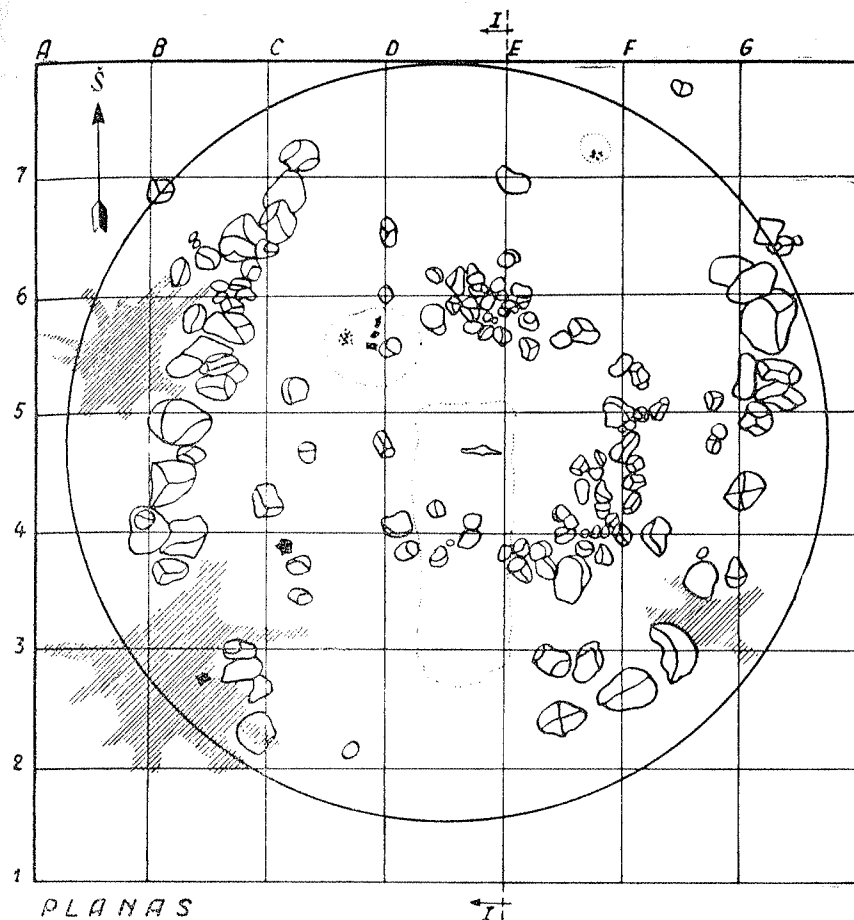
¹ Труды IX-го археологического съезда в Вильне 1893, Москва, 1897, т. II, стр. 136—196.

² Tyrinėjimų duomenys yra Kauno Valstybiniame M.-K. Čiurlionio vardo Dailės muziejuje.

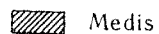

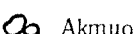
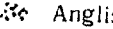

³ Труды IX-го археологического съезда, т. II, стр. 164—168.

⁴ Tyrinėjimų duomenys yra Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto Archeologijos-etnografijos katedroje.

⁵ Tyrinėjimų duomenys yra LTSR MA Istorijos institute.

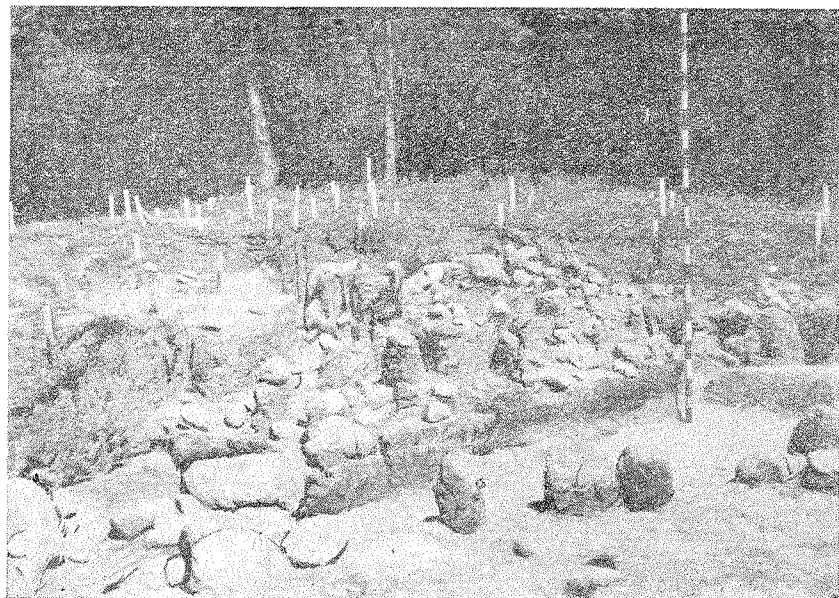
PIŪVIS I—I

 Medis
  Velėna
  Smėlis
  Akmuo
 Anglis
 Molio juosta
 Sukė

53, 54. Pilkapio 14 atidengtų akmenų vainikų ir skersinio piūvio planas.

55. Počkaluvka. Pilkapis 18 paruoštas tyrinėjimams.

56. Počkaluvka. Pilkapyje akmenų vainikai.

57. Počkaluvka. Pilkapis 18, degintinis kapas Nr. 3.

rastus tokius radinius: žalvarinę ankstyvąją balnelinę antkaklę, geležinius įtveriamuosius ietigalius, žalvarines kiek praplatintais galais apyrankes ir kt. (57 pav.).

Faktiškai šie vėlesnieji pilkapiai daugiausia skiriasi kapo įrengimu. Nuo VI-jo m. e. amžiaus, paplitus mirusiųjų deginimo papročiiui rytų Lietuvoje, degintiniai kapai paprastai jau būdavo įrengiami ant žemės arba net pačiame sampile po kelis kiekviename pilkapyje. Degintinių kapų skaičius to meto pilkapiuose svyruoja nuo 2 iki 5. Tai randame Karmazinuose (Vilniaus raj.)¹, Kurhanuose (Trakų raj.)², daugumoje Boravų (Švenčionių raj.)³, kai kuriuose ankstyvuosiuose Pamusio (Daugų raj.)⁴ ir kt. pilkapiuose.

Nuo IX-jo m. e. amžiaus pilkapių išorė kiek pasikeitė. Visų pirma išnyksta akmenų vainikas apie sampilo pagrindą. Taip pat neap-

¹ 1933 m. čia buvo atidengti 43 pilkapiai, žr. *M. Cehak-Holubowiczowa, Zabytki archeologiczne województwa Wileńskiego i Nowogródzkiego*, Wilno, 1936.

² 1951 m. čia buvo tyrinėti 4 pilkapiai. Tyrinėjimų duomenys yra LTSR MA Istorijos institute.

³ Žr. *Ф. В. Покровский, К исследованию...*, т. II, Москва, 1897.

⁴ Žr. *W. Szukiewicz, Kurhany ciałopalne w Pomusiu. — Światowit II, 1900, str. 3—17.*

tinkami akmenų kroviniai pačiame pilkapiu sampile. Tuo metu susiduriame su visai priešingu reiškiniu, būtent, labai dažnai pastebimi aplink pilkapį apkasti grioviai. Kartais toks griovys juosia sampilą, bet dažniau susiduriama su apkastais grioviais iš dviejų ar keturių pusių. Šitokie pilkapiai su apkastais grioviais yra būdingi visam ankstyvojo feodalizmo laikotarpiui ir buvo naudojami iki pat pilkapių išnykimo XIII-me amžiuje.

Pilkapių apkasimas grioviais kartais pakeičia net jų formą, ypač sampilo pagrindą, pvz., susiduriama su to meto pilkapiais, kurių pagrindas yra lyg keturkampio formos. Apie šios rūšies pilkapius, tyrinėtus Lintupyje ir Tverečiuje, kalba XIX a. pabaigos rytų Lietuvos pilkapių tyrinėtojas F. V. Pokrovskis¹. Apkasus pilkapį iš keturių pusių, faktiškai ir gaunamas keturkampis jo pagrindas. Tačiau šie reiškiniai yra atskiri. Didžiausią pilkapių dalį ir toliau sudaro apskritos formos, kiek suplotu viršumi pilkapiai. Būdingi šio laikotarpio pilkapiai, be minėtųjų, yra Šveicarijose (Vilniaus raj.)², Peršiuokštuose (Švenčionių raj.)³, Pamusyje (Daugų raj.)⁴, Bevandeniške (Trakų raj.)⁵, Dovainonyse, Kapitoniškėse (abu Kaišiadorių raj.)⁶, Lapušiške (Dūkšto raj.)⁷, Didžiuliuose (Šalčininkų raj.)⁸ ir kt. vietovėse⁹.

Visiems jiems yra būdingi degintiniai palaidojimai, kurie įrenjami paprastai ant žemės arba pačiame sampile iškastoje duo-

¹ Žr. Ф. В. Покровский, К исследованию..., т. II, стр. 140.

² Žr. Ф. В. Покровский, Курганы на границе современной Литвы и Белоруссии. Труды IX-го археологического съезда, т. I, стр. 215—220.

³ Žr. Ф. В. Покровский, К исследованию..., т. II, стр. 158—163.

⁴ Žr. W. Szukiewicz, Kurhany ciałopalne w Pomusiu. — Światowit II, 1900, str. 3.

⁵ 1934 m. ir 1937 m. ištirti 7 pilkapiai; 1955 m. čia vykdęs tyrinėjimus Trakų muziejus perkasė 3 pilkapius.

⁶ Dovainonių II pilkapiai buvo tyrinėti 1932 m. ir 1953 m. Buržuazinio laikotarpio tyrinėjimų duomenys yra Kauno Valstybiniam M.-K. Čiurlionio vardo Dailės muziejuje; tarybinio laikotarpio tyrinėjimų duomenys — Vilniuje, LTSR MA Istorijos institute. Kapitoniškių pilkapiai tyrinėti 1953 m. ir 1954 m. Tyrinėjimų duomenys yra LTSR MA Istorijos institute.

⁷ Žr. Lietuvos Tauta, I d., 3 kn., 314—324 psl.

⁸ 1951 metais ištirti 7 pilkapiai. Tyrinėjimų duomenys yra LTSR MA Istorijos institute.

⁹ Smulkesnį rytų Lietuvos tyrinėtų pilkapių sąrašą žr. R. Volkaitės-Kulikauskienės kand. disertacijoje „Medžiaginė Lietuvos gyventojų kultūra IX—XII a.“, Vilnius, 1950, mašinraštis; A. Tautavičiaus kand. disertacijoje „Rytų Lietuva I-me m. e. tūkstantmetyje“, Vilnius, 1954, mašinraštis.

butėje. Dar kartais susiduriame su keliais palaidojimais viename pilkapyje, tačiau dažniausiai su vienu—dviem kapais. Kapų sumažėjimas atskirame pilkapyje buvo pagrindinė pilkapių skaičiaus padidėjimo priežastis pilkapyne. Šiuo metu susiduriame su žymiai didesėmis pilkapių grupėmis, negu ankstesniais laikotarpiais. Pavyzdžiui, Pamusio pilkapyne priskaičiuojama iki 100 pilkapių, Lapušiške, Kapitoniškėse — iki 50 ir pan. Mirusieji buvo deginami kaip ir anksčiau už pilkapio ribų, tačiau II-jo tūkstantmečio pradžioje deginami pačiame pilkapyje. Tai aiškiai rodo kai kurie Šveicarijų ir Didžiulių tyrinėti pilkapiai.

Kapų rūšys

Apibūdinami atskiras laidojimo paminklų rūšis, matėme, kad nepriklausomai nuo jų išorinio skirtingumo ir plokštiniuose kapinyuose, ir pilkapyuose susiduriame su dvejopais kapais: griautiniais arba nedegintiniais ir degintais kapais.

Jau pats kapo pavadinimas nusako palaidojimo pobūdį priklausomai nuo to, ar mirusysis buvo deginamas, ar ne. Nedegintiniai kapai kartais dar vadinami griautiniais dėl to, kad tyrinėjimų metu paprastai susiduriama su geriau ar prasčiau išlikusiais griaučiais. Griaučių stovis priklauso nuo žemėje esančių cheminių savybių: palankiomis sąlygomis griaučiai išlieka šimtus tūkstančių metų, o nepalankiomis — sunyksta per kelis šimtmečius.

Atskirais laikotarpiais ir atskiruose Lietuvos rajonuose mirusieji buvo laidojami nevienodai: neolite ir senajame žalvario a. mirusieji nedeginami, naujajame žalvario ir ankstyvajame geležies a. jie jau deginami, o mūsų eros riboje vėl įsigali paprotys laidoti mirusiuosius nedegintus. Prie mirusiųjų deginimo grįžtama apie m. e. tūkstantmečio vidurį, pradžioje rytų ir iš dalies vidurio Lietuvoje. Tuo pačiu metu vakarų, didelė dalis vidurio ir šiaurės vidurio Lietuvos gyventojų mirusiuosius dar ir toliau tebelaidojo nedegintus. Tačiau rytų Lietuvoje įsigalėjęs paprotys mirusiuosius deginti pamažu pereina į vidurio Lietuvą ir palaiptinui į vakarinius Lietuvos rajonus. VI—VII m. e. a. su degintiniais kapais jau susiduriama vidurio Lietuvoje, o nuo IX-jo m. e. amžiaus ir vakarų Lietuvoje. Aplamai imant, IX—XII a. mirusiųjų deginimas jau praktikuojamas beveik visoje Lietuvoje. Tiesa, kai kuriuose vakariniuose ir šiaurės vidurio Lietuvos rajonuose dar tebepraktikuojama

mirusiųosius laidoti nedegintus, tačiau ir čia kiekviename šimtme-tyje kūnų deginimo paprotys vis labiau įsigali. Rašytinės istorijos laikų pradžioje visa Lietuva mirusiųosius degino. Šį reiškinį užfiksa-vo ir daugelis rašytinių šaltinių, kurie šį pagonišką lietuvių-prūsų paprotį ypač pabrėžia. Antai, Dusburgas, kalbėdamas apie prūsų pa-pročius, šitaip rašo: „Prūsai tikėjo kūno prisikėlimą, žinoma, ne taip, kaip dera. Jie mat tikėjo, kad kas šiame gyvenime yra buvęs kil-mingas, ar nekilmingas, turtingas ar vargšas, galingas ar bejėgis, toks ir bus prisikėlęs būsimame gyvenime. Dėl to atsitikdavę, kad drauge su mirusiu kilminguoju sudegindavę jo ginklus, arklius, tarnus ir tarnaites, drabužius, medžioklinius šunis, plėšriuosius paukščius ir visa kita kariška. Su nekilmingaisiais sudegindavo drauge jo kasdienio darbo reikmenis. Jie tikėjo, kad sudeginti daiktai drauge prisikelsią ir savo savininkams senu papratimu tarnau-sią“¹. O Christburgo sutartyje (1249 m.) yra įrašytas nuostatas, kuriuo prūsai pasižada, kad nei jie patys, nei jų palikuonys miru-siųjų nedegins ir nelaidos drauge su žirgais ar su žmonėmis, su ginklais, drabužiais ar kitokiais brangiais daiktais, nei laikysis kitokių pagoniškų papročių, bet savo mirusiųosius laidos krikščio-nišku būdu bažnyčios kapinėse, o ne šalia jų². Nors krikščionybės skelbėjai jėga vertė atsisakyti pagoniškų papročių, lietuviai dar ilgą laiką savo mirusiųosius degino. Senu pagonišku papročiu buvo sudeginti Lietuvos kunigaikščių Algirdo ir Kęstučio palaikai. Her-manas de Vartberge šitaip aprašo Algirdo laidotuves: „Algirdas, didysis Lietuvos kunigaikštis, miręs 1377 m. vasarą, buvo iškil-mingai sudegintas drauge su įvairiais daiktais ir aštuoniolika karo žirgų“³. Apie Kęstučio laidotuves 1382 m. suteikia žinių Vygandas Marburgietis: „Jo kūnas Skirgailos buvo atgabentas į Vilnių ir jų pagonišku papročiu sudegintas į pelenus su šarvais, drabužiais, geriausiais arkliais ir medžioklės šunimis“⁴.

Šitokį laidojimo papročių nevienodumą ir kaitaliojimąsi ap-sprendė visų pirma pasikeitimai ekonomikoje atskirais laikotarpiais ir to pasekmėje atsiradę nauji visuomeniniai reiškiniai, iš dalies gentiniai atskirų sričių savitumai, o iš dalies ir išoriniai faktoriai. Būdingas pavyzdys — mirusiųjų deginimo papročių išplitimas I-jo

¹ Dusburgas, „Prūsų žemės kronika“, vertimo į lietuvių kalbą rankraštis. LTSR MA Istorijos institutas, b. Nr. 41, 54 psl.

² Zr. P. Pakarklis, Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai, 1948, 240 psl.

³ Scriptorum Rerum Prussicarum, II t., 113 psl.

⁴ Ten pat, 620—621 psl.

tūkstantmečio antroje pusėje ir II-jo tūkstantmečio pradžioje. Mi-rusiųjų deginimas I-jo m. e. tūkstantmečio viduryje pirmiausia pasirodo rytų Lietuvoje. Ji buvo tiesioginėje kaimynystėje su rytų slavais, kurie savo mirusiųosius visą laiką degino. Tačiau iš kitos pusės, kūnų deginimo papročio laipsniškas įsigalėjimas eina be-veik drauge su gimininės santvarkos irimu ir klasinės visuomenės augimu Lietuvoje. Pagaliau jo įsigalėjimas II-jo m. e. tūkstant-mečio pradžioje visoje Lietuvoje yra traktuojamas kaip lietuvių tautybės formavimosi pradžios atspindys¹.

Pasikeitimai laidosenos papročiuose apsprendė atskirais laiko-tarpiais ir atskirose Lietuvos srityse kapo formą.

Griautiniai kapai. Neolite, arba naujajame akmens amžiuje, mirusieji dažniausiai buvo laidojami pritrauktais keliais, paguldyti ant šono (Kuršių Neringa). Taip laidojama būdavo, veikiausiai, iš baimės mirusiajam, kad jis negrįžtų pas gyvuosius. Šitoks laidojimo būdas pastebėtas ir kai kurių primityviųjų tau-telių tarpe. Tačiau tuo pačiu metu aptinkami kapai, kuriuose miru-sieji laidoti aukštiekninkai, ištiestoje padėtyje (Laukupėnai). Ir prie vienių, ir prie kitų griaučių paprastai aptinkamas akmeninis kir-vis bei molinis, dažniausiai virveliniu raštu papuoštas, puodas mirusiojo galvos srityje.

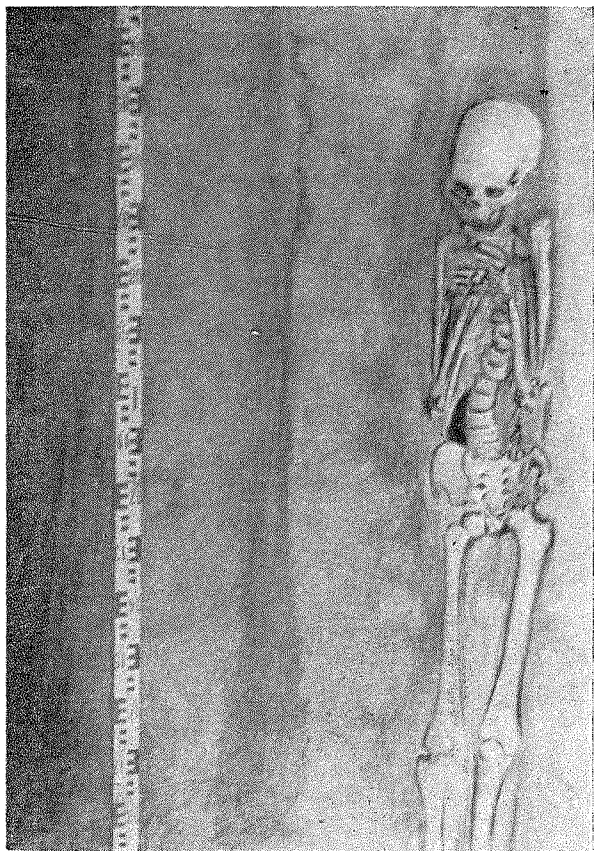
Nuo pirmųjų m. e. amžių mirusieji laidojami aukštiekninkai iš-tiestoje padėtyje nuo 0,5 m iki 1,5 m gilumo duobėse ir jau gana dažnai skobtiniuose ažuoliniuose karstuose. Patys karstai yra su-nykę, bet jų buvimą aiškiai rodo tyrinėjimų metu atidengiami labai suspausti griaučiai ir kartais gana aiškiai pastebimi buvusio kar-sto kontūrai, išsiskiriant žemėje skirtinga spalva. Jau Sargėnų plokštiniame kapinyne prie Kauno², kuriame buvo rasti būdingi II-jo m. e. amžiaus pabaigos ir III-jo m. e. amžiaus pradžios palaidojimai, susiduriame su palaidojimais karstuose. Karstų lie-kanos buvo pastebėtos ir kituose vienalaikiuose ar kiek vėlesniuose vidurio Lietuvos kapinyuose, kaip antai: griautiniame plokšti-niame kapinyne S e r e d ž i u j e, datuojamame III—IV m. e. amžiumi³ (58 pav.), U p y t ė j e — III—V m. e. a.⁴, taip pat ir

¹ Zr. R. Volkaitė-Kulikauskienė, Medžiaginė Lietuvos gyventojų kultūra IX—XII amž., Vilnius, 1950, mašinraštis, 208 psl.

² Tyrinėjimų duomenys yra Kauno Valstybiniame M.-K. Ciurlionio vardo Dailės muziejuje.

³ Ten pat.

⁴ Ten pat.

58. Seredžius. Griautinis kapas 28. Mirusysis palaidotas skobtiniame karste.

vakarų Lietuvos to meto kapinynuose — Rū d a i č i u o s e (Kretingos raj.)¹, Senkuose, Kurmaičiuose ir kt. Pastebėtina, kad Upytėje kape Nr. 8, Veršvuose kape Nr. 45 ir Seredžiuje kape Nr. 30 buvo atsekti jau aiškūs lentinių karstų pėdsakai.

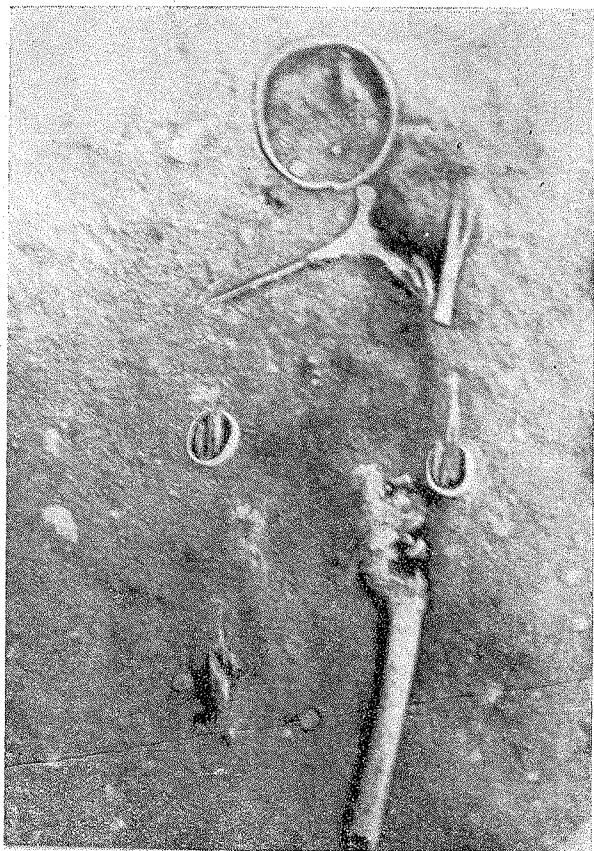
Būdingas reiškinys vidurio Lietuvos griautiniams palaidojimams yra tas, kad prie griaučių paprastai randama po kelis akmenis, padėtus iš abiejų pusių. Tokių akmenų būna 2, 4, 6 ir net 8. Jie dedami gale galvos, gale kojų ir juosmens srityje (59 pav.). Su jais susidurta visuose minėtuose kapinynuose, be to, Veršvuose prie Kauno ir net kiek vėlesniame Eigulių kapinyne, kuriame buvo rasta daug radinių iš V—VI m. e. amžių. Įdomu pa-

¹ Kapuose Nr. 47, 50, 59, 64.

59. Sargėnai. Griautinis kapas su padėtais akmenimis gale galvos.

stebėti, kad analogiškai išdėlioti akmenys buvo aptikti ir minėtuose Vizdergių bei Sandrausiškių pilkapiuose. Vadinas, šis reiškinys yra bendras daugumai griautinių palaidojimų, datuojamų I-ojo m. e. tūkstantmečio pirmąja puse, nepriklausomai nuo paminklo išorinių savybių. Ligi šiol šios rūšies kapai buvo laikomi būdingi išimtinai vidurio Lietuvai, tačiau, 1951 m., tyrinėjant Kurmaičių II—III m. e. amžių plokštinių kapinyną, buvo susidurta su analogišku reiškiniu. Kai kurie tyrinėtojai yra tos nuomonės, kad akmenys buvo dedami skobtiniams karstams prilaikyti, tačiau reikia pastebėti, kad I-jo tūkstantmečio antros pusės griautiniuose kapuose, nežiūrint į tai, kad juose irgi susiduriama su skobtiniais karstais, akmenys jau nebeaptinkami. Taip pat ryškus pavyzdys 1948—1949 m. tyrinėtas Linksmučių plokštinis

60. Godeliai (Salantų raj.). Kapas Nr. 3.

griautinis kapinynas (Pakruojo raj.)¹, kuriame buvo tyrinėti VII—X a. kapai. Jame buvo aptiktos aiškių skobtinių karstų žymės, bet akmenų tuose kapuose nepastebėta. Taip pat ir daugelyje to meto ir kiek vėlesniuose vakarų Lietuvos plokštiniuose kapinyuose, kaip Laiviuose (Salantų raj.), Ginteliškėje (Salantų raj.), Lazdininkuose (Kretingos raj.), Pryšmančiuose (Kretingos raj.) prie griaučių nebuvo surasta akmenų, nors mirusieji daugiausia buvo laidojami skobtiniuose karstuose.

Prie griaučių paprastai aptinkamos įkapės, kurios atskirais laikotarpiais ir atskirose srityse būdavo dedamos nevienodai. Tai

¹ R. Volkaitė-Kulikauskienė, Linksmučių (Pakruojaus raj.) kapinyno 1948 m. tyrinėjimų duomenys. — LTSR MA Istorijos instituto Mokslo Darbai, Vilnius, 1950, I t., 279—314 psl.

61. Reketė. Vyro kapas Nr. 16. Būdingas vakariniams Lietuvos rajonams įkapių išdėstymas.

daugiausia liečia darbo įrankius, ginklus ar buitinius reikmenis, nes papuošalai visuose kapuose yra randami pagal savo paskirtį, būtent: antkaklės ant kaklo, apyrankės ant rankų, krūtinės papuošalai — krūtinės ląstos srityje ir pan. (60 pav.). Vakarų Lietuvoje susiduriame su labai gausiomis ir įvairiomis įkapėmis, kurios visą geležies amžių į kapą buvo dedamos viena ir ta pačia tvarka, būdinga tik šiai vietai: visi darbo įrankiai ir buitiniai reikmenys čia aptinkami visada galvūgalyje (61 pav.), ginklai, ypač ietys, dedamos šone taip, kad jų viršūnės — ietigaliai aptinkami drauge su kitomis įkapėmis galvos srityje. Ši tradicija čia buvo taip įsivyravusi, kad net pradėjus deginti mirusiuosius, įkapės ir toliau būdavo išdėstomos visame karste lygiai ta pačia tvarka, kaip prie nedeginto mirusiojo.

Vidurio ir šiaurės vidurio Lietuvoje griautiniuose kapuose nepastebėta tokia griežta įkapių išdėstymo tvarka, nors ir laikomasi tam tikro vienodumo. Pavyzdžiui, ietys dedamos taip pat šone, dažniau dešinėje pusėje, jų viršūnės paprastai būna galvos srityje, tačiau IX—X-jo amžių Paluknio (Raseinių raj.) kapinyne kartais ietys būdavo dedamos ir viršūnėmis kojų link¹.

Taip pat nevienoda atskirose vietose ir atskirais laikotarpiais buvusi laidojimo kryptis, kuri ypač pastebima griautiniuose kapuose. Pastebėta, kad daugiausia vyrauja vakarų ir šiaurės vakarų laidojimo kryptis. Būdinga, kad vyrai ir moterys daugelyje atvejų laidjami priešingomis kryptimis. Pavyzdžiui, Sargėnų, Veršvų ir kituose kapinyuose vyrai laidjami vakarų, moterys — rytų kryptimi. Linksmučiuose susiduriama su priešingu reiškiniu: vyrai laidjami pietryčių 150° kryptimi, moterys 340° šiaurės vakarų kryptimi. Taip pat ir Pryšmančiuose vyrai laidjami galvomis į pietus, moterys — šiaurės kryptimi, o kartais jokios vienos krypties nesilaikyta. Tai ypač pastebėta Upytės bei Eigulių II kapinyuose, tačiau jau vėlyvajame geležies amžiuje (IX—XII m. e. a.) tame pačiame kapinyne paprastai laikomasi vienos krypties. Sakysime, Ginteliškės, Kiauleikių kapinyuose visi palaidoti į šiaurės vakarus, o Laiviuose — visi į pietryčius (PR 140°—150°). Laidojimo kryptis gali būti atsekama net tais atvejais, kai griaučiai visai sunykę. Iš dalies tai galima padaryti pagal įkapių išsidėstymą kape, o jei jų nėra, laidojimo kryptis nustatoma cheminiu būdu.

Pradedant pirmaisiais m. e. amžiais, plokštiniuose kapinyuose neretai susiduriama su dvigubais, trigubais ir net keturgubais griautiniais kapais. Tai reiškia, kad vienu metu į tą pačią duobę buvo palaidoti du, kartais trys ir net daugiau mirusiųjų. Keturi mirusieji palaidoti vienoje duobėje buvo aptikti 1940 m. tyrinėjant Kurmaičių III—IV m. e. amžių plokštinį kapinyną. 3 m pločio, 2,8 m ilgio ir 1,2 m gylio duobėje buvo atidengti 4 labai sunykę griaučiai, prie kurių išlikusios gana gausios įkapės (kapai Nr. 10, 11, 12 ir 13). Griaučiai vieni nuo kitų vidutiniškai buvo 30 cm atstumu. Mirusieji buvo palaidoti skobtiniuose karsuose. Didesnis palaidojimų skaičius viename kape yra retesnis reiškinys, tačiau su dvigubais kapais susiduriama labai dažnai. Ypač didelis dvigubų kapų skaičius yra žinomas Upytės ka-

¹ Zr. T. Dowgird, Melžyn-kapas pod Jasnogórką. — Pamiętnik Fizyograficzny, t. VI, 1886, str. 18—27, t. VII, 1887, str. 3—28.

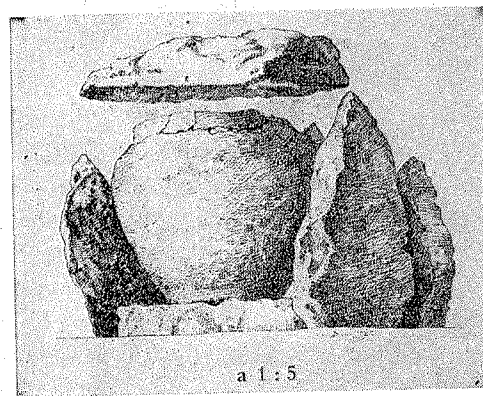
pinyne. Patraukia dėmesį kapas Nr. 7, kuriame susidurta su vyro ir moters griaučiais. Prie moters griaučių išlikę gausūs ir turtingi papuošalai, prie vyro griaučių nebuvo jokių įkapių (62 pav.). Kape Nr. 6 buvo atidengti vyro ir moters griaučiai, gulį kabo duobėje priešingomis kryptimis. Be to, čia buvo susidurta ir su tokiais kapais, kuriuose buvo palaidoti moteris ir vaikas, du vaikai, dvi moterys ir t. t. Iš būdingesnių šios rūšies palaidojimų paminėtinas dvigubas kapas Veršvuose, kuris panašus į Upytės kapą Nr. 7. Ir čia moters kapas pasižymėjo įkapių gausumu, o prie vyro griaučių tebuvo rastas tik vienas geležinis įmovinis kirvis. Veikiausiai, moterys čia buvo palaidotos su savo tarnais ar vergais, dėl to prie vyrų griaučių beveik nerasta įkapių. Kitais atvejais tokie dvigubi ar net keturgubi kapai gali būti aiškinami, kaip likimo draugų palaidojimai.

Visuose griautiniuose kapuose visais laikais susiduriame su smulkiais, kartais ir stambesniais angliukais. Tai yra, greičiausiai, vykusių laidojimo metu apeigų liekana.

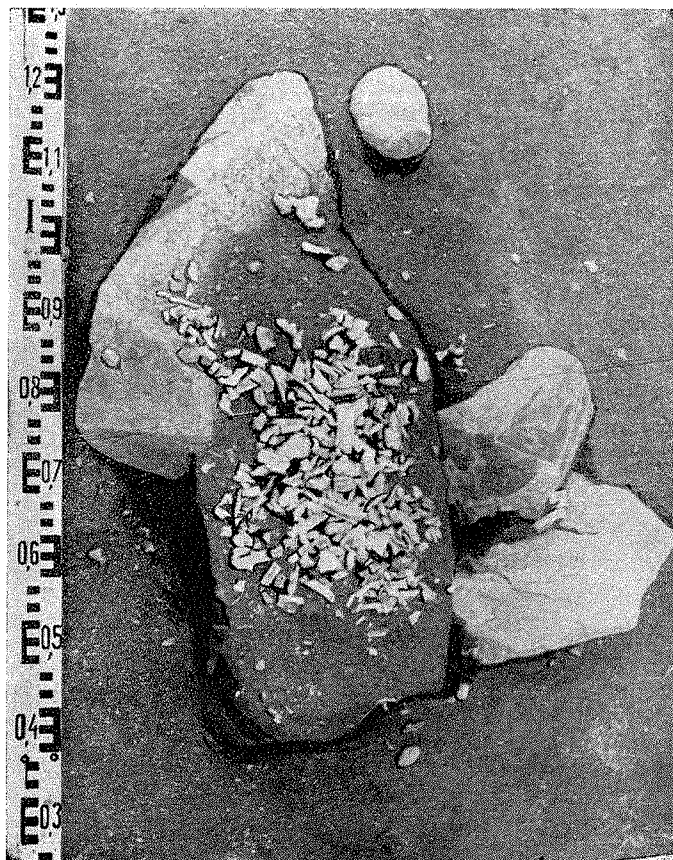
Degintiniai kapai. Degintinį kapą paprastai sudaro laužo liekanos, sudeginus mirusįjį, būtent: galutinai nesudegę kaulai, pelenai, anglys ir daugiau ar mažiau nuo ugnies sunaikintos įkapės. Mirusysis daugiausia buvo deginamas laužavietėje už kapinyno ribų, iš kur laužo likučiai būdavo pernešami į kapą. Pats degintinis kapas atskirais laikotarpiais

62. Upytė. Dvigubas vyro ir moters kapas Nr. 7.

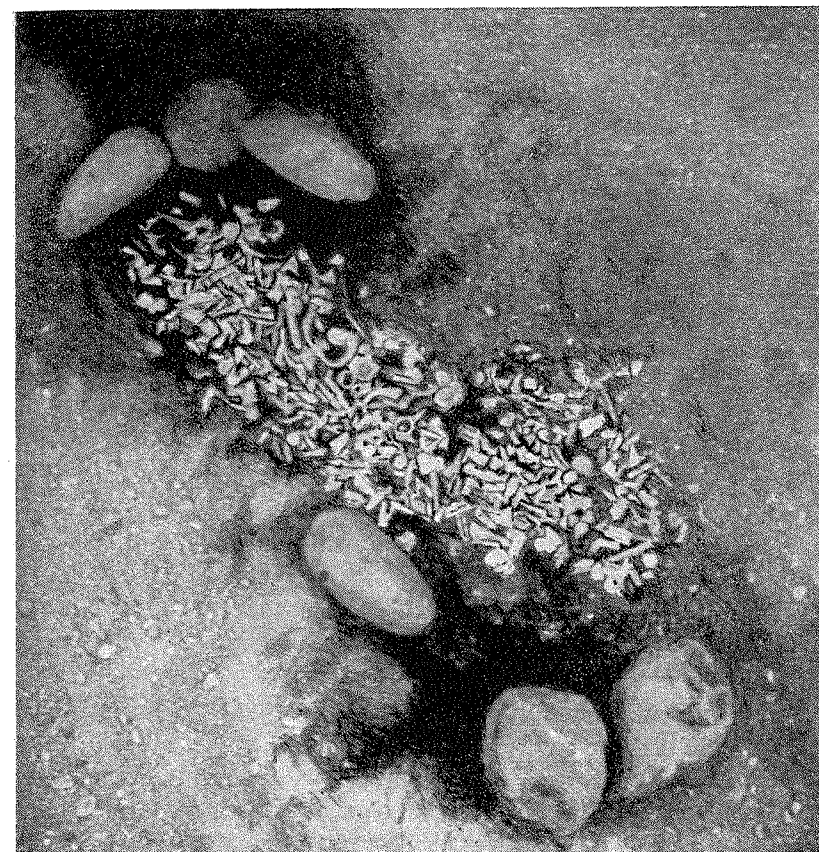

63. Mišeikiai. Degintinis kapas įrengtas urnoje, apstatytoje akmenimis.

64. Kurmaičiai. Degintinis kapas Nr. 2 pilkapyje V. 1950 metų tyrinėjimai.

įrengiamas nevienodai: ankstyvieji degintiniai kapai iš naujojo žalvario amžiaus ir ankstyvojo geležies amžiaus, žinomi iš vakarinių Lietuvos rajonų pilkapių (žr. 65 psl.), dažniausiai būdavo įrengiami urnoje — moliniame gana prastos kokybės, silpnai išdegtame puode, į kurį ir būdavo supilami laužo likučiai. Tokia urna būdavo įstatoma į žemėje iškastą duobutę ir kartais dar apdedama iš visų pusių akmenimis (63 pav.). Tačiau tuo pačiu metu ir tuose pačiuose pilkapiuose susiduriama su degintiniais kapais, įrengtais tiesiog žemėje iškastoje duobutėje, į kurią buvo supilami laužo likučiai (64 pav.). Pastarieji degintiniai kapai gana plačiai praktikuojami vėlesniais, jau mūsų eros laikais, ypač iš naujo įsigalėjus mirusiųjų deginimo

65. Veršvai. Degintinis kapas Nr. 26.

papročiui I-ojo tūkstantmečio viduryje ir jo antroje pusėje. Su tokiais degintiniais kapais susiduriame plokštiniuose vidurio Lietuvos kapinyuose, kaip Eigulių II, Veršvų ir kt. (65 pav.), bei rytų Lietuvos pilkapiuose — Kurhanų, Boravo, Karmazinių, Počkaluvkos ir kt. Jie taip pat sudaro pagrindinę ir didžiausią degintinių kapų dalį I-jo m. e. tūkstantmečio pabaigos, II-jo tūkstantmečio pradžios kapinyuose, kai mirusiųjų deginimo paprotys vyrauja visoje Lietuvoje (66 pav.). Plokštiniuose kapinyuose tokie degintiniai kapai aptinkami dubens pavidalo įvairaus dydžio ir gylio duobutėse. Vidutinis duobučių skersmuo — 0,5—0,8 m ir gylis 0,5—1 m. Jos ne visada taisyklingų formų, tačiau daugiau ar mažiau apvalios. Pilkapiuose duobutės būdavo kasamos tik tais atvejais, jei kapas

būdavo įrengiamas pačiame sampile. Degintiniai kapai, esą pilkapio pagrinde, dažniausiai būdavo supilami tiesiog ant žemės į nedidelę krūvelę (67 pav.), o po to supilamas pilkapio sampilas.

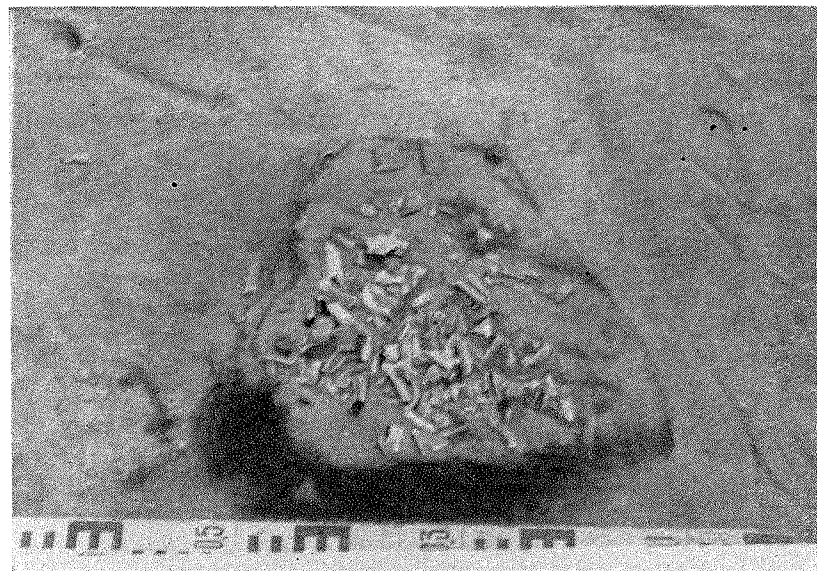
66. Ruseiniai. Degintinis kapas Nr. 23.

Toks degintinis kapas labai dažnai būdavo užmetamas vienu didesniu ar keliais mažesniais akmenimis.

Be šios pagrindinės ir visą laiką vyraujančios degintinių kapų formos, tyrinėjimų metu susidurta ir su įvairesniais degintiniais kapais. Tas įvairumas paprastai reiškiasi arba mirusiųjų deginimo papročio įsigalėjimo pradžioje, arba jam išnykstant. Savaimingi degintiniai kapai, tyrinėti Kurmaičiuose, datuojami paskutiniaisiais dviem šimtmečiais pr. m. e. ir pirmuoju m. e. amžiumi. Laužo likučiai čia būdavo išbarstomi visame plote, apdėtame keliaaukščiu

akmenų vainiku. II-ame m. e. amžiuje tokiuose akmenimis apdėtuose kapuose pradėta mirusiųosius laidoti jau nedegintus.

Tačiau patys įvairiausi degintiniai kapai yra iš I-ojo m. e. tūkstantmečio pabaigos, kai vakariniuose Lietuvos rajonuose vėl kito laidojimo papročiai ir nuo griautinio laidojimo būdo pereinama prie mirusiųjų deginimo. Visų pirma, čia paminėtini tokie degintiniai kapai, kuriuose sudeginto mirusiojo likučiai buvo supilami į didžiulį karstą, lygiai tokį patį, kokiame buvo laidojami nedeginti lavonai. Sudeginto žmogaus likučiai buvo supilami maždaug į karsto vidurį, o įkapės išdėstomos visame karste ta pačia tvarka, kaip ir griautinių palaidojimų (68 pav.). Šios rūšies degintiniai kapai yra tyrinėti Laiviuose, Ginteliškėje (abu Salantų raj.) ir Lazdininkuose (Kretingos raj.). Daugiausia jie yra būdingi VIII a. pabaigai, IX-tam ir iš dalies X-tam m. e. amžiams. Tik vėlesniuose šios rūšies degintiniuose kapuose, nors laužo likučiai dar ir supilami į karstą, jau nepastebima tvarkingo, griautiniam kapui būdingo, įkapių išdėstymo. Dažniausiai čia įkapės sumetamos į karstą netvarkingai, kartais jų dalys randamos net po karstu, pvz., Lazdininkų kape Nr. 8. Netekus karstui tiesioginės reikšmės, sudeginto žmogaus likučiai pradėti pilti į nedidelę medinę dėžę,

67. Kapitoniškės. Degintinis kapas Nr. 3 pilkapyje 11.

lyg ir karsto miniatiūrą. Tokie degintiniai kapai yra žinomi Ramučiuose (Priekulės raj.), Anduliuose (Klaipėdos raj.)¹, Jazduose (Kretingos raj.)², Linkūnuose prie Sovietsko (buv. Tilžė)³. Šie degintiniai kapai pagal juose rastas įkapes yra būdingi X—XI amžiams. Ir pagaliau XII—XIII a. susiduriama su tokiais reiškiniais, kai laužo likučiai buvo supilami į aukštas žalvarines įvijines apyrankes ar į antkakles, sudėtas viena virš kitos (Laiviai) (69 pav.). Su analogišku reiškiniumi buvo susidurta ir Didžiulių pilkapyje Nr. 4, kuriame laužo likučiai buvo supilti į sudėtas viena virš kitos balno kilpas⁴.

Chronologinis šių visų degintinių kapų skirtumas faktiškai atspindi degintinio kapo raidą vakariniuose Lietuvos rajonuose. Visa tai rodo, kad mirusiųjų deginimo paprotys čia buvo įsisavintas ne tik kad vėliausiai iš visos Lietuvos, bet ir laipsniškai. Pradžioje dar ilgą laiką veikė griautinio kapo tradicijos, kol pagaliau galutinai buvo persiorientuota į mirusiųjų deginimo paprotį.

¹ Žr. Hoffmann J., Die Spätheidnische Kultur des Memellandes, 1941, S. 13.

² Tyrinėjimų dienoraščiai yra Kauno Valstybiniame M.-K. Čiurlionio vardo Dailės muziejuje.

³ Congressus Secundus, 1931, 317 psl.

⁴ Tyrinėjimų duomenys yra LTSR MA Istorijos institute.

68. Laiviai. Degintinis kapas, ištirtas 1948 m. žvalgomosios ekspedicijos metu.

69. Laiviai. Degintinis kapas Nr. 25. 1950 m. tyrinėjimai.

Pagaliau prieš pat rašytinės istorijos pradžią susiduriame su degintiniais kapais, įrengtais čia pat laužo vietoje. Jie yra žinomi ir iš plokštinių kapinynų, ir iš rytų Lietuvos pilkapių. Ypač būdingi šiuo atveju Didžiulių pilkapiai Nr. 3 ir 6. Pilkapy Nr. 3 buvo atdengta lyg trapecinės formos laužavietė, kurioje dar buvo išlikę suanglėję rąstai ir stambios anglys. Laužavietė užėmė 3×2 m plotą, o degėsių sluoksnis buvo 12—20 cm storio. Virš suanglėjusių rąstų buvo rasti gana žymūs sudeginti kaulai, o laužavietės šiaurės vakariniame pakraštyje dar net nesudegusių kaulų. Sprendžiant iš gausių sudegintų kaulų ir surastos arklio aprangos, galima manyti, kad čia buvo sudegintas žmogus drauge su arkliu. Su panašia laužaviete buvo susidurta ir pilkapyje Nr. 6, kurioje taip pat dar buvo išlikę suanglėję rąstai, sudegę kaulai bei anglys. Panašus reiškinys pastebėtas Sveicarų pilkapiuose. Jis buvo žinomas ir plokštinių kapų rajone. Minėtuose Laiviuose (Salantų raj.) 1951 m. buvo pastebėtos didžiulės tamsios juodos žemės dėmės, kurių diametras neretai siekdavo 2—4 m ir gylis 1—2 m. Skersiniame piūvyje šios dėmės turi didžiulio dubens formą su plokščiu arba užapvalintu dugnu. Kai kurių tų duobių dugne susidurta su gana intensyviu iki 20 cm storio degėsių sluoksniu bei degintais kauliukais.

Žirgų kapai. Reikia išsiaiškinti patį „žirgo kapo“ terminą. Žirgo kapu vadinamas toks palaidojimas, kuriame, be kitų kapo priedų, randame drauge su žmogumi pakastus vieną ar kelis žirgus. Žirgas yra buvęs toks pat žmogaus kapo priedas, kaip ir ginklai, darbo įrankiai ar papuošalai. Jis, to meto žmonių tikėjimu, buvo siunčiamas tarnauti savo šeimnininkui „pomirtiniame gyvenime“. Žirgo kapo terminui susidaryti pagrindą davė 1938—1940 m. centrinėje Lietuvoje tyrinėtieji kapinynai, kuriuose susidurta su masiškais žirgų palaidojimais. Kai kuriuose iš jų (Pakapiai, Veršvai, Rimaisiai) degintiniai žmonių kapai buvo aptikti vienoje kapinyno dalyje, o nedeginti žirgai buvo pakasti priešingoje to paties kapinyno dalyje. Toks žirgų išskyrimas, jų sukonzentravimas viename plote ir buvo pagrindas „žirgo kapo“ terminui atsirasti, ypač kad, pirmą kartą susidūrus su tokiais paminklais, manyta, jog čia turima reikalo su atskiromis žirgų kapinėmis.

Tačiau iš esmės šis terminas nėra tikslus, ypač todėl, kad tokio atskiros žirgo kapo be jo šeimnininko nėra buvę. Nepaisydami to, ar žirgas būdavo pakasamas su savo šeimnininku vienoje duobėje, ar skirtingoje kapinyno dalyje, jo mes negalime traktuoti kaip atskiros žirgo kapo. Žirgas buvo tik vyro įkapė, kurią dėdavo kartais į atskirą duobę, atskirą pilkapį, ar net išskirdavo jai atskirą plotą kapinyne. Todėl šis terminas yra sutartinis, vartojamas pažymėti, kad kalbama apie būdingus palaidojimus su drauge pakastais žirgais.

Visi įvairiuose Lietuvos TSR rajonuose ligi šiol ištirtieji žirgų kapai nėra vienalaikiai. Iš šiuo metu turimų duomenų galima daryti išvadą, kad laidoti žirgą su savo šeimnininku Lietuvoje, greičiausiai, pradėta jau mūsų eros pradžioje.

1951 m., tyrinėjant Kurmaičių kapinyną, rasta net trijų žirgų kapų liekanos¹. Geriausiai išlikusios žirgo griaučių dalys surastos būdingame akmenų vainiku krautame kape, kuris pagal visas rastąsias įkapes datuojamas III—IV m. e. amžiumi. Tuo pačiu laikotarpiu datuojami ir kiti kapai. Taip pat III—IV m. e. amžiumi datuojamas žirgo kapas, tyrinėtas Lazdininkuose (Kretingos raj.), nors dėl jo chronologijos iš dalies kyla ir fain tikrų abejonių, nes Lazdininkų kapinyne rasta laidojimų iš III—XI m. e. amžių. Šis žirgo kapas priskiriamas III—IV m. e. amžiui, remiantis tuo, kad jis buvo surastas prie žmonių, palaidotų III—IV m. e. amžiuje, kapų. Tačiau, iš kitos pusės, žirgas galėjo

¹ 1951 m. tyrinėjimų dienoraščiai yra LTSR MA Istorijos institute.

priklausyti ir kuriam nors žmogui, palaidotam kiek vėlesniais laikais, ypač kad jis buvo pakastas atskirai nuo savo šeimnininko. Į nasrus jam buvo išprausti žąslai, o prie jų aptiktas žalvarinis skirstiklis.

Dar daugiau žirgų kapų turime iš IV—V m. e. amžių, tik sunku ką nors tikslesnio apie juos pasakyti, nes jie atrasti nesistemiškai tyrinėjant. Tačiau galima konstatuoti faktą, kad žirgų griaučių liekanų surasta daugelyje kapų Rubokų (Šilutės raj.)¹ ir Šernų (Klaipėdos raj.)² kapinyuose.

Daug tikslesnių duomenų turime apie žirgų kapus nuo I-jo m. e. tūkstantmečio antrosios pusės; jų datavimas jau nekelia abejonių, nes daugelis jų aptikta drauge su žmogaus kapu ir gerai datuotomis įkapėmis. Ypač įdomus yra 1940 m. Reketėje (Salantų raj.)³ ištirtas kapas Nr. 35, kuriame vienoje duobėje drauge su mirusiuoju buvo pakastas žirgas (70 pav.). Žirgo griaučiai gulėjo gana taisyklingai ant kairiojo šono, taigi, atrodo, kad jis į duobę buvo įdėtas negyvas. Į žirgo nasrus išprausti geležiniai žąslai su labai didelėmis grandimis galuose, ryškiai skirtingi nuo tuo metu įprastos žąslų formos. Be to, ant žirgo kaktos padėti du geležiniai pentinai. Vyras palaidotas su turtingomis įkapėmis: be žirgo, į kapą jam dar buvo įdėtas geležinis dalgis, kiek platėjančiais asmenimis geležinis įmovinis kirvis ir dvi ietys geležinėmis profiliuotomis viršūnėmis. Jo drabužis per juosmenį susegtas dviem lankinėmis segėmis, kurių viena buvo sidabrinė, kita žalvarinė. Kairioji ranka papuošta storejančiais galais apyranke ir žalvariniu įvijiniu žiedu. Be to, dešiniojo peties srityje rasta šeši žalvariniai diržo skirstikliai, geležinė diržo sagtis ir odinio diržo liekanų. Dar vienas žalvarinis skirstiklis gulėjo prie dubens kaulų tarp šlaunikaulių. Pagal įkapes šis kapas datuotinas apie 500-sius m. e. metus (71 pav.). Rytų Lietuvos pilkapių rajone žinome iš to laikotarpio net du žirgų kapus: Antazarėje (Švenčionių raj.)⁴ ir Rimšėnuose (Svyrių raj., BTSR)⁵. Antazarėje žirgas buvo pakastas drauge

¹ Zr. A. Bezenberger, Gräberfeld bei Rubocken. Sitzungsberichte der Altertums-gesellschaft Prussia, Königsberg, I. Pr., 1909, H. 22, S. 148—193.

² Zr. A. Bezenberger, Das Gräberfeld bei Schernen (Kr. Memel). — Ten pat, 1892, 17 sąs., 141—168 psl.

³ Tyrinėjimų dienoraščiai yra Kauno Valstybiniame M.-K. Ciurlionio vardo Dailės muziejuje.

⁴ Zr. Ф. В. Покровский, К исследованию..., т. II, стр. 164—168.

⁵ Зr. Ф. В. Покровский, К исследованию бассейна Вилии в археологическом отношении. — Труды X археологического съезда в Риге 1896, т. I, Москва, 1899, стр. 7.

70. Reketė. Kapas Nr. 35. Raitelis ir žirgas palaidoti vienoje duobėje.

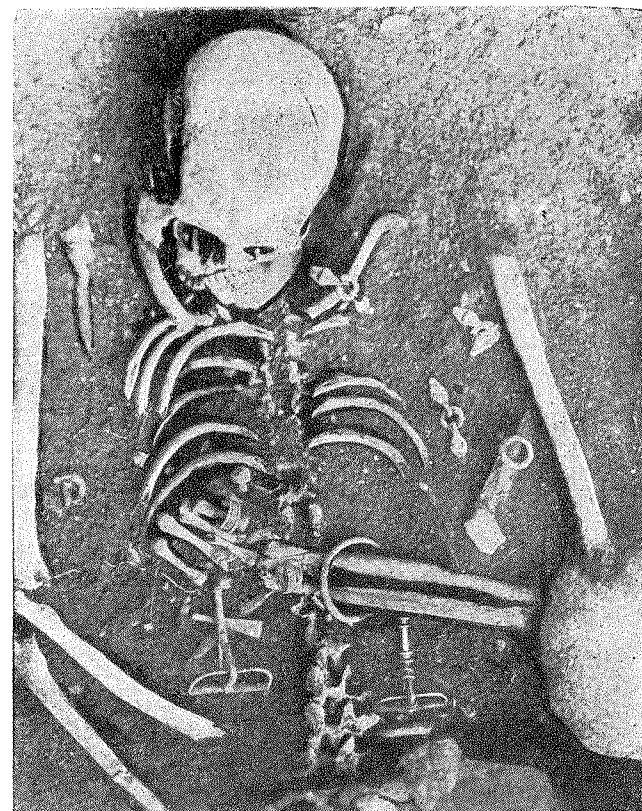
su nedegintu savo šeimininku, o Rimšėnuose žirgo griaučių dalys buvo aptiktos viršum degintų žmogaus kaulų. Be to, dar vienas žirgo kapas iš šio laikotarpio buvo tyrinėtas 1938 m. Liepynuose (Kapsuko raj.)¹.

Ypač daug žirgų kapų turime iš X—XII m. e. amžių. Iš šio laikotarpio randama jau ne tik atskirų žirgų kapų, bet ir ištisų masinių jų laidojimų, kurie yra viena iš įdomiausių ir būdingiausių to meto kapų rūšių. Tiesa, yra iš šio laikotarpio, kaip ir ankstesnių laikotarpių, taip pat ir atskirų žirgų kapų, tik jų yra jau žymiai daugiau. Tokie atskiri žirgų kapai yra tyrinėti Nikėluose (Priekulės raj.)², Skomantuose (Priekulės raj.)³ ir ypač jų daug rasta rytų Lietuvos pilkapių rajone. Reikia pastebėti, kad rytiniuose Lietuvos rajonuose šio laikotarpio žirgų kapai yra labai įvairūs: kartais randame degintinį žmogaus kapą (tuo laikotarpiu rytų Lietuvoje vyravo kūnų deginimo paprotys) ir drauge pakastų

¹ Tyrinėjimų duomenys yra Kauno Valstybiniame M.-K. Čiurlionio vardo Dailės muziejuje.

² Žr. Senovė, IV, 286 psl.

³ Žr. Senovė, I, 30—43 psl.

71. Reketė. Kapo Nr. 35 detalė.

nedegintų žirgų, pvz., Lapušiskėje (Dūkšto raj.), pilkapyje Nr. 4¹, Sveicaruose (Vilniaus raj.)², Peršiukšte (Švenčionių raj.)³. Neretai žirgas šiose vietovėse buvo deginamas drauge su savo šeimininku. Tai iš dalies patvirtina Šveicarų, ir ypač Didžiulių (Salčininkų raj.) pilkapiai⁴. Šiose vietose drauge su degintais žmogaus kaulais randama ir sudeginto žirgo likučių.

¹ Žr. J. Žiogas, Archeologiški tyrinėjimai, Lietuvių Tauta, I t., 3 sąs., 314—324 psl.

² Žr. Ф. В. Покровский, Курганы..., стр. 215—220; А. Спицин, Литовские древности.—Tauta ir Zodis, III t., 154 psl.; W. Antoniewicz, Czasy przed historyczne i wczesnodziejowe ziemi Wileńskiej, Wilno i ziemia Wileńska, str. 117.

³ Žr. Ф. В. Покровский, К исследованию..., т. I, стр. 164—168.

⁴ 1951 m. tyrinėjimų dienoraščiai yra Lietuvos TSR MA Istorijos institute.

Be to, ir čia turime tokių atvejų, kada žirgas būdavo pakasamas net atskirame pilkapyje, skyriumi nuo savo šeimininko. Pastarasis reiškinyje pastebėtas Žingiuose (Vilniaus raj.)¹, Plikiškiuose (Vilniaus raj.)² ir ypač paskutiniaisiais metais tyrinėtame Kapitoniškių kapinyne (Kaišiadorių raj.)³.

Minėto laikotarpio vyrų kapuose dažnai randama žirgo aprangos reikmenų, nors pats žirgas ir nebuvo drauge pakasamas. To meto žmonės, atrodo, tikėjo, kad žirgo apranga kai kada galėjo pavaduoti ir patį žirgą. Rytų Lietuvoje šis reiškinys yra pastebėtas Maceliuose (Trakų raj.)⁴, Peršiukštuose⁵, Vievyje, Šveicaruose ir kitur.

Paprotys dėti žirgo aprangos reikmenis į vyro kapą yra labai senas. Kaip rodo vakarų Lietuvoje tyrinėtieji kapinynai, jis pasireiškė jau pirmaisiais mūsų eros šimtmečiais ir ypač išivyravo IX—XII a. Pastaruoju laikotarpiu jis buvo būdingas visai Lietuvai.

Ligi šiol turimais duomenimis masiniai žirgų kapai, datuojami XI—XII a., yra būdingi tik centrinei Lietuvai. Šios rūšies laidojimo paminklai yra tyrinėti Grauziuose (Kėdainių raj.), Ruseiniuose (Kėdainių raj.), Pakapiuose (Kauno raj.), Veršvuose (Kauno raj.) ir Rimaisiuose (Ramygalos raj.)⁶. Šiuose sistemingai tyrinėtuose žirgų kapinyuose rasta apie 500 žirgų kapų. Tai jau įgalina susidaryti tikslesnį tuo metu Lietuvoje vyravusių laidojimo papročių vaizdą.

Visuose minėtuose centrinės Lietuvos kapinyuose žirgai paprastai aptinkami nedeginti šalia žmonių degintinių kapų. Tik

¹ Žr. H. Cehak-Holubowiczowa, Zabytki archeologiczne wojewódstwa Wileńskiego i Nowogródzkiego, Wilno, 1936, str. 140; W. Holubowicz, Pięć lat pracy terenowej na Wilenszczyźnie. — Rocznik Archeologiczny, I, Wilno, 1937, str. 86.

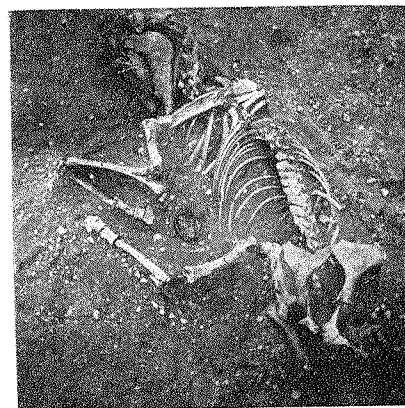
² Žr. ten pat.

³ Kapitoniškių pilkapius tyrinėjo A. Tautavičius 1953—1954 m. Iš viso ištirti 46 pilkapiai. Vienoje pilkapyne dalyje laidoti deginti žmonės, o priešingoje pusėje — nedeginti žirgai. Į iškastą duobę buvo guldomas arklys, ir po to supilamas sampilas. Iš viso su nedegintais žirgais ištirti 8 pilkapiai. Tyrinėjimų duomenys yra LTSR MA Istorijos institute; be to, žr. A. Tautavičius, Kapitoniškių pilkapiai. — Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai, Serija A. 1957, Nr. 1 (2), 95—108 psl.

⁴ Tyrinėjimų medžiaga yra Vilniaus Istorijos-etnografijos muziejuje.

⁵ Žr. Ф. В. Покровский, К исследованию..., т. I, стр. 158—163.

⁶ Visų šių paminklų tyrinėjimo dienoraščiai ir medžiaga yra Kauno Valsbtiniame M.-K. Čiurlionio vardo Dailės muziejuje.

72. Pakapiai (Kauno raj.). Kapas Nr. 15.

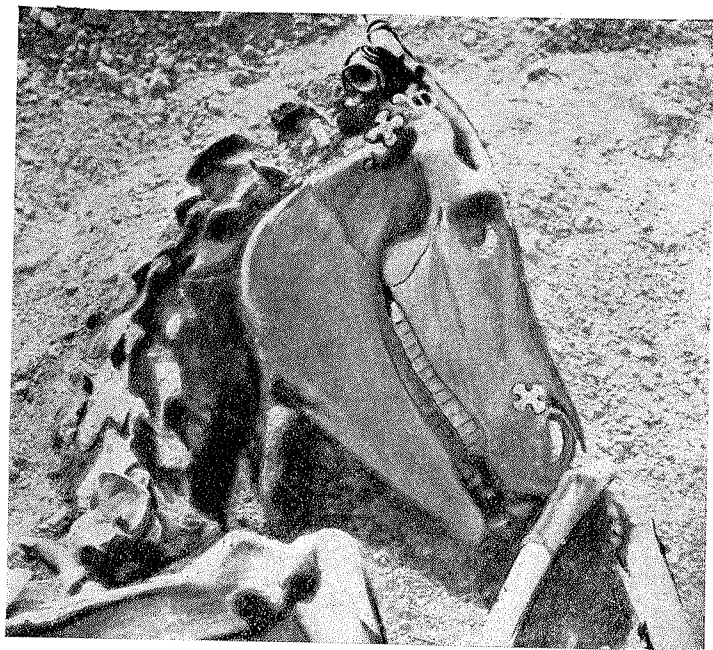

73. Ruseiniai (Kėdainių raj.). Kapas Nr. 8.

vienur, kaip kad Grauziuose ir Ruseiniuose, žmonių degintiniai kapai aptinkami viršum nedegintų žirgų kapų, tuo tarpu kitose vietose (Pakapiai, Veršvai, Rimaisiai) žirgai pakasti vienoje kapinyne dalyje, o degintiniai žmonių palaidojimai koncentruojasi priešingoje kapinyne dalyje. Pastaruoju atveju žirgai aptinkami labai negiliai — 20—40 cm nuo žemės paviršiaus. Vienoje duobėje neretai randami dviejų, trijų ir net aštuonių žirgų griaučiai, kurie paprastai tyrinėjimų metu randami kniūpsti arba pakrypę ant kurio šono (72, 73 ir 74 pav.), o kartais pasitaiko palaidotų aukštieklinių ar net stačių žirgų. Tokia nenormali žirgų griaučių padėtis (75 pav.) leidžia spėti, kad žirgai į duobes būdavo įstumiami ir užkasami gyvi. Tą mintį patvirtina kai kurie Veršvų kapai, kuriuose žirgai, atrodo, norint juos nuraminti, būdavo pakasami užrištomis akimis, arba užmovus ant galvos maišą su grūdais. Greičiausiai, prieš įstumdami į duobę, žmonės žirgus labai nuvargindavo. Tai yra užfiksuota ir rašytiniai šaltiniai. Antai, Dusburgas, aprašydamas senųjų prūsų tikėjimą, šitaip sako: „Dabartiniu metu lietuviai ir kiti jų kilties netikėliai minimą auką sudegina pagal savo apeigas kurioje nors šventoje vietoje, tačiau arklius (mano pabr. — R. K.) prieš juos sudegindami taip nuvaro nuo kojų bejodindami, kad jie vos gali bepastovėti“¹.

Žirgai būdavo laidojami su turtinga apranga. Jų viršugalviai būdavo puošiami būdingomis žalvarinėmis susuktomis skardelėmis,

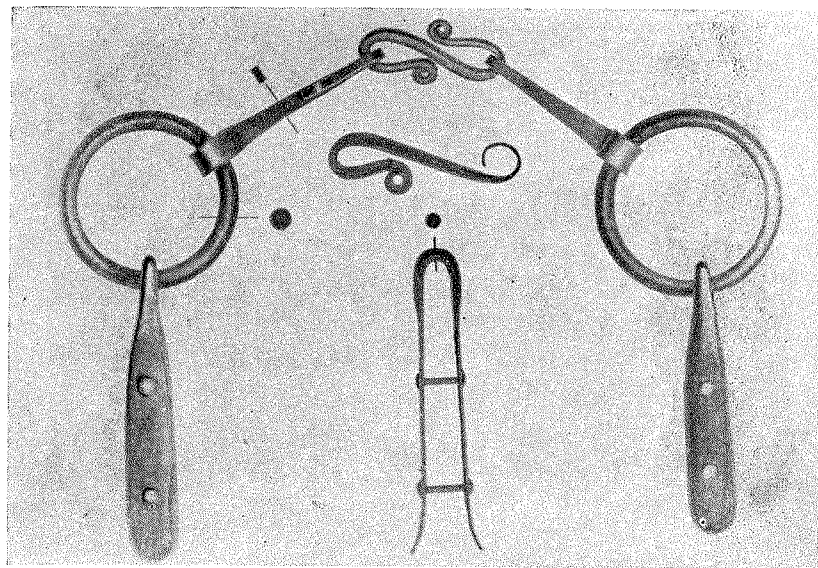
¹ Dusburgas, „Prūsų žemės kronika“, vertimo į lietuvių kalbą rankraštis. LTSR MA Istorijos institutas, b. Nr. 41, 54—55 psl.

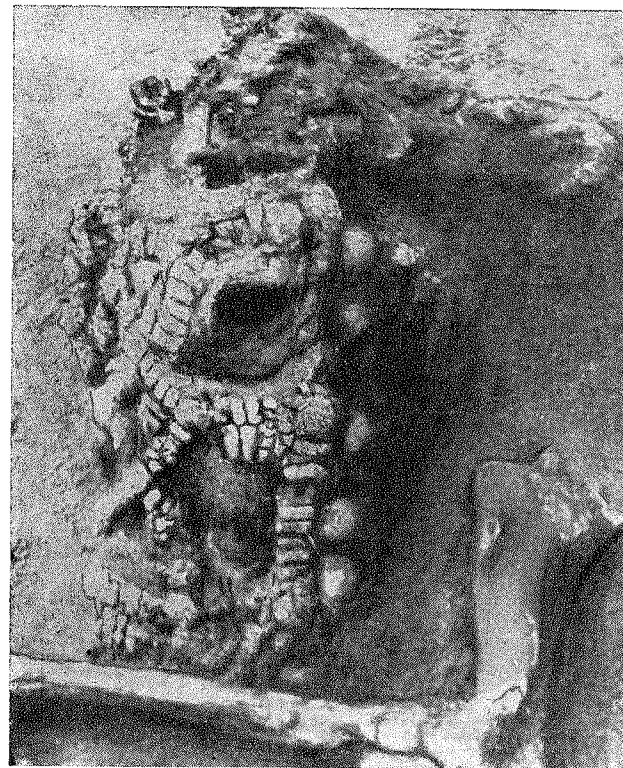
74. Veršvai (Kauno raj.). Kapas Nr. 23.

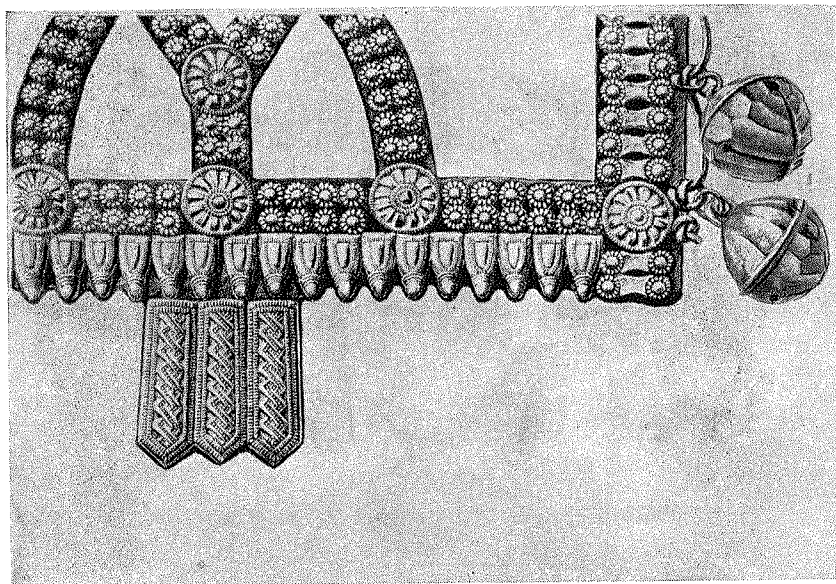
75. Veršvai (Kauno raj.). Kapas Nr. 60.

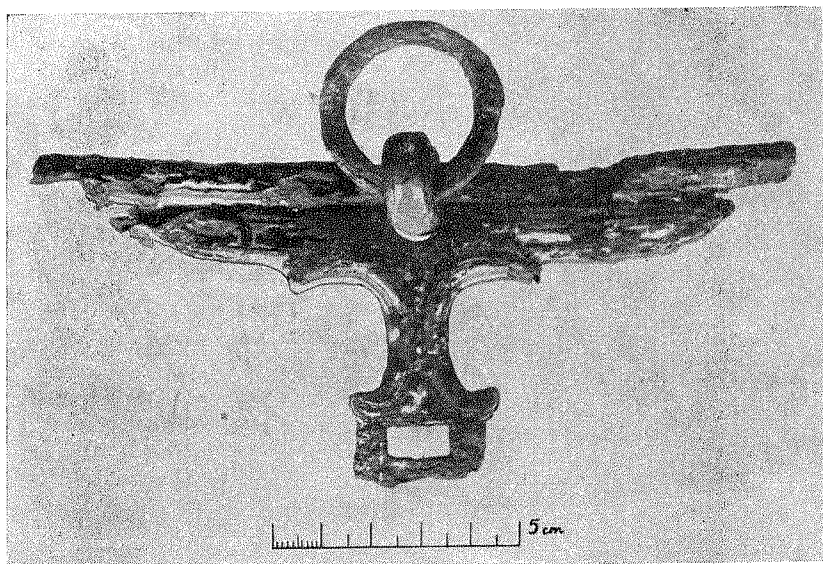
76. Grauziai. Trinariai žaslai su apskritomis grandimis galuose.

77. Veršvai. Kapo Nr. 116 žirgo galvos detalė.

78. Veršvai. Kamanų rekonstrukcija.

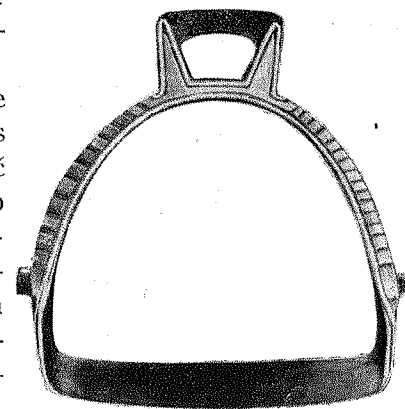
79. Rimaisiai. Sidabru dengtas dvinarių žaslų laužtukas.

įvairiomis įvijomis, kabučiais, skambučiais, gintariniais karoliais ir t. t. Į nasrus būdavo įspraudžiami žąslai (76 pav.), o kamos apkaustomos žalvarinėmis ir sidabrinėmis plokštelėmis (77, 78 pav.). Kai kurių žirgų net kaklai būdavo puošiami žalvarinėmis vytinėmis antkaklėmis, kilpiniais bei kūginiais galais, uodegos — tam tikrais žiedais. Daugelis balno kilpų ir įvairių skirstiklių inkrustuoti sidabru (79, 80 pav.).

Paprotys laidoti žirgą drauge su žmogumi buvo labai paplitęs ir buvusiuose Rytprūsčiuose, ypač sembuose-notanguose. Čia, kaip ir centrinėje Lietuvoje, labiausiai jis pasireiškė II-jo tūkstantmečio pradžioje. Apie tai kalba ne tik tyrinėtoji laidojimo paminklai, bet ir rašytiniai šaltiniai (žr. 84 psl.).

Krūsniniai kapai. Be šių peržvelgtų kapų rūšių, sudarančių pagrindinius laidojimo paminklus, dar minėtini saviti krūsniniai kapai. Pastaruosius faktiškai apibūdina ne tiek pats laidojimo būdas, kiek kapo įrengimas. Būdingas

krūsninių kapų bruožas yra virš kapo sukrautos akmenų krūsnys, nepriklausomai nuo to, ar kapas griautinis, ar degintinis. Be to, šie kapai būdavo įrengiami ir plokštiniuose kapinynuose, ir pilkapinyuose. Ligi šiol tokios rūšies kapai Lietuvos TSR teritorijoje yra tyrinėti tik dviejose vietose, būtent: Delnicoje ir Liepynuose (abu Kapsuko raj.)¹. Abiem šioms vietovėms būdingas griautinis laidojimo būdas plokštiniuose kapuose. Delnicos kapinynas buvo labai smarkiai apardytas, todėl smulkiau apibūdinti laidoseną negalima. Liepynuose buvo iširti keturi griautiniai kapai ir vienas arklio kapas. Šioje vietoje mirusieji buvo palaidoti aukštiekninkai, daugiausia šiaurės ir šiaurės vakarų kryptimi, apie

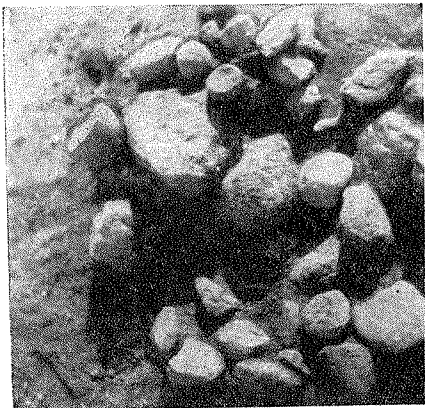

80. Rimaisiai. Sidabru dengtos balno kilpos rekonstrukcija.

¹ Tyrinėjimų duomenys yra Kauno Valstybiniame M.-K. Ciurlionio vardo Dailės muziejuje.

75 cm gylyje. Virš kapo sukrauta akmenų krūsnis, sudaranti apie 60 cm storio sluoksnį (81 pav.). Krūsnis susideda iš paprastų lauko akmenų ir yra intensyvesnė galvos srityje.

Panašūs krūsniniai kapai yra žinomi ir už Lietuvos TSR ribų, ypač pietiniuose ir pietrytiniuose kaimyniniuose rajonuose. Paminėtini tyrinėti šios rūšies kapai Plocično, Račkų¹, Prūdiškių² vietovėse (apie Suvalkus), ir ypač paskutiniaisiais metais lenkų archeologų tyrinėtas pilkapynas Šveicarijos vietovėje³, esančioje apie 25 km nuo anksčiau tyrinėtų Prūdiškių. Vieni iš jų, kaip Plocično, Račkų kapai įrengti plokštiniuose kapinyuose, o Prūdiškių ir Šveicarijos — pilkapiuose. Ankstesniuose, III—IV m. e. amžiaus kapuose (Račkų, Šveicarijos), nepriklausomai nuo to, ar kapai įrengti pilkapyje, ar plokštiniame kape, mirusieji nedeiginti. Nuo V—VI amžiaus ir čia įsivyrėja mirusiųjų deginimas. Prūdiškiuose (V—VI

81. Liepynai. Virš kapo sukrauta akmenų krūsnis.

m. e. amžiuje) buvo rasti jau krūsniniai degintiniai kapai. Plocične susidurta ir su griautiniais, ir su degintiniais krūsniniais kapais. Bendras visų šių kapų bruožas — sukrautos viršum kapo akmenų krūsnys.

Pietrytinių kaimyninių rajonų ir plokštiniuose kapinyuose, ir pilkapiuose susiduriame išimtinai su degintiniais krūsniniais kapais. Šis reiškinys darosi visai suprantamas, jei prisiminsime mirusiųjų deginimo papročio paplitimą rytų Lietuvoje ir kaimyniniuose rajonuose bei jo laipsnišką skverbimąsi į vakarinius rajonus (žr. 83 psl.). Ypač paminėtini plačiau žinomi archeologinėje literatūroje Nočios krūsniniai kapai, Versekėlės pilkapiai (abu pamink-

¹ Altpreussen, 1941, H. 4.

² Altpreussen, 1942, H. 2.

³ Žr. J. Antoniewicz, M. Kaczynski i J. Okulicz, Sprawozdanie z badań w 1955 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejsc. Szwajcaria, pow. Suwalki. — Wiadomości Archeologiczne, t. XXIII, 1956, str. 308—326.

lai buv. Lydos apskr.)¹ ir kt. Čia degintinių kapų likučiai sūpilami į urnas, kurios dar apdedamos akmenimis. Aplamai, akmenų krūsnys pietiniuose ir pietrytiniuose rajonuose išlieka net vėlyvuosiuose pilkapiuose iš ankstyvojo feodalizmo laikų. Būdingi šiuo atveju yra tyrinėtieji Jasudovo pilkapiai (buv. Augustavo apskr.)².

KITI ARCHEOLOGINIAI PAMINKLAI

Peržvelgtos senosios gyvenvietės ir senosios kapinės, t. y. vietos, tiesiogiai ir betarpiškai susijusios su senaisiais Lietuvos teritorijos gyventojais, sudaro archeologinių paminklų pagrindą. Tačiau be šių pagrindinių, turime dar daugelį kitų, tiesa, beveik netyrinėtų archeologinių paminklų, kurie vienokiu ar kitokiu būdu buvo susiję su tais pačiais gyventojais. Tai įvairios kulto vietos, dažniausiai žinomos alkakalnių vardu, lobiai — atskirų šeimų ar pavienių žmonių turtas, pakastas į žemę pavojaus metu ir dėl įvairių priežasčių neiškastas iki mūsų dienų, ir daug kitų, dar galutinai neišaiškintos paskirties paminklų. Su stambesniaisiais iš jų bent trumpai susipažinsime.

Alkakalniai

Alkakalniais paprastai vadinami nedideli, kartais apskritos, bet dažniausiai pailgos formos, gražūs, daugiau ar mažiau apaugę medžiais kalneliai (82 pav.). Daugiausia jų ligi šiol užregistruota Žemaitijoje³, rytiniuose Lietuvos rajonuose teaptinkamas tik vienas kitas alkakalnis⁴, o Užnemunėje jų visai nėra⁵. Alkakalniai yra

¹ Žr. W. Szukiewicz, Poszukiwania archeologiczne w pow. Lidzkim, gub. Wilenskiej. Kurhany ciałopalne w Bogatej, Mickańcach i Wersoczce. — Materiały antropologiczne-archeologiczne, 1914, t. XIII, str. 56—75; W. Antoniewicz, Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe ziemi Wileńskiej. — Wilno i ziemia Wileńska, Wilno, 1930, str. 110.

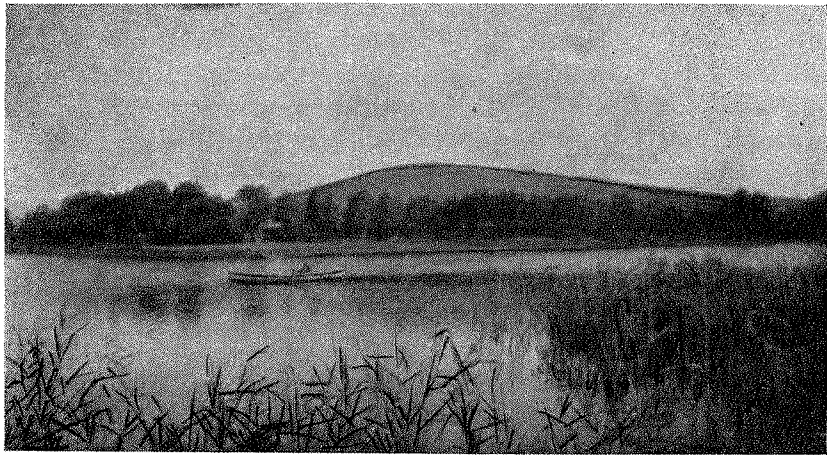
² Žr. S. Krukowski, Cmentarzysko mogił ciałopalnych w Jasudowie pod Sopockiniami. — Światowit, 1911, t. IX.

³ 1948 metais LTSR MA Istorijos instituto žvalgomosios archeologinės ekspedcijos į Žemaitiją duomenys. Dienoraštis yra LTSR MA Istorijos institute.

⁴ Beveik po vieną alkakalnį užregistruota Panevėžio, Rokiškio, Utenos, Ukmergės ir kt. rajonuose.

⁵ 1954 m., vykdant žvalgomąją ekspediciją į Užnemunės pietinius rajonus, nebuvo susidurta nė su vienu šios rūšies paminklu.

82. Doškonių alkakalnis (Daugų raj.).

įvairaus dydžio, tačiau vidutiniškai jie siekia iki keliasdešimties metrų ilgio ir kelių ar net keliolikos metrų pločio. Pavyzdžiui, alkakalnis prie Uogučių yra 38 m ilgio ir 8 m pločio¹, Dapšių alkakalnis — 70 m ilgio, 26 m pločio pietiniame ir 3 m pločio šiauriniame gale² ir pan.

Alkakalniai beveik niekada nerandami pavieniui. Dažniausiai jie būna šalia kurio nors kito archeologinio paminklo, ypač piliakalnio arba kapinyno. Pavyzdžiui, alkakalniai yra žinomi: netoli Laivių kapinyno ir piliakalnio³ (apie 0,5 km į šiaurę nuo Salantų miestelio), prie Uogučių kapinyno (netoli Platelių)⁴, šalia Medvėgalio piliakalnio (Varnių raj.)⁵ ir kt.

Alkakalniai yra laikomi senovės lietuvių religinio kulto vietomis, tačiau konkrečių duomenų apie tai tuo tarpu negalima pateikti, nes Lietuvoje neturime nė vieno tyrinėto alkakalnio. Kai kurių duomenų šiuo klausimu davė Latvijoje tyrinėtas alkakalnis, vadinamas „Baznicas kalns“ (Bažnyčios kalnas), buv. Strazdės vls.,

¹ 1948 m. žvalgomosios ekspedicijos duomenys.

² Žr. *St. Ličkūnas*, Mažeikių apskrities alkos kalnai. — Gimtasai Kraštas, 1934, Nr. 3—4, 185—186 psl.

³ 1948 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos duomenys.

⁴ Ten pat.

⁵ Prie Medvėgalio piliakalnio yra daugelis jau minėtų kalnų, vadinamų įvairiais vardais: Piliorių, Ažuolų, Samanų, Bevardžio kalnai, taip pat Alkos kalnas.

Talsų apskr.¹ Alkakalnis buvo 45 m ilgio, 30 m pločio, 3,5—4 m aukščio ir turėjo apie 1000 m² plokštumą. Tyrinėjimų metu (iširta tik dalis alkakalnio) buvo susidurta su dešimtimi, daugiausia piltuvėlio formos, duobių, pilnų pelenų ir degėsių, tarp kurių buvo surasti atskiri radiniai. Ypač kreipia dėmesį tyrinėta duobė I, kuri turėjo griežtą piltuvėlio formą. Viršuje ji buvo 4 m ir apačioje 1,3 m skersmens, gylis siekė 1,15 m. Tarp degėsių šioje duobėje buvo susidurta su gyvulių kaulais ir keramika. Kitose duobėse buvo rasta apdegusių žmonių kaulų ir nuo ugnies susilydžiusių geležinių bei žalvarinių dirbinių fragmentų. Sprendžiant iš žalvarinių papuošalų liekanų ir kitų surastųjų radinių, alkakalnis datuotinas XI—XV amžiais.

Tyrinėtojų nuomone, šios duobės yra buvusios ne kas kita, kaip aukų duobės. Čia atliekamos aukojimo apeigos turėjo būti susijusios su mirusiųjų kultu. Randami gyvulių kaulai yra aukų liekanos. Atskira duobė, greičiausiai, priklausė atskirai šeimai, o visas alkakalnis — tam tikrai teritorijai².

Kiek šis teiginys yra teisingas, parodys ateities tyrinėjimai. Tačiau, kad ir Lietuvoje esančių alkakalnių vidaus turinys turėtų būti panašaus pobūdžio, galima spręsti iš Dapšių alkakalnio³. Šitame alkakalnyje pastebėtos atskiros įvairaus dydžio aukštumos: pietiniame gale viena tokia aukštuma užėmė 25×20 m keturkampį plotą, toliau į šiaurę kita aukštumėlė buvo 5 m skersmens ir 3 m aukščio, dar arčiau šiaurinio galo buvo trečia aukštumėlė — 7 m skersmens ir 2 m aukščio. Pastarosios aukštumėlės viduryje pastebėtas 1 m įdubimas, kuriame buvo storas anglių ir pelenų sluoksnis. Be to, vietinių gyventojų pasakojimu, ir pietinėje aukštumoje yra buvusi plati, akmenimis grįsta, duobė.

Alkakalnių paskirtį iš dalies paaiškina ir pats pavadinimas. Žodis „alkas“ reiškia „šventa vieta“, „biržis“. Bet jis nebūtinai turėjo žymėti kalnelį, dažnai juo vadinamas laukas ir pieva, sala ir ežeras, kaimas ar net senosios kapinės⁴. XVI—XVII a. vietovardžiai Alkas, Alka rodo, kad ir tada jie reiškė kalną, biržį, lauką, pievą⁵.

¹ Žr. Pirmą Baltijas vėsturnieku konference Rīgā, 1937, Rīgā, 1938, 116—132 psl.

² Žr. ten pat.

³ Žr. *St. Ličkūnas*, Mažeikių apskrities alkos kalnai. — Gimtasai Kraštas, 1934, Nr. 3—4, 185—186 psl.

⁴ Žr. Lietuvių kalbos žodynas, I t., Vilnius, 1941, 84 psl.

⁵ Žr. *K. Jablonskis*, Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, I, Kaunas, 1941.

Ankstyvuosiuose rašytiniuose šaltiniuose dažnai minimi buvę šventi miškai, biržys, laukai ir kt. Dusburgas 1326 m. rašo, kad prūsai turėję šventus miškus, laukus ir vandenį, kuriuose nebuvo galima nei medžių kirsti, nei arti, nei žvejoti¹. Galimas daktas, kad išlikę vietovardžiai Alkas, Alka kaip tik ir žymi savo metu buvusius šventus kalnelius, miškelius ar laukus. Juose, greičiausiai, turėjusios vykti kažkokios apeigos, gal būt, net nebūtinai susijusios su mirusiųjų kultu. Pastebėtina, kad „alkakalnio“ sąvoka liaudyje labai dažnai suplakama su „aukų kalno“ sąvoka². Pavyzdžiui, be „Alkos kalnų“, Lietuvoje dar susiduriama su „Aukos kalnais“, „Aukuro kalnais“. Taip pat ir Latvijoje, be „Elka kalns“ pavadinimo, plačiai sutinkamas „Upuru kalns“ — aukų kalnas. Be to, apie alkakalnius išlikusiuose padavimuose dažniausiai minimos juose vykusios apeigos, susijusios su aukojimu, degusi amžinoji ugnis ir pan. Pavyzdžiui, apie Gagrėnų alkakalnį (prie Alsėdžių) pasakojama, kad šiauriniame jo pakraštyje yra pakastas akmuo, ant kurio degindavo amžiną ugnį, o šalia pildavo pelenus.

Negalima, tur būt, sutikti su kai kuriais tyrinėtojais, kurie kėlė mintį, kad alkakalniuose galėjo būti deginami mirusieji. Latvijoje tyrinėto alkakalnio duobių turinys ir ypač jų apimtis savaime atmeta šią prielaidą. Juo labiau, kad prie atskirų degintinių kapinynų susidurta su tam tikslui skirtomis laužavietėmis.

Alkakalniai yra vėlyviausieji archeologiniai paminklai. Daugumas jų greičiausiai bus kilę iš ankstyvojo feodalizmo laikotarpio, nes jie paprastai aptinkami šalia to laikotarpio archeologinių paminklų. Kaip matėme, II-jo tūkstantmečio pradžia datuojamas ir Latvijoje tyrinėtasis „Baznicas kalns“. Faktiškai jų atsiradimas sietinas su religinio kulto organizacijos susidarymu, ypač todėl, kad alkakalniai dažnai aptinkami prie stambesnių feodalinių centrų.

Lobiai

Archeologinėje literatūroje lobio sąvoka skiriasi nuo žmonėse įsigalėjusios lobio sąvokos. Liaudis lobiais laiko iškastus auksinius ar sidabrinus daiktus, pinigus ir pan. Tuo tarpu archeologine prasme lobiu yra laikomas didesnis skaičius radinių, sąmoningai pakastų į žemę vienoje vietoje ir vienu laiku. Materialinė lobio vertė

¹ Zr. P. Dusburgas, „Prūsų žemės kronika“, vertimo į lietuvių kalbą rankraštis. LTSR MA Istorijos institutas, b. Nr. 41.

² Zr. Gimtasai Kraštas, Nr. 31, 69 psl.

archeologiniu požiūriu nevaizduoja žymesnio vaidmens, ją nusveria mokslinė lobio vertė. Lobiais vadinami bet kokios medžiagos dirbiniai — titnaginiai, gintariniai, žalvariniai, geležiniai ir kt., surasti vienoje vietoje. Labai dažnai jie būna sudėti į molinius indus, medines dėžes, maišelius, o kartais tiesiog supilti į žemėje iškastą duobutę.

Lobius galima skirti į dvi pagrindines grupes, atsižvelgiant į tai, kuriuo tikslu jie buvo pakasti į žemę, būtent: saugoti paslėptieji lobiai ir aukų tikslais pakastieji lobiai.

Didžiausią, pagrindinę grupę sudaro lobiai, dėl įvairių priežasčių, dažniausiai pavojų metu, paslėpti saugoti, turint galvoje, kad praėjus pavojui, jie bus iškasti. Tačiau, įvykus nelaimėi arba dėl kurių nors kitų priežasčių, lobis likdavo žemėje iki mūsų dienų, ir tik atsitiktinai, dažniausiai atliekant kokius nors žemės darbus, būdavo atrandamas. Lobius galėjo pakasti mainų tarpininkai ar šiaip keliaujantys pirkliai, taip pat atskiros šeimos ar asmenys, susidūrinę ir aplamai neramumų metu, arba tiesiog ateičiai. Tačiau, nežiūrint įvairių pakasimo priežasčių, lobių pasirodymas yra glaudžiai susijęs su turto kaupimusi atskirose rankose ir aplamai su nuosavybės augimu. Žinoma, ypač svarbus šiuo atveju yra lobio turinys ir laikotarpis, iš kurio jis kilęs.

Ankstyviausieji lobiai Lietuvoje žinomi iš akmens amžiaus pabaigos, tačiau tai tėra pavieniai atvejai¹. Žymiai daugiau lobių yra iš žalvario amžiaus (1800—500 m. pr. m. e.), kai tam tikrą darbo įrankių, ginklų ir papuošalų dalį iš pradžių imta importuoti, o vėliau vietoje gaminti iš importuotos žalvario žaliavos, turėjusios tuo metu didelę materialinę vertę.

Žalvario amžiaus lobiai labai negausūs radiniais, kai kuriuos jų sudaro vos keli, kartais du-trys radiniai. Pirmieji metaliniai dirbiniai buvo nepaprastai vertinami ir dėl to ypatingai saugojami. Vienas ankstyviausiųjų yra Vaškų lobis (Linkuvos raj.), susidedąs iš dviejų kirvių ir miniatiūrinio durklo². Vienas kirvis, nulenktą pentimi, yra Rytų Europos kilmės, o kitas, įmovinis — švediškos kilmės. Greičiausiai švediškos kilmės yra ir miniatiūrinis durklas. Esamais literatūriniais duomenimis, visi šie radiniai buvo surasti moliniame

¹ Drutminuose ir Kašėtuose (Vėrėnos raj.) susidurta su didesniu kiekiu titnaginių dirbinių vienoje vietoje.

² Zr. M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, Berlin, 1929, B. 13, S. 7, Taf., 4 c-d. Lobis yra Stokholmo muziejuje, inv. Nr. 6565: 14—15; Senovė, IV, 202 psl.; Eurasia Septentrionalis Antiqua, XI, 1937, p. 30.

puode. Lobis datuojamas 1800—1200 metais pr. m. e. Gal būt, lobiais tektų laikyti buvusioje Gedmino vietovėje prie Klaipėdos surastus žalvarinį baltišką kovos kirvį ir du žalvarinius, Rytų Pabaltijo tipo, ietigalius¹, taip pat Kalviškiuose (Kursėnų raj.), aptiktus du rytinius atkraštinius vėlyvųjų formų kirvius². Abiejų lobių dirbiniai yra vietinės kilmės ir datuoti apie 1200—1000 m. pr. m. e.

Ypač didelis žalvario amžiaus lobis yra surastas Kalinuvkos-Koscielnos vietovėje (buv. Balstogės apskr.). Jį sudaro 48 gražiai ornamentuoti žalvariniai įmoviniai kirviai, 1 kovos kirvis ir 2 apyrankės³. Visi dirbiniai buvo sudėti į gana masyvų molinį puodą. Šį lobį, greičiausiai, bus pakasęs amatininkas-liejikas, pagaminęs tuos dirbinius, nes jie tik nuliedinti ir dar nenaudoti. Lobis datuojamas 1000—500 m. pr. m. e. Kiek ankstesnis chronologiniu požiūriu (apie 1000 m. pr. m. e.), bet artimas savo kilme, yra plačiai archeologinėje literatūroje žinomas Littausdorfo lobis (buv. Rytprūsijoje)⁴. Didžiausią jo radinių dalį sudaro žalvariniai piautuvai (iki 63 vietnetų). Visi jie tik nuliedinti ir dar nenaudoti. Be piautuvų, čia dar rasta 23 apyrankės ir 10 apyrankių fragmentų, 3 žalvariniai įmoviniai kirvukai, 6 žalvariniai ietigaliai, 4 jų fragmentai ir žalvario žaliavos gabalas.

Žalvario amžiaus pabaigai ir ankstyvojo geležies amžiaus pradžiai priskiriami Lietuvoje surasti du lobiai, būtent: Pabalių (Panevėžio raj.) ir Baudėjų (Jiezno raj.)⁵. Pirmąjį lobį sudaro keturios smailėjančiais galais žalvario vielos antkaklės ir įvijiniai smeigtai. Antrajam lobiui priklauso vienas įvijinis smeigtas, žalvarinė įvijinė apyrankė ir, greičiausiai, arkliaus aprangos apkaustų fragmentai (83 pav.). Pastarasis lobis buvo surastas Baudėjų tvenkinyje, dumble.

Daugumą žalvario amžiaus lobių paliko ne vien amatininkai-liejikai, bet ir įvairūs mainų tarpininkai, ypač keliaujantys pirkliai, kuriems visada grėsdavo užpuolimo pavojus. Paprastai tokie lobiai

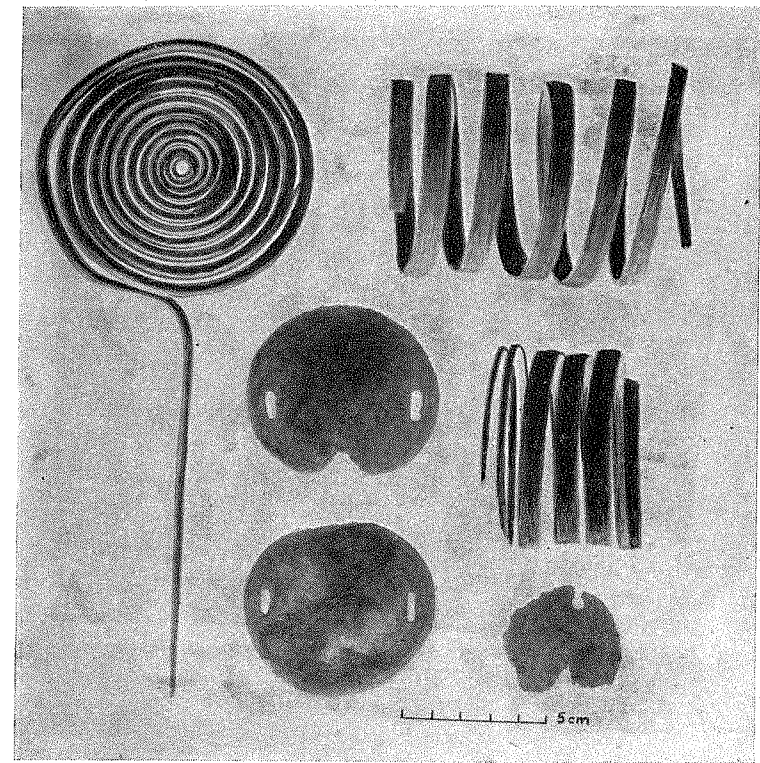
¹ Zr. E. Sturms, Die ältere Bronzezeit im Ostbalticum, Berlin—Leipzig, 1936, Taf. 20.

² Ten pat, 14 psl.

³ Eurasia Septentrionalis Antiqua, IV, Helsinki, 1929, p. 149—151. Dalis lobia yra Leningrade ir mažesnioji dalis — Krokuvos muziejuje. — Wiadomości archeologiczne, t. IX, 1924—1925, str. 115 ir lentelė.

⁴ Zr. C. Engel, Vorgeschichte der altpräussischen Stämme, Königsberg, Pr., 1935, S. 332.

⁵ Senové, IV, 203—204 psl.

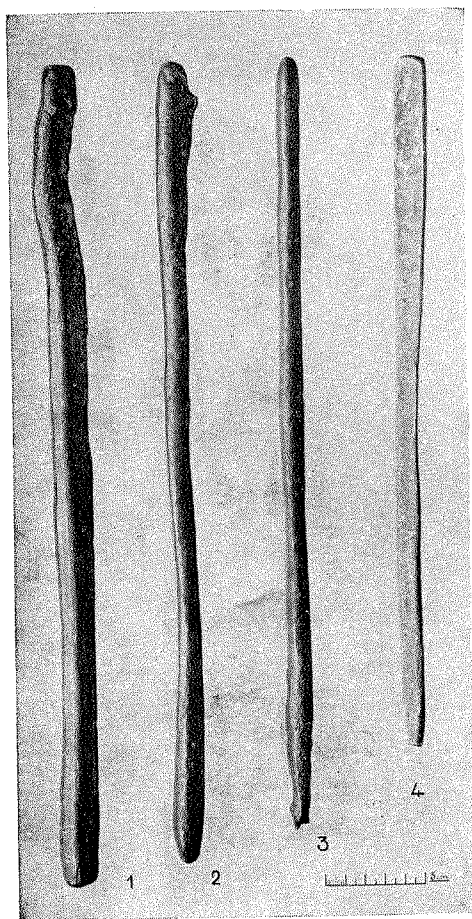
83. Baudėjų lobis.

būdavo pakasami netoli kelių ir dėl to jie yra ypač dėkinga medžiaga prekybos keliams nustatyti. Pavyzdžiui, gintaro prekybos keliai žalvario amžiuje ir buvo nustatyti lobių kartografavimo dėka¹. Aplamai, lobių turinys labai įvairus. Dažnai juos sudaro ne vien tik pagaminti dirbiniai, bet ir žalvario žaliava, kuri į Lietuvą būdavo gabenama paprastai žalvarinių lazdučių pavidalu. Apie tai kalba 1931 m. Miežaičiuose (prie Kelmės) rastas lobis², kurį sudarė 8 nevienodo ilgio (nuo 37 iki 47 cm) netaisyklingo trikampio skersinio piūvio lazdelės (84 pav.). Tiesa, neatlikus cheminės analizės, negalima teigti, ar šis žalvario žaliavos lobis yra iš žalvario amžiaus, juo labiau, kad ir vėliau, visą geležies amžių, žalvaris būdavo įgabenamas papuošalams gaminti ir visada jis būdavo gaminamas panašiu pavidalu. Šiuo atveju labai būdingas Migonių

¹ Zr. Reallexikon, t. I, Berlin, 1924, Taf. 135.

² Zr. Senové, V t., 204 psl.

(prie Pasvalio) lobis, datuojamas jau mūsų eros VI—VIII amžiumi. Ariamajame lauke čia buvo surasta pusantros žalvarinės lazdelės, nebaigtos dirbti apyrankės, segė ir kiti radiniai¹. Tai, be abejo,

84. Miezaičiuose surasta žalvario žaliava lazdučių pavidalu.

yra amatininko lobis, susidedąs iš nebaigtų dirbinių ir žalvario žaliavos, taip pat lazdučių pavidalu. Iš tų pačių Migonių yra žinomas sidabrinių dirbinių lobis, susidedąs iš dviejų balnelinių antkaklių ir vienos pergniaužtiniais galais antkaklės² (85 pav.).

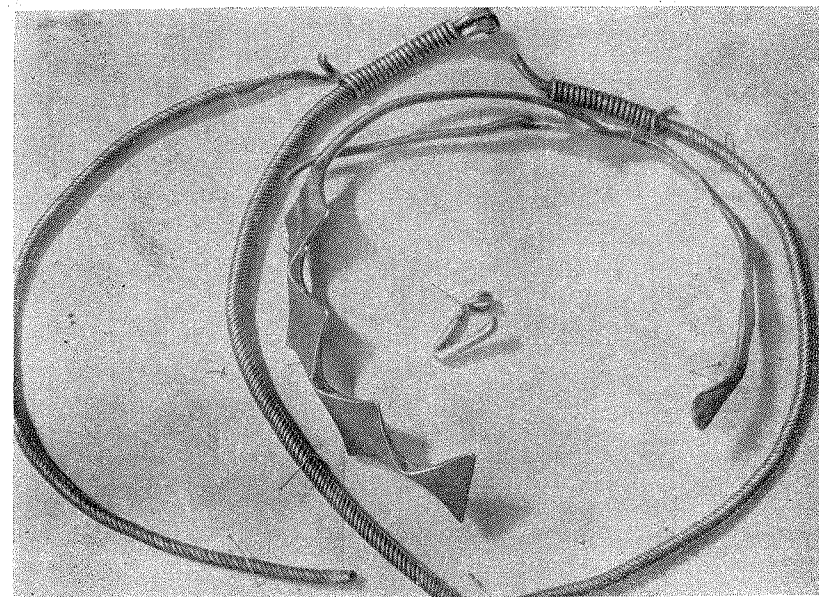
Geležies amžiuje, apie I-jo m. e. tūkstantmečio vidurį, vystantis gamybinėms jėgoms ir sparčiai didėjant turtinei nelygybei, lobių pobūdis kiek keičiasi. Tuo metu lobius sudaro daugiausia sidabriniai papuošalai. Jau minėtuose Migonyse surastos dvi sidabrinės antkaklės, datuojamos VII—VIII amžiumi. Aplamai, pradedant V—VI m. e. amžiumi, Lietuvoje vis dažniau susiduriama su pavieniais sidabriniais papuošalais, ypač antkaklėmis, apyrankėmis, segėmis ir kt., kurie greičiausiai bus kilę iš atskirų lobių³. Juo labiau, kad iš to paties

laikotarpio kaimyninėse Tarybų Latvijoje ir Tarybų Estijoje yra žinoma daug sidabrinių ir net auksinių dirbinių lobių. Kai kurios

¹ Lobis yra Biržų Kraštotyros muziejuje; žr. Lietuviškoji Enciklopedija, III t., 10 sąs. str. „Biržų apskrities priešistoriniai laikai“.

² Radiniai yra Biržų Kraštotyros muziejuje.

³ Žr. H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. chr. II d., Tartu, 1938, 39 pav. H. Moora, Die Vorzeit Estlands, Tartu, 1932, 48, 31 pav.

85. Migonys prie Pasvalio. Antkaklių lobis.

sidabrinės antkaklės, ypač pergniaužtinės arba ruplėtosios, pasižymi dideliu masyvumu ir svoriu. Tuo metu tai buvo didelės vertės dalykas ir tegalėjo būti tik labiau pasiturinčių šeimų nuosavybė. Galimas dalykas, kad šie sidabriniai dirbiniai, ypač didelio svorio antkaklės, galėjo turėti daiktinių pinigų prasmę, ir todėl nuo to meto pradedami pakasti jau nebe patys daiktai, bet jų vertės matas, įgalinąs reikalui esant tuos daiktus įsigyti. Dėl to vėlesniaisiais laikais, kai, besivystant prekybai, Lietuvoje atsirado piniginė sistema¹, dažniausiai susiduriame jau su piniginiiais lobiais.

Jau iš pirmųjų mūsų eros amžių yra žinomi Romos monetų lobiai. Pavyzdžiui, Algimantuose (Ariogalos raj.) surastos vienoje vietoje 35 romėniškos monetos; beveik tokio pat dydžio lobis surastas Palangoje. Tačiau abejotina, kad šios monetos Lietuvoje buvo traktuojamos kaip pinigai; veikiausiai, jos buvo vertinamos kaip žalvario žaliava, o kartais, gal būt, turėjo kokią nors kulto prasmę, nes tyrinėtuose vakarų Lietuvos kapinyuose gana dažnai Romos monetas randame įdėtas į kapą.

¹ Žr. R. Volkaitė-Kulikauskienė, Klasinės visuomenės susidarymas Lietuvoje.—VUU Istorijos-filologijos fakulteto Mokslo Darbai, Vilnius, 1954, I t., 132 psl.

Iš IX—X m. e. amžių turime rytų dirgimų lobių, kurių pats didžiausias buvo surastas Kurmaičiuose prie Kretingos¹. Tuo metu gausiai pasirodo lobiai su vietiniais lietuviškaisiais pinigais, dažnai vadinamais „ilgaisiais“². Lietuvoje šios rūšies lobių, datuojamų X—XIV m. e. a., yra suregistruota net iš 15 vietų³. Drauge su šiais pinigais labai dažnai randami įvairūs brangių metalų, dažniausiai sidabro, papuošalai. Ypač turtingas 1933 m. Šančiuose (Kauno priemiestis), Nemuno krante, apie 200 m žemiau nuo tilto, rastas lobis, kurį sudaro: Kijevo tipo sidabrinė apyrankė, sidabrinė apyrankė iš suktos vielos, 5 vėlyvojo tipo lydiniai, Moldavijos Petro I Muskato (miręs 1384 m.) 4 monetos ir 86 lietuviškos Vytauto monetos. Lobis gali būti datuojamas XV a. pradžia.

Aplamai imant, rašytinės istorijos laikais susiduriama jau beveik išimtinai su piniginiiais lobiais. Ypač jų daug yra iš XVI—XVII a. Vien pastaraisiais metais piniginių lobių surasta nemaža. Jų tarpe didžiausias yra Radviliškio lobis⁴. Iš šio lobiaus į muziejų pateko apie 6057 įvairios sidabrinės monetos (Zigmanto III, Švedijos karaliaus Gustavo Adolfo, Kristinos, Rygos solidų ir Danijos monetų), viena 1650 metų Danijos auksinė moneta ir pan. Drauge su monetomis į austą maišelį buvo įdėti ir 5 sidabriniai samteliai su įrašyta savininko Hanso Šnachereburgo pavarde. Be šio, minėtinas 1954 m. rastas Matelių lobis (Molėtų raj.)⁵, susidėjęs iš 3421 sidabrinės monetos, kurių tarpe XVI a. rusiškos dengos, Ivano IV ir Žigimanto Augusto, Zigmanto Vazos ir kt. monetos. Tais pačiais metais buvo aptiktas Vytauto laikų lobis Alovėje (Daugų raj.). Jis surastas nedideliame moliniame puodelyje. Be vadinamųjų vytautinių monetų čia dar buvo ir Pragos grašių⁶. 1956 m. rasti Vozgėlių k. (Utenos raj.)⁷ ir

¹ Lobis išvežtas iš Lietuvos; jį mini M. Gumovskis.

² Sidabro lydiniai turi labai daug bendro su rusiškais grivinomis ir rubliais.

³ Žr. G. B. Fiodorovas, Lobių su Lietuvos lydiniais ir monetomis topografija. — Lietuvos Istorijos instituto Darbai, I t., 181—228 psl.

⁴ Lobis buvo surastas 1951 metais, dalis jo perduota į Vilniaus Istorijos-etnografijos muziejų, kita dalis liko pas radėją.

⁵ Lobis perduotas Istorijos-etnografijos muziejui Vilniuje. Dalis jo pasklido gyventojų tarpe.

⁶ Lobis perduotas Istorijos-etnografijos muziejui Vilniuje.

⁷ Lobis perduotas Utenos Kraštotyros muziejui.

Alkiškių k. (Akmenės raj.)¹ XVI—XVII a. sidabrinų pinigų lobiai. Vozgėlių lobį sudarė daugiausia Zigmanto III sidabrinės monetos, o Alkiškių lobis savo sudėtimi labai panašus į Radviliškio lobį. Pokario metais sidabrinų ir kitų monetų lobiai buvo rasti Žeronyse (Trakų raj.), Likeriškėse (Panevėžio raj.), Rumšiškėse (Kaišiadorių raj.) ir Dabintoj (Ziežmarių raj.)².

Be šių lobių, pakastų grynai saugumo sumetimais, turime dar lobių, pakastų aukų tikslais. Stambiausiu šios rūšies lobiu tektų laikyti Mikių lobį (Salantų raj.), kurį iš viso sudaro 192 dirbiniai³. Didžioji radinių dalis, būtent 156 dirbiniai yra geležiniai ir tik 36 žalvariniai. Iš geležinių dirbinių pirmoje eilėje paminėtini ietigaliai (iš viso 113 vienetų). Pagal jų įtvėrimo būdą išskirtinos dvi pagrindinės formos, būtent: įmoviniai ietigaliai (užmaunami ant medinio koto) ir įtvėriamieji. Ietigalių plunksnų formų pasekti negalima dėl jų ypač blogo stovio. Be ietigalių, paminėtini 4 geležiniai praplatintais ašmenimis pentiniai kirviai, keliolika peilių ir jų fragmentų, žaslių grandys ir kt. Iš žalvarinių dirbinių gana gerame stovyje išlikusios 4 keturkampiais, atvyniotais, atrietais galais pasaginės segės, rombinio skersinio piūvio plonėjančiais galais apyrankė ir ypač gražus, trikampio skersinio piūvio gaubtas pentinas, kurio visas paviršius papuoštas būdingu zigzaginiu raštu, primenančiu pynutę. Be to, susidurta su daugeliu žalvarinių dirbinių fragmentų, iš kurių žymesnieji yra smogiamojo peilio makščių apkaustai, tordiruotu lankeliu antkaklės fragmentas ir daug žalvarinių apkaustų dalių.

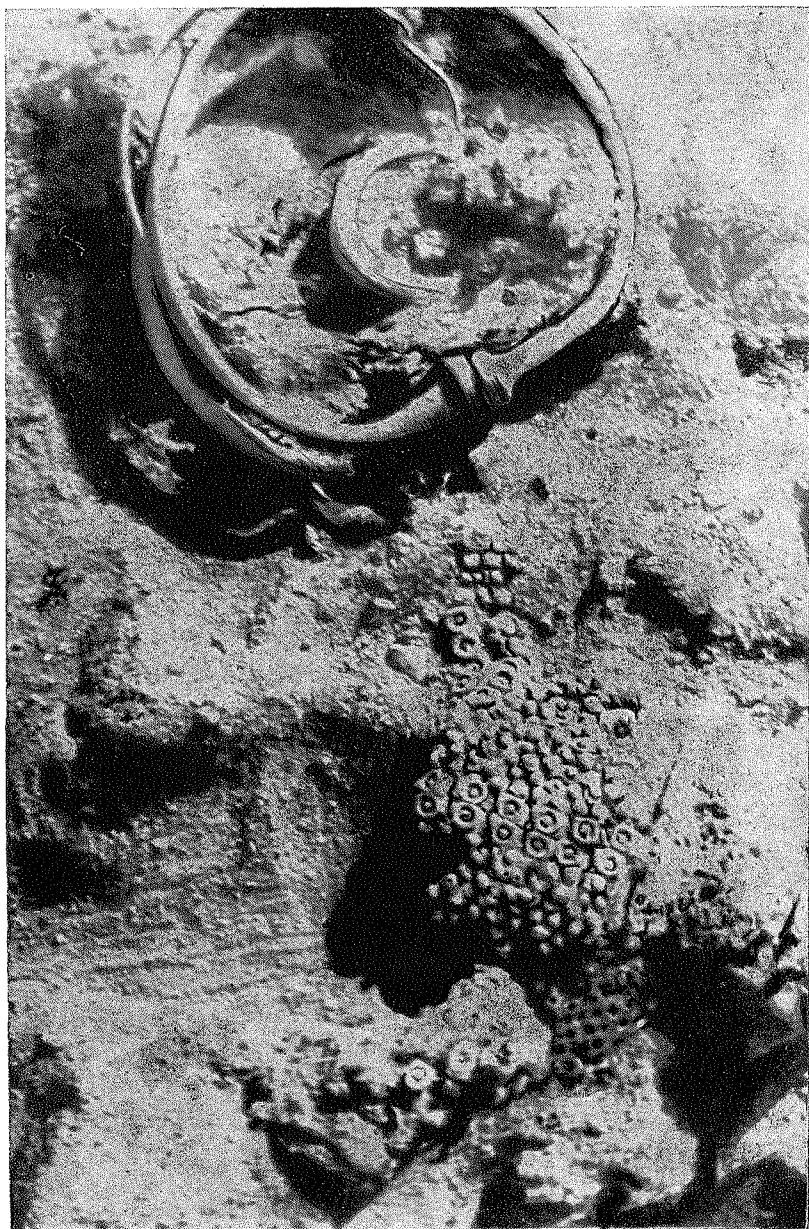
Pagal visus tuos radinius lobis gali būti datuojamas IX—XI a.

Smulkesnės šio lobiaus radimo aplinkybės nėra žinomos. Težinoma tik tiek, kad visi šie radiniai buvo aptikti pievoje, vykdamt melioracijos darbus. Iš to galima spėti, kad savo metu čia yra buvusios pelkės, į kurias ir buvo sumesti minėtieji dirbiniai. Galimas daiktas, kad šie ginklai ir papuošalai buvo metami įvairiausiomis progomis. Tai galėjo būti aukos dievams, laimėjus žygį, o, gal būt, ir aukos

¹ Nedidelė lobiaus dalis ir puodelis, kuriame buvo rastos monetos, pateko į Istorijos-etnografijos muziejų Vilniuje. Likusioji dalis yra pas radėją.

² Žeronių ir Likeriškių lobiai yra Istorijos-etnografijos muziejuje Vilniuje. Dabintos lobiaus dalis pateko į Kauno Istorijos muziejų. Nepatikrintomis žiniomis, 1956 m. monetų lobis rastas Dūkšte.

³ Lobis yra Valstybiniame M.-K. Ciurlionio vardo Dailės muziejuje, kur jis pateko prieš pat Didįjį Tėvynės karą; inv. nr. 1523:1-192.

86. Kurmaičiai. Moters kapo Nr. 22 detalė.

žuvusiems svetur kariams, kurie negalėjo būti palaidoti pagal tuo metu vyravusius papročius su būtiniausiomis įkapėmis. Apie aukas mirusiesiems liudija kai kurie labai saviti kapai, ryškiai išsiskiriantys iš kitų savo neįprastu turiniu.

Kartais į kapą mirusiajam be įprastinių įkapių įdedama dar žymesnis kiekis dirbinių, ypač papuošalų, kurie paprastai būna sudedami į tošinę dėžutę ir pastatomi mirusiajam gale galvos. Dažnai tie radiniai būna nevienalaikiai, sukaupti net per kelis šimtmečius ir įdėti į kapą mirusiajam, greičiausiai, kaip tam tikra auka. Su tokiu reiškiniu susidurta tyrinėjant 1951 m. Kurmaičių kapinyną netoli Kretingos, kur nedegintiniame moters kape Nr. 22, be gausių įkapių, gale galvos rasta beržo tošies dėžutė, pilna papuošalų, ypač antkaklių ir apyrankių (86 pav.). Tarp papuošalų gulėjo labai gerai užsikonservavęs vilnonių siūlų kamuoliukas¹. Pagal radinius kapas datuojamas II-jo m. e. a. pabaiga. Su panašiu reiškiniu susidurta Veršvuose (prie Kauno) dvigubame kape, datuojamame IV m. e. amžiumi (87 pav.). Čia taip pat, greičiausiai, dėžutėje (sunkusi) sudėtos 5 įvairios nevienalaikės žalvarinės antkaklės, 7 juostinės apyrankės, žalvarinis šotėlis ir turtingas

87. Veršvai. Dvigubas moters ir vyro kapas.

žuvusiems svetur kariams, kurie negalėjo būti palaidoti pagal tuo metu vyravusius papročius su būtiniausiomis įkapėmis. Apie aukas mirusiesiems liudija kai kurie labai saviti kapai, ryškiai išsiskiriantys iš kitų savo neįprastu turiniu.

¹ Tyrinėjimų dienoraštis yra LTSR MA Istorijos institute.

krūtinės papuošalas¹. Viename degintiniame kape iš Sargėnų (prie Kauno) rasta 5 kg 125 gr įvairių žalvarinių nevienalaikių dirbinių, kaip segių, apyrankių, antkaklių, arklio aprangos daiktų ir kt. Kai kurie iš jų buvo labai apgadinti ir deformuoti². Galimas dalykas, kad čia turime reikalo su amatininko kapu, į kurį sudėta visa jo turimoji medžiaga; deformuoti, apgadinti dirbiniai būdavo perliedinami ir naudojami kaip žalvario žaliava. Tačiau suvertimas į kapą šitokio kiekio žalvario nebuvo vien mirusiojo turto sudėjimas į kapą, bet, greičiausiai, turėjo savitą prasmę, susijusią su tam tikra auka mirusiajam.

Be to, kai kuriuose kapinyuose susidurta dar su skirtingu ir gana savitu reiškiniu: žemėje, duobutėje randami pakasti vieni radiniai be jokių kapo žymių. Dažniausiai ir čia aptinkami papuošalai. Panašaus pobūdžio radinių rasta tyrinėjant Prysmančių kapyną (Kretingos raj.)³, vienas atvejis žinomas Lazdinukuose (Kretingos raj.)⁴, paskutiniu metu su tokiu reiškiniu susidurta tyrinėjant Kapitoniškių pilkapius prie Rumšiškių⁵ ir t. t. Archeologinėje literatūroje kartais jie vadinami „ypatingaisiais kapais“ ir aiškinami kaip kapai, įrengti svetur žuvusiems žmonėms. Šis aiškinimas kelia tam tikrų abejonių. Visų pirma, „ypatinguosius kapus“ dažnai sudaro neįvairūs ir vienerūšiai dirbiniai, be to, daugiausia papuošalai, o kapų įkapės paprastai pasižymi įvairumu, nes į kapą dedami ir darbo įrankiai, ir ginklai, aplamai, visa tai, ką mirusysis daugiausia naudojo gyvenime. Greičiausiai, šie dirbiniai yra pakasti aukų tikslais, gal būt, tam tikromis progomis, todėl ir juos tektų traktuoti kaip aukų lobius.

Akmenų užmetimai ir įvairūs pavieniai akmenys

Be iki šiol peržvelgtų archeologinių paminklų, Žemaitijoje susiduriame dar su vadinamaisiais akmenų užmetimais. Juos

¹ Žr. R. Volkaitė-Kulikauskienė, Klasinės visuomenės susidarymas Lietuvoje. — VVU Istorijos-filologijos fakulteto Mokslo Darbai, Vilnius, 1954, I t., 123 psl., 2 pav.; Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis, I, Kaunas, 1941, II lent.

² Tyrinėjimų dienoraštis yra Kauno Valstybiniame M.-K. Ciurlionio vardo Dailės muziejuje.

³ Senovė, I, 30—43 psl.

⁴ Tyrinėjimų dienoraščiai yra Kauno Valstybiniame M.-K. Ciurlionio vardo Dailės muziejuje.

⁵ Tyrinėjant Kapitoniškių pilkapius, viename jų, būtent Nr. 8, sampile buvo surasti 7 geležiniai peiliukai. Jokių kapo žymių nepastebėta.

paprastai sudaro didžiulės, nuo 2 iki 4 m skersmens, akmenų krūvos. Akmenys išsidėstę plokštumoje ir jokio sampilo nesudaro. Kartais vienoje vietoje šitokių akmenų krūvų yra net kelios dešimtys. Pavyzdžiui, Tazuose (netoli Mosėdžio) 1948 m. archeologinės žvalgomosios ekspedicijos metu buvo priskaičiuota net 40 tokių akmenų krūvų, kurių skersmuo vidutiniškai siekė 2—3 m¹. Kadangi šios akmenų krūvos buvo, palyginti, mažiausiai apardytos, ekspedicija nutarė vieną jų perkasti. Perkastoji krūva yra buvusi 2,60 × 2,90 m dydžio, jos paviršiuje rasta apie 30 akmenų. Daugiausia tai buvo paprasti lauko akmenys, maždaug 40 × 35 cm dydžio arba ir mažesni, tik pačiuose krūvos galuose gulėjo po vieną didesnę akmenį. Perkasus šią krūvą, paaiškėjo, kad akmenysėjo dar giliau, sudarydami dar lyg antrą grindinį 30 cm gylyje nuo žemės paviršiaus. Nuėmus ir šiuos akmenis, susidurta su nejudinta žeme. Jokių kultūrinio sluoksnio žymių nepastebėta, nors vietos gyventojai ir tvirtino, kad tarp akmenų randami anglis ir degėsiai.

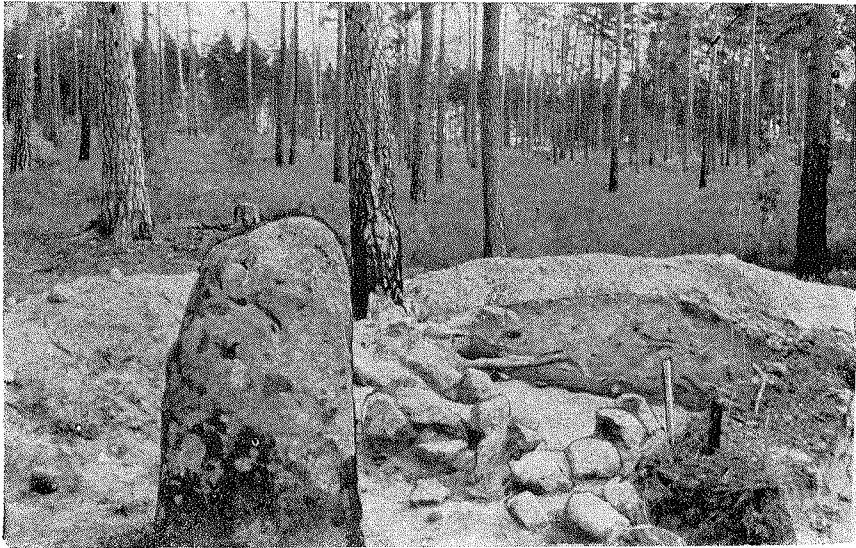
88. Padvariai. Akmenų užmetimai.

Ir kitose vietose, kur tik susiduriama su panašiais akmenų užmetimais, žmonės tvirtina, kad juose randami net radiniai. Pavyzdžiui, Padvariuose (Kretingos raj.), kairėje vieškelio Kretinga—Salantai pusėje, apie 3 km nuo Kretingos, taip pat yra akmenų užmetimų. Vietos gyventojai pasakoja, kad tarp jų buvo surastos akmeninės trinamosios girtos, akmeninis kirvukas ir kt., tačiau šių radinių nei matyti, nei gauti nepavyko (88 pav.).

Kartais tokie akmenų užmetimai pastebimi ir alkakalniuose. Pavyzdžiui, minėtame alkakalnyje prie Salantų, šiauriniame jo gale, yra žymios akmenų krūvos.

Aplamai, šitokių vietų su akmenų užmetimais Žemaitijoje yra apie 40, tačiau nė viena vieta nebuvo tyrinėta, neskaitant bandomųjų kasinėjimų Tazuose, kurie, kaip matėme, nedavė jokių rezul-

¹ Zvalgomosios ekspedicijos dienoraščiai yra LTSR MA Istorijos institute.

89. Dieveniškės. Moko akmuo.

tatų. Iš viso yra abejojama, ar šiuos akmenų užmetimus galima traktuoti kaip archeologinius paminklus. Gal būt, tai vėlesniųjų laikų ligi šiol dar neišaiškintos paskirties padarinys.

Tą patį, tur būt, tektų pasakyti apie pavienius akmenis, pasižyminčius savo neįprastu dydžiu, aptinkamus įvairiose Lietuvos vietose (89 pav.). Liaudis juos yra apipynusi nuostabiais padavimais ir vadina įvairiausiais vardais — stalais, aukurais, stabakuliais ir kt., priklausomai nuo to, su kokiais padavimais jie siejami, o pastaruosius savo ruožtu apsprendžia akmenų forma ir dydis. Ant plokštesnių valgyta pro šalį keliavusių kunigaikščių ir valdovų, kūrėta ugnis, aukštesni, didesni akmenys — dažnai iš sielvarto ar dėl kurių nors kitų priežasčių suakmenėję žmonės (iš čia Žemaitijoje „stabakulys“; akmuo žemaičių tarmėje „kulys“). Kas nėra girdėjęs apie garsų savo padavimais ir laikomą senovės aukuru Puntuką arba suakmenėjusį iš sielvarto tėvą su sūnumi, paskendus ežere jų žmonai ir motinai, Moką ir Mokiuką. O Krakėse, prie Mosėdžio, „stabakulys“ — tai suakmenėjęs švedų karys, norėjęs šauti į Mosėdį iš patrankos, bet, vos uždegęs dagtį, virtęs akmeniu.

Paminėtini dar įvairūs pėduoti, dubenuoti ir kitokie akmenys, kurių viršuje yra įdubimai, kartais primeną gyvulio, kartais žmogaus

pėdą, dubenį ar kitus įvairius ženklus¹. Dažnai jie vadinami velnio akmenimis, ypač jei įdubimas primena gyvulio pėdą (Tauzuose prie Mosėdžio).

Patys akmenys yra gamtos daiktai, esantieji juose įdubimai, primeną tam tikrus ženklus, daugiausia atsirado kaip gamtos reiškinų pasekmė, tačiau kai kurie iš jų yra aiškiai žmogaus iškalti. Archeologinėje literatūroje minimas labai savitas akmuo, gulėjęs ant Nevėžio kranto, netoli Raguvos miestelio². Jis buvo vadinamas „žalčiu“ greičiausiai dėl to, kad jame buvo iškalti trys žalčiai. Padavimai sako, kad šis akmuo buvęs aukuru. Savo metu jis buvo perkeltas į Kėdainius ir tolimesnis jo likimas nežinomas. Taip pat aukuru laikomas garsusis akmuo Dūdų kaime (buv. Nemenčinės vls.). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad kartais tokie akmenys aptinkami netoli piliakalnių, alkakalnių ar net pilkapių.

Tiesioginė šių įvairių akmenų paskirtis neišaiškinta, nežinoma ir jų tikslesnė chronologija. Daugumas jų yra neabejotinai vėlyvi — XIX-jo, gal būt, net XX-jo amžiaus. Tačiau pastebėtina, kad panašūs su įvairiais ženklais akmenys yra žinomi ir kaimyninėje Latvijoje bei Estijoje, kur jie laikomi aukų akmenimis. Galima tarti, kad kai kurie iš šių akmenų, plačiai žinomų mūsų respublikos laukuose, yra dar pagoniškosios Lietuvos palikimas. Gal būt, tuometinė jų paskirtis buvo susijusi su kai kuriomis pagoniškėmis apeigomis. Tačiau tai yra tik spėjimas, reikalaujantis nuodugnesnių tyrinėjimų.

Aplamai, šie įvairūs padavimais apipinti akmenys yra labai įdomūs ir ateityje turėtų būti tyrinėjami.

Senieji keliai ir brastos

Keliais žodžiais paminėtini dar tokie retesni archeologiniai paminklai, kaip įvairūs senieji slapti keliai, kurie vaidino žymų vaidmenį ne tik senovės lietuvių susisiekimė, bet ir kovose su kryžiuočiais. Jie yra ne kartą minimi ankstyvuosiuose rašytiniuose šaltiniuose.

Iki mūsų dienų akmenimis grįsti keliai ir brastos teišliko žemaičiuose, kur jie plačiai žinomi „kulgrindų“ vardu. Paprastai šie keliai

¹ Plačiau apie šiuos akmenis žr. P. Tarasenko. „Gimtoji senovė“, Šiauliai, 67—73 psl.

² Žr. Ф. В. Покровский, Археологическая карта Ковенской губернии, Вильна, 1899, стр. 116.

būdavo grindžiami akmenimis pelkėse ar vandenyje ir težinomi tik vietiniams gyventojams. Jų plotis neretai siekia nuo 4 iki 6 m, o ilgis — net iki kelių kilometrų. Garsiausia yra S i e t u v o s kulgrinda, einanti nuo Burbiškių piliakalnio per pelkę Medvėgalio piliakalnio link. Jos plotis 4 m, ilgis — 0,5 km. Be to, minėtinos šalia Varnupių, Padievyčio piliakalnių esančios kulgrindos ir kt.

Kaip matyti iš šių kelių pavyzdžių, kulgrindos dažniausiai aptinkamos prie piliakalnių, ypač pačių vėlyvųjų. Faktiškai tai buvo viena iš apsigynimo priemonių. Patekti į pilį priešui, nežinančiam šių slaptųjų kelių, ne taip jau būdavo lengva, ypač jei pilį juosė didesnės pelkės ar vanduo. Antra vertus, tokie slapti keliai, težinomi vietiniams gyventojams, ištikus pavojui, padėdavo jiems ne tik subėgti į pilį, bet, reikalui esant, ir pasprukti iš jos.
